

THE PALIVERSE PROJECT

Το σύμπαν της σοφίας του Βούδα

Υποσχόλια (Tīkā)

Ο Κανόνας των Ομιλιών - Υποσχόλια (Sutta Piṭaka - Tīkā)

1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια (1. Dīgha Nikāya - Tīkā)

3. Υποσχόλια για το κεφάλαιο για τον Πάτχικα
(3. Pāthikavaggaṭīkā)

10. Σχόλια για την ομιλία για την συλλογική απαγγελία
(10. Saṅgītisuttavaṇṇanā)

PaliVerse

1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια

3. Υποσχόλια για το κεφάλαιο για τον Πάτχικα

10. Saṅgītisuttavaṇṇanā

296. Dasasahassacakkavāḷeti buddhakhettabhūte dasasahassaparimāṇe cakkavāḷe. Tattha hi imasmiṃ cakkavāḷe devamanussāyeva katādhikārā, itaresu devā visesabhāgino. Tena vuttaṃ “dasasahassacakkavāḷe ñāṇajālaṃ pattharivā”ti. Ñāṇajālapattharaṇanti ca tesam tesam sattānaṃ āsayādivibhāvanavasena ñāṇassa pavattanameva. Tenāha “lokaṃ volokayamāno”ti, sattalokaṃ byavalokayamāno āsayānusayacaritādhimuttiādi ke visesato ogāhetvā passantoti attho. Maṅgalaṃ bhaṇāpessanti “taṃ tesam āyatim visesādhigamassa vijjāṭṭhānaṃ hutvā dīgharattaṃ hitāya sukhāya bhavissā”ti. Tīhi piṭakehi sammāsītivāti tipīṭakato ekakadukādinā saṅgahetabbassa saṅgaṇhanavasena sammāsītivā vīmaṃsītivā. Nātuṃ icchitā atthā pañhā, te pana imasmiṃ sutte ekakādivasena āgatā sahasaṃ, cuddasa cāti āha “cuddasapañhādhikena pañhasahasena paṭimaṇḍetvā”ti. Evamidha sampiṇḍetvā dassite pañhe parato suttapariyosāne “ekakavasena dve pañhā kathitā”tiādinā vibhāgena parigaṇetvā sayameva dassessati.

Ubbhatakanavasandhāgāraṇṇanā

297. Uccādhīṭṭhānatāya taṃ sandhāgāraṃ bhūmito ubbhataṃ viyāti “ubbhataka”nti nāmaṃ labhati. Tenāha “uccattā vā evaṃ vutta”nti. Sandhāgārasālāti ekā mahāsālā. Uyyogakaraṇādīsu hi rājāno tattha ṭhatvā “ettakā purato gacchantu, ettakā pacchā”tiādinā tattha nisīditvā sandhaṃ karonti mariyādaṃ bandhanti, tasmā taṃ ṭhānaṃ “sandhāgāra”nti vuccati. Uyyogaṭṭhānato ca āgantvā yāva gehaṃ gomayaparibhaṇḍādivasena paṭijaggaṇaṃ karonti, tāva ekaṃ dve divase te rājāno tattha santhambhantītipi sandhāgāraṃ, tesam rājūnaṃ saha atthānusāsanaagārantipi sandhāgāranti. Yasmā vā te tattha sannipatitvā “imasmiṃ kāle kasituṃ vaṭṭati, imasmiṃ kālevapitu”ntiādinā gharāvāsakiccaṃ sandharanti, tasmā chiddāvachiddaṃ gharāvāsaṃ tattha sandharantītipi sandhāgāraṃ, sā eva sālāti sandhāgārasālā. Devatāti gharadevatā. Nivāsavasena anajjhāvutthattā “kenaci vā manussabhūtenā”ti vuttaṃ. Kammakaraṇavasena pana manussā tattha nisajjādīni kappesumeva. “Sayameva pana satthu idhāgamaṇaṃ amhākaṃ puñṇavaseneva, aho mayaṃ puñṇavanto”ti haṭṭhatuṭṭhā evaṃ sammā cintesunti dassento “amhehi”tiādimāha.

298. Aṭṭakāti cittakammakaraṇatthaṃ baddhā mañcakā. Muttamattāti tāvadeva sandhāgāre navakammasa niṭṭhāpitabhāvamāha, tena “acirakārīta”ntiādinā vuttamevatthaṃ vibhāveti. Araññaṃ ārāmo āramitabbaṭṭhānaṃ etesanti araññārāmā. Santharaṇaṃ santhari, sabbo sakalo santhari etthāti sabbasanthari, bhāvanapuṃsakaniddesoyaṃ. Tenāha “yathā sabbam santhataṃ hoti, eva”nti.

299. Samantapāsādikoti samantato sabbabhāgena pasādāvaho cāturiyaso. “Asītiatthaṃ ṭhānaṃ gaṇhātī”ti idaṃ buddhānaṃ kāyappabhāya pakatiyā asītiatthe ṭhāne abhiyāpanato vuttaṃ. Iddhānubhāvena pana anantaṃ

aparimāṇaṃ t̥hānaṃ vijjotateva. Nīlapīṭalohitodātamañjaṭṭhapabhassaravasena chabbaṇṇā. Sabbe disābhāgāti sarīrappabhāya bāhullato vuttaṃ.

Abbhamahikādihi upakkiliṭṭhaṃ suññaṃ na sobhati, tārakācitaṃ pana antalikkhaṃ tāsāṃ pabhāhi samantato vijjotamānaṃ virocātīti āha “samuggatatārakaṃ viya gaganatala”nti. Sabbapāliphulloti mūlato paṭṭhāya yāva sākhaḡgā phullo. “Paṭipāṭiyāṭhapitāna”ntiādi parikappūpamā. Tathā hi viya-saddaggaṇaṃ kataṃ. Siriyā sirim̐ abhibhavamānaṃ viyāti attano sobhāya tesāṃ sobhanti attho. “Bhikkhūpi sabbevā”ti idaṃ nesaṃ “appicchā”tiādinā vuttaguṇesu lokiyaguṇānaṃ vasena yojetabbaṃ. Na hi te sabbeva dasakathāvatthulābhino. Tena vuttaṃ “suttantaṃ āvajjetvā...pe... arahattaṃ pāpuṇissanti”ti. Tasmā ye tattha ariyā, te sabbesampi padānaṃ vasena bodhitā honti. Ye pana puthujjanā, te lokiyaguṇadīpakehi padehīti na tathā heṭṭhā “asītimahātherā”tiādi vuttaṃ. Pubbe arahattabhāgino gahitā.

Rūpakāyassa asītianubyañjana-paṭimaṇḍita-dvattiṃsamahāpurisalakkhaṇakāyappabhābyāmappabhāketumālāvicittatāva buddhaveso. Chabbaṇṇā buddharasmiyo vissajjentassa bhagavato kāyassa ālokitavilokitādīsu paramukkaṃsagato buddhāveṇiko accantupasamo buddhaviḷāso. Assanti tassāṃ.

Sandhāgārānumodanapaṭisaṃyuttāti “sītaṃ uṇhaṃ paṭihanti”tiādinā nayena sandhāgāraguṇūpasañhitā sandhāgārakaraṇapuññānisam̐sabhāvinī. Pakiṇṇakakathāti saṅgītianārulhā suṇantānaṃ ajjhāsayaṇurūpatāya vividhavipulahetūpamāsamālaṅkatā nānāyavicittā vitthārakathā. Tenāha “tadā hī”tiādi. Ākāsagaṅgaṃ otārento viya nirupakkilesatāya suvisuddhena, vipulodāratāya aparimeyyena ca atthena suṇantānaṃ kāyacittapariḷāhavūpasamanato. Pathavojaṃ ākaḍḍhanto viya aññesaṃ sudukkaratāya, mahāsāratāya vā atthassa. Mahājambūṃ matthake gahetvā cāleno viya cālanapaccayaṭṭhānavasena pubbenāparaṃ anusandhānato. Yojaniya...pe... pāyamāno viya desanaṃ catusaccayante pakkhipitvā atthavedadhammavedasseva labhāpanena sātamadhuradhammāmatarasūpasam̐haraṇato. Madhugaṇḍanti madhupaṭalaṃ.

300. “Tuṇhībhūtaṃ tuṇhībhūta”nti byāpanicchāyaṃ idaṃ āmedītavacananti dassetuṃ “yaṃ yandisa”ntiādi vuttaṃ. Anuviloketvāti ettha anu-saddo “parī”ti iminā samānattho, vilokanañcettha satthu cakkhudvayenapi icchitabbanti “maṃsacakkhunā...pe... tato tato viloketvā”ti saṅkhepato vatvā tamatthaṃ vitthārato dassetuṃ “maṃsacakkhunā hī”tiādi vuttaṃ. Hatthena kucchitaṃ kataṃ hatthakukkuccaṃ kukatameva kukkucanti katvā. Evaṃ pādakukkuccaṃ daṭṭhabbaṃ. Niccalā nisīdiṃsu attano suvinītabhāvena, buddhagāravena ca. “Ālokaṃ pana vaḍḍhayitvā”tiādi kadāci bhagavā evampi karotīti adhippāyena vuttaṃ. Na hi satthu sāvakānaṃ viya evaṃ payogasampādanīyametaṃ ñāṇaṃ. Tirohitavidūravattanipi rūpagate maṃsacakkhuno pavattiyā icchitattā vīmaṃsitabbaṃ. Arahattupagaṃ arahattapadaṭṭhānaṃ. Cakkhutaḷesu nimittaṃ ṭhapetvāti bhāvanānuyogasampattiyā sabbesaṃ tesāṃ bhikkhūnaṃ cakkhutaḷesu labbhamānaṃ santindriyavigatathinamiddhatākārasaṅkhātaṃ nimittaṃ attano hadaye ṭhapetvā sallakkhetvā. Kasmā āgilāyati koṭīsatasaḷassahatthināgānaṃ balaṃ dhārentassāti codakassa adhippāyo. Ācariyo esa saṅkhārānaṃ sabhāvo, yadidaṃ aniccatā. Ye pana aniccā, te ekanteneva udayavayapaṭipīḷitatāya dukkhā eva, dukkhasabhāvesu tesu satthu kāye dukkhuppattiyā ayaṃ paccayoti dassetuṃ

“bhagavato hī”tiādi vuttaṃ. Piṭṭhivāto uppajji, so ca kho pubbe katakammappaccayā. Svāyamatto paramatthadīpaniyaṃ udānattakathāyaṃ āgatanayeneva veditabbo.

Bhinnanigaṇṭhavatthuvaṇṇanā

301. Heṭṭhā vuttameva pāsādikasuttavaṇṇanāyaṃ.

302. Svākhyātaṃ dhammaṃ desetukāmoti svākhyātaṃ katvā dhammaṃ kathetukāmo, satthārā vā svākhyātaṃ dhammaṃ sayāṃ bhikkhūnaṃ kathetukāmo. Satthārā desitadhammameva hi tato tato gahetvā sāvakaṃ sabrahmacārīnaṃ kathenti.

Ekakavaṇṇanā

303. Samaggehi bhāsitaḥḥanti aññamaññaṃ samaggehi hutvā bhāsitaḥḥaṃ, sajjhāyitabbañceva vaṇṇetabbañcāti attho. Yathā pana samaggehi saṅgāyanaṃ hoti, tampi dassetuṃ “ekavacanehī”tiādi vuttaṃ. Ekavacanehīti virodhābhāvena samānavacanehi. Tenāha “aviruddhavadanehī”tiādi. Sāmaggirasāṃ dassetukāmoti yasmiṃ dhamme saṅgāyane sāmaggirasānubhavanaṃ icchitaṃ desanākusalatāya, tattha ekakadukatikādivasena bahudhā sāmaggirasāṃ dassetukāmo. Sabbe sattāti anavasesā sattā, te pana bhavabhedato saṅkhepeneva bhinditvā dassento “kāmaḥbhavādīsū”tiādimāha. Byadhikaraṇānampi bāhiratthasamāso hoti yathā “urasilomo”ti āha “āhārato tṭhiti etesanti āhāratṭhitikā”ti. Tiṭṭhati etenāti tṭhiti, āhāro tṭhiti etesanti āhāratṭhitikāti evaṃ vā ettha samāsaviggaho daṭṭhabbo. Āhāratṭhitikāti paccayaṭṭhitikā, paccayaṭṭhavuttikāti attho. Paccayaṭṭho hettha āhāra-saddo “ayaṃ āhāro anuppannaṃ vā kāmacchandassauppādāyā”tiādīsū viya. Evañhi “sabbe sattā”ti iminā asaṇṇasattāpi pariggahitā honti. Sā paṇāyaṃ āhāratṭhitikatā nippariyāyato saṅkhārādhammo, na sattadhammo. Tenevāhu aṭṭhakathācariyā “sabbe sattā āhāratṭhitikāti āgataṭṭhāne saṅkhārāloko veditabbo”ti yadi evaṃ “sabbe sattā”ti idaṃ kathanti? Puggalādhiṭṭhānā desanāti nāyaṃ doso. Yathāha bhagavā “ekadhamme bhikkhave bhikkhu sammā nibbindamāno sammā virajjamāno sammā vimuccamāno sammā pariyaṇṭassāvī sammattaṃ abhisamecca diṭṭheva dhamme dukkhassantakaro hoti, katamasmiṃ ekadhamme? Sabbe sattā āhāratṭhitikā”ti eko dhammoti “sabbe sattā āhāratṭhitikā”ti yvāyaṃ puggalādhiṭṭhānāya kathāya sabbesaṃ saṅkhārānaṃ paccayaṭṭhavuttitāya āhārapariyāyena sāmāññato paccayaḍhammo vutto, ayaṃ āhāro nāma eko dhammo. Yāthāvato ñatvāti yathāsabhāvato abhisambujjhivā. Sammadakkhātoti teneva abhisambuddhākārena sammadeva desito.

Codako vuttampi atthaṃ yāthāvato appaṭipajjamāno neyyatthaṃ suttapadaṃ nītatthato dahanto “sabbe sattā”ti vacanamatte tṭhatvā “nanu cā”tiādinā codeti. Ācariyo aviparītaṃ tattha yathādhīppetamatthaṃ pavedento “na virujjhatī”ti vatvā “tesaṇhi jhānaṃ āhāro hotī”ti āha. Jhānanti ekavokārabhavāvahaṃ saññāya virajjanavasena pavattaṃ rūpāvacaracattajjhānaṃ. Pāḷiyaṃ pana “anāhārā”ti vacanaṃ asaṇṇābhavaṃ catunnaṃ āhārānaṃ abhāvaṃ sandhāya vuttaṃ, na paccayaḥhārassa abhāvato. “Evaṃ santeḍi”ti idaṃ sāsane yesu dhammesu visesato āhāra-saddo niruḥho, “āhāratṭhitikā”ti ettha yadi te eva gayhanti, abyāpitadoso āpanno. Atha sabbopi paccayaḍhammo āhāroti adhippeto, imāya āhārapāḷiyā virodho āpannoti dassetuṃ āraddhaṃ. “Na virujjhatī”ti yenādhīppāyena vuttaṃ, taṃ vivaranto “etasmiñhi sutte”tiādimāha. Kabaḷikārāhārādīnaṃ ojaṭṭhamakarūpāharaṇādi nippariyāyena āhārabhāvo. Yathā hi kabaḷikārāhāro ojaṭṭhamakarūpāharaṇena rūpakāyaṃ upatthambheti, evaṃ phassādayo ca

vedanādiāharaṇena nāmakāyaṃ upatthambhenti, tasmā satipi janakabhāve upatthambhakabhāvo ojaḍīsu sātisayo labbhamāno mukhyo āhāraṭṭhoti te eva nipariyāyena āhāralakkhaṇā dhammā vuttā. Idhāti imasmiṃ saṅgītisutte. Pariyāyena paccayo āhāroti vutto sabbo paccayo dhammo attano phalaṃ āharatīti imaṃ pariyāyaṃ labhatīti. Tenāha “sabbadhammānañhī”tiādi. Tattha sabbadhammānanti sabbesaṃ saṅkhatadhammānaṃ. Idāni yathāvuttamatthaṃ suttena samatthetum “tenevāhā”tiādi vuttaṃ. Ayanti paccayāhāro.

Nipariyāyāhāropi gahitova hoti, yāvatā sopi paccayabhāveneva janako, upatthambhako ca hutvā taṃ taṃ phalaṃ āharatīti vattabbaṃ labhatīti. Tatthāti pariyāyāhāro, nipariyāyāhāroti dvīsu āhāresu. Asaññabhāve yadipi nipariyāyāhāro na labbhati, paccayāhāro pana labbhati pariyāyāhāralakkhaṇo. Idāni imamevatthaṃ vitthārena dassetum “anuppanne hi buddhe”tiādi vuttaṃ. Uppanne buddhe titthakaramatanissitānaṃ jhānabhāvanāya asijjhanato “anuppanne buddhe”ti vuttaṃ. Sāsanikā tādisaṃ jhānaṃ na nibbattentīti “titthāyatane pabbajitā”ti vuttaṃ. Titthiyā hi upattivisesa vimuttisaññino, aññāvirāgāvirāgesu ādīnavānisaṃsadassino vā hutvā asaññasamāpattiṃ nibbattetvā akkhaṇabhūmiyaṃ uppajjanti, na sāsanikā. Vāyokasiṇe parikkammaṃ katvāti vāyokasiṇe paṭhamādīni tīṇi jhānāni nibbattetvā tatiyajjhāne ciṇṇavasī hutvā tato vuṭṭhāya catutthajjhānādhigamāya parikkammaṃ katvā. Tenāha “catutthajjhānaṃ nibbattetvā”ti. Kasmā panettha vāyokasiṇeyeva parikkammaṃ vuttanti? Yadettha vattabbaṃ, taṃ brahmajālaṭṭikāyaṃ vitthāritameva. Dhīti jigucchānatthe nipāto, tasmā dhī cittanti cittaṃ jigucchāmīti attho. Dhibbatetaṃ cittanti etaṃ mama cittaṃ jigucchitaṃ vata hotu. Vatāti sambhāvane, tena jigucchāṃ sambhāvento vadati. Nāmāti ca sambhāvane eva, tena cittassa abhāvaṃ sambhāveti. Cittassa bhāvābhāvesu ādīnavānisaṃse dassetum “cittañhī”tiādi vuttaṃ. Khantiṃ ruciṃ uppādetvāti “cittassa abhāvo eva sādhu suṭṭhū”ti imaṃ diṭṭhinijjhānakkhantiṃ, tattha ca abhiruciṃ uppādetvā.

Tathā bhāvitassa jhānassa ṭṭitibhāgiyabhāvappattiyā aparihīnājjhānassa titthāyatane pabbajitasseva tathā jhānabhāvanā hotīti āha “manussaloke”ti. Paṇihito ahoṣīti maraṇassa āsannaḱāle ṭṭhapito ahoṣi. Yadi ṭṭhānādinā ākārena nibbatteyya, kammabalena yāva bhedā tenevākārena tiṭṭheyya vāti āha “so tena iriyāpathenā”tiādi.

Eva rūpānampīti evaṃ acetanānampi. Pi-saddena pageva sacetanānanti dasseti. Kathaṃ pana acetanānaṃ nesaṃ paccayāhārassa upakappananti codanaṃ sandhāya tattha nidassanaṃ dassento “yathā”tiādimāha.

Ye uṭṭhānavīriyeneva divasaṃ vītināmetvā tassa nissandaphalamattaṃ kiñcideva labhitvā jīvikaṃ kappenti, te uṭṭhānaphalūpajīvino. Ye pana attano puññaphalameva upajīventi, te puññaphalūpajīvino. Nerayikānaṃ pana neva uṭṭhānavīriyavasena jīvikākappanaṃ, puññaphalassa pana lesopi natthīti vuttaṃ “ye pana te nerayikā...pe... na puññaphalūpajīvīti vuttā”ti. Paṭisandhivīññāṇassa āharaṇena manosañcetanāhāroti vuttā, na yassa kassaci phalassāti adhippāyena “kiṃ pañca āhārā atthī”ti codeti. Ācariyo nipariyāyāhāre adhippete siyā tava codanāyāvasaro, sā pana ettha anavasaraṭi dassetum “pañca na pañcāti idaṃ na vattabba”nti vatvā pariyāyāhārasseva panettha adhippetabhāvaṃ dassento “nanu paccayo āhāroti vuttameta”nti āha. Tasmāti yassa kassaci paccayassa “āhāro”ti icchitattā. Idāni vuttamevatthaṃ pāḷiyā samatthento “yaṃ sandhāyā”tiādimāha.

Mukhyāhāravasenapi nerayikānaṃ āhāraṭṭhitikataṃ dassetuṃ “kabaḷikāraṃ āhāraṃ...pe... sādhetī”ti vuttaṃ. Yadi evaṃ nerayikā sukhapaṭisaṃvedinopi hontīti? Noti dassetuṃ “kheḷopi hī”tiādi vuttaṃ. Tayoti tayo arūpāhārā kabaḷikārāhārassa abhāvato. Avasesānanti asaṅṇasattehi avasesānaṃ. Kāmabhavādisu nibbattasattānaṃ paccayāhāro hi sabbesaṃ sādharmaṇoti. Etaṃ pañhanti “katamo eko dhammo”ti evaṃ coditametaṃ pañhaṃ. Kathetvāti vissajjetvā.

“Tattha tattha...pe... dukkhaṃ hotī”ti etena yathā idha paṭhamassa pañhassa niyyātaṃ, dutiyassa uddharaṇaṃ na kataṃ, evaṃ iminā eva adhippāyena ito paresu dukatikādi pañhesu tattha tattha ādipariyosānesu eva uddharaṇaniyyātānāni katvā sesesu na katanti dasseti. Paṭicca etasmā phalaṃ etīti paccayo, kāraṇaṃ, tadeva attano phalaṃ saṅkharotīti saṅkhāroti āha “imasmimpi...pe... saṅkhāroti vutto”ti. Āhārapaccayoti āharaṇaṭṭhavisitṭho paccayo. Āharaṇaṇcetta uppādakattappadhānaṃ, saṅkharaṇaṃ upatthambhakattappadhānanti ayametesam viseso. Tenāha “ayamettha heṭṭhimato viseso”ti. Nippariyāyāhāre gahite “sabbe sattā”ti vuttepi asaṅṇasattā na gahitā eva bhavissantīti padesavisayo sabba-saddo hoti yathā “sabbe tasantidaṇḍassā”tiādisu. Na hettha khīṇāsavādīnaṃ gahaṇaṃ hoti. Pākaṭo bhaveyya visesasāmaññaṃ visayattā pañhānaṃ. No ca gaṇhiṃsu aṭṭhakathācariyā. Dhammo nāma natthi saṅkhatoti adhippāyo. Idha dutiyapañhe “saṅkhāro”ti paccayo eva kathitoti sambandho.

Yadā sammāsambodhisamadhiḡato, tadā eva sabbañeyyaṃ sacchikataṃ jātanti āha “mahābodhimaṇḍe nisīditvā”ti. Sayanti sāmāmyeva. Addhaniyanti addhānakkhamam ciraḡālāvaṭṭhāyi pāraṃpariyavasena. Tenāha “ekena hī”tiādi. Paramparakathāniyamenaṭi paramparakathākathananiyamena, niyamatatthabyañjanānupubbiyā kathāyāti attho. Ekakavaseṇāti ekaṃ ekaṃ parimāṇaṃ etassāti ekako, pañho. Tassa ekakassa vasena. Ekakaṃ niṭṭhitam vissajjananti adhippāyoti.

Ekakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dukavaṇṇanā

304. Cattāro khandhāti tesam tāva nāmanaṭṭhena nāma bhāvaṃ paṭhamam vatvā pacchā nibbānassa vattukāmo āha. Tassāpi hi tathā nāma bhāvaṃ parato vakkhati. “Nāmaṃ karoti nāmayatī”ti ettha yaṃ nāmakaraṇaṃ, taṃ nāmanti āha “nāmanaṭṭhenaṭi nāmakaraṇaṭṭhena”ti, attanovāti adhippāyo. Evañhi sātisaṃyamidaṃ tesam nāmakaraṇaṃ hoti. Tenāha “attano nāmaṃ karontāva uppajjantī”tiādi. Idāni tamatthaṃ byatirekamukhena vibhāvetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Yassa nāmassa karaṇeneva te “nāma”nti vuccanti, taṃ sāmāññaṇāmaṃ, kittimaṇāmaṃ, guṇanāmaṃ vā na hoti, atha kho opapātikanāmanti purimāni tīṇi nāmāni udāharaṇavasena dassetvā “na evaṃ vedanādīna”nti te paṭikkhipitvā itaranāmameva nāmakaraṇaṭṭhena nāmanti dassento “vedanādayo hī”tiādimāha. “Mahāpathaviādayo”ti kasmā vuttaṃ, nanu pathaviāpādayo idha nāmanti anadhippetā, rūpanti pana adhippetāti? Saccametaṃ, phassavedanādīnaṃ viya pana pathaviāpādayo opapātikanāmatāsāmaññaṇa “pathaviādayo viyā”ti nidassanaṃ kataṃ, na arūpadhammā viya rūpadhammānaṃ nāmasabhāvattā. Phassavedanādīnañhi arūpadhammānaṃ sabbadāpi phassādināmakattā, pathaviāpādayo kesakumbhādināmantarāpatti viya nāmantarānāpajjanato ca sadā attanāva katanāmatāya catukkhandhanibbānāni nāmakaraṇaṭṭhena nāmaṃ. Atha vā

adhivacanasamphasso viya adhivacananāmamantarena ye anupacitasambhārānaṃ gahaṇaṃ na gacchanti, te nāmāyattaggahaṇā nāmaṃ. Rūpaṃ pana vināpi nāmasādhanaṃ attano ruppanasabhāvena gahaṇaṃ upayātīti rūpaṃ. Tenāha “tesu uppannesū”tiādi. Idhāpi “yathāpathaviyā”tiādīsu vuttanayeneva attho veditabbo nidassanavasena āgatattā. “Atītepi”tiādinā vedanādīsu nāmasaññā niruḷhā, anādikālikā cāti dasseti.

Iti atītādivibhāgavantānampi vedanādīnaṃ nāmakaraṇaṭṭhena nāmaabhāvo ekantiko, tabbibhāgarahite pana ekasabhāve nicce nibbāne vattabbameva natthīti dassento “nibbānaṃ pana...pe... nāmanaṭṭhena nāma”nti āha. Nāmanaṭṭhenāti nāmakaraṇaṭṭhena. Namantīti ekantato sārammaṇattā tanninnā honti, tehi vinā nappavattantīti attho. Sabbanti khandhacatukkaṃ, nibbānañca. Yasmiṃ ārammaṇeyeva vedanākkhandho pavattati, taṃsampayuttatāya saññākkhandhādayopi tattha pavattantīti so ne tattha nāmento viya hoti vinā appavattanato. Esa nayo saññākkhandhādīsupīti vuttaṃ “ārammaṇe aññamaññaṃ nāmentī”ti. Anavajjadamme maggaphalādi. Kāmaṃ kesuci rūpadhammesupi ārammaṇādhīpatibhāvo labbhateva, nibbāne panesa sātiso tassa accantasantapaṇītatākappabhāvatoti tadeva ārammaṇādhīpatipaccayatāya “attani nāmetī”ti vuttaṃ. Tathā hi ariyā sakalampi divasabhāgaṃ taṃ ārabha vītināmentāpi tittim na gacchanti.

“Ruppanaṭṭhenā”ti etena ruppatīti rūpanti dasseti. Tattha sītādivirodhipaccayasannipāte visadisuppatti ruppanaṃ. Nanu ca arūpadhammānampi virodhipaccayasamāgame visadisuppatti labbhatīti? Saccam labbhati, na pana vibhūtataraṃ. Vibhūtatarañhettha ruppanaṃ adhippetam sītādiggaṇato. Vuttañhetam “ruppatīti kho bhikkhave tasmā ‘rūpa’nti vuccati. Kena ruppati? Sītenapi ruppati, uñhenapi ruppatī”tiādi. Yadi evam katham brahmaloke rūpasamaññāti? Tatthāpi taṃsabhāvānavattanato hotiyeva rūpasamaññā. Anuggāhakapaccayasena vā visadisapaccayasannipāte evamattho veditabbo. “Yo attano santāne vijjāmānassayeva visadisuppattihetubhāvo, taṃ ruppana”nti aññe. Imasmiṃ pakkhe rūpayati vikāramāpādetīti rūpaṃ. “Saṅghaṭṭanena vikārāpattiyam ruppana-saddo niruḷho”ti keci. Etasmiṃ pakkhe arūpadhammesu rūpasamaññāya pasaṅgo eva natthi saṅghaṭṭanābhāvato. “Paṭighato ruppana”nti apare. “Tassāti rūpassā”ti vadanti, nāmarūpassāti pana yuttaṃ. Yathā hi rūpassa, evam nāmassāpi vedanākkhandhādivasena, madanimmadanādivasena ca vitthārakathā visuddhimagge vuttā evāti. Iti ayaṃ duko kusallattikena saṅgahite sabhāvadhamme pariggahetvā pavattoti.

Avijjāti avindiyam “attā, jīvo, itthī, puriso”ti evamādikam vindatīti avijjā. Vindiyam “dukkham, samudayo”ti evamādikam na vindatīti avijjā. Sabbampi dhammajātam aviditakaraṇaṭṭhena avijjā. Antarahite saṃsāre satte javāpetīti avijjā. Atthato pana sā dukkhādīnaṃ catunnam saccānaṃ sabhāvacchādako sammoho hotīti āha “dukkhādīsu aññāṇa”nti. Bhavapattanaṃ nāma kāmabhavādīnaṃ patthanāvasena pavattataṇhā. Tenāha “yo bhavesu bhavacchando”tiādi. Iti “ayaṃ duko vaṭṭamūlasamudācāradassanattam gahito.

Bhavadiṭṭhīti khandhapañcakaṃ “attā ca loka cā”ti gāhetvā taṃ “bhavissatī”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā sassatadiṭṭhīti attho. Tenāha “bhavo vuccatī”tiādi. Bhavissatīti bhavo, tiṭṭhati sabbakālam atthīti attho. Sassatanti sassatabhāvo. Vibhavadiṭṭhīti khandhapañcakameva “attā”ti ca “loka”ti ca gāhetvā taṃ “na

bhavissatī”ti gaṇhanavasena nivīṭṭhā ucchedadiṭṭhīti attho. Tenāha “vibhavo vuccatī”tiādi. Vibhavissati vinassati ucchijjatīti vibhavo, ucchedo.

Yaṃ na hirīyatīti yena dhammena taṃsampayuttadhammasamūho, puggalo vā na hirīyati na lajjati, liṅgavipallāsaṃ vā katvā yo dhammoti attho veditabbo. Hirīyitabbenāti upayogatthe karaṇavacanaṃ, hirīyitabbayuttakaṃ kāyaduccaritādidhammaṃ na jigucchatīti attho. Nillajjatāti pāpassa ajigucchanā. Yaṃ na ottappatīti etthāpi vuttanayeneva attho veditabbo. Ottappitabbenāti pana hetuatthe karaṇavacanaṃ, ottappitabbayuttakena ottappassa hetubhūtena kāyaduccaritādināti attho. Hirīyitabbenāti etthāpi vā evameva attho veditabbo. Abhāyanakaākāroti pāpato anuttāsanākāro.

“Yaṃ hirīyatī”tiādīsu anantaraduke vuttanayena attho veditabbo. Niyakajjhataṃ jātīadisamuṭṭhānaṃ etissāti ajjhattasamuṭṭhānā. Niyakajjhattato bahibhāvato bahiddhā parasantāne samuṭṭhānaṃ etissāti bahiddhā samuṭṭhānā. Attā eva adhipati attādhipati, ajjhattasamuṭṭhānattā eva attādhipatito āgamanato attādhipateyyā. Lokādhipateyyanti etthāpi ese va nayo. Lajjāsabhāvasaṇṭhitāti pāpato jigucchanarūpena avaṭṭhitā. Bhayasabhāvasaṇṭhitanti tato uttāsanarūpena avaṭṭhitaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānāditā ca hirottappānaṃ tattha tattha pākaṭabhāvena vuttā, na pana tesāṃ kadāci pi añña mañña vippayogato. Na hi lajjanaṃ nibbhayaṃ, pāpabhayaṃ vā alajjanaṃ atthīti.

Dukkanti kiccaṃ, anīṭṭhanti vā attho. Vippaṭikūlagāhimhīti dhammānudhammapaṭipattiyā vilomagāhake. Tassā eva vipaccanīkaṃ duppaṭipatti sātāṃ itṭhaṃ etassāti vipaccanīkasāto, tasmīṃ vipaccanīkasāte. Evaṃbhūto ca ovādhābhūte sāsanaṃ kame ovādhake ca ādarabhāvarahito hotīti āha “anādare”ti. Tassa kammanti tassa dubbacassa puggalassa anādariyavasena pavattacetanā dovacassaṃ. Tassa bhāvoti tassa yathāvuttassa dovacassassa atthibhāvo dovacassatā, atthato dovacassameva. Tenevāha “sā atthato saṅkhārakkhandho hotī”ti. Cetanāppadhānatāya hi saṅkhārakkhandhassa evaṃ vuttaṃ. Etenākārenāti appadakkhiṇaggāhitākārena. Assaddhiyadussīlyādipāpadhammayogato puggalā pāpā nāma hontīti dassetuṃ “ye te puggalā assaddhā”tiādi vuttaṃ. Yāya cetanāya puggalo pāpasampavaṅko nāma hoti, sā cetanā pāpamittatā, cattāropi vā arūpino khandhā tadākārappavattā pāpamittatāti dassento “sāpi atthato dovacassatā viya daṭṭhabbā”ti āha.

“Sukhaṃ vaco etasmīṃ padakkhiṇaggāhimhi anulomasāte sādare puggaleti subbacotīdinā, “kalyāṇā saddhādayo puggalā etassa mittāti kalyāṇamitto”tiādinā ca anantaradukassa attho icchitoti āha sovacassatā...pe... vuttapaṭipakkhanayena veditabbā”ti. Ubhoti sovacassatā, kalyāṇamittatā ca. Tesāṃ khandhānaṃ pavattiākāravisesā “sovacassatā, kalyāṇamittatā”ti ca vuccanti, te lokiyāpi honti lokuttarāpīti āha “lokiyalokuttaramissakā kathitā”ti.

Vatthubhedādinā anekabhedabhinnaṃ taṃtaṃjātivaseṇa ekajjhaṃ katvā rāsito gayhamānā āpattiyova āpattikkhandhā. Tā pana antarāpattīnaṃ aggahaṇe pañcapi āpattikkhandhā āpattiyo, tāsāṃ pana gahaṇe sattapi āpattikkhandhā āpattiyo. “Imā āpattiyo, ettakā āpattiyo, evaṅca tesāṃ āpajjanaṃ hotī”ti jānanapañña āpattikusalatāti āha “yā tāsā”ntiādi. Tāsāṃ āpattinanti tāsū āpattīsu. Tattha yaṃ sambhinnavatthukāsu viya ṭhitāsu, duviññeyyavibhāgāsu ca āpattīsu asaṅkarato vavatthāna, ayaṃ visesato āpattikusalatāti dassetuṃ dutiyaṃ āpattiggahaṇaṃ

katam. Saha kammavācāyāti kammavācāya saheva. Āpattito vuṭṭhāpanapayogatāya kammabhūtā vācā kammavācā, tathābhūtā anusāvanavācā ceva “passissāmī”ti evaṃ pavattavācā ca. Tāya kammavācāya saddhiṃ samakārameva “imāya kammavācāya ito āpattito vuṭṭhānaṃ hoti, hontāñca paṭhame vā tatiye vā anusāvaneyyakārappatte, ‘saṃvarissāmī’ti vā pade pariyosite hoti”ti evaṃ taṃ taṃ āpattihi vuṭṭhānaparicchedaparijānanapaññā āpattivuṭṭhānakusalatā. Vuṭṭhānanti ca yathāpannāya āpattiyā yathā tathā anantarāyatāpādanam, evaṃ vuṭṭhānaggahaṇeneva desanāyapi saṅgaho siddho hoti.

“Ito pubbe parikammaṃ pavattaṃ, ito paraṃ bhavaṅga majjhe samāpatti”ti evaṃ samāpattīnaṃ appanāparicchedajānanapaññā samāpattikusalatā. Vuṭṭhāne kusalahāvo vuṭṭhānakusalatā, pageva vuṭṭhāna paricchedakaraṃ ñāṇaṃ. Tenāha “yathāparicchinnaśamayasenevā”tiādi. Vuṭṭhānasamatthāti vuṭṭhāpane samatthā.

“Dhātukusalatā”ti ettha pathaviḍhātuādayo, sukhadhātuādayo, kāmadhātuādayo ca dhātuyo etāsveva antogadhāti etāsu kosalle dassite tāsopi kosallaṃ dassitameva hotīti “aṭṭhārasa dhātuyo cakkhudhātu...pe... manoviññādhātū”ti vatvā “aṭṭhārasannaṃ dhātūnaṃ sabhāvaparicchedakā”ti vuttaṃ. Tattha sabhāvaparicchedakāti yathābhūtasabhāvāvabodhinī. “Savanapaññā dhāraṇapaññā”tiādinā paccekam paññā-saddo yojetabbo. Dhātūnaṃ savanadhāraṇapaññā sutamayā, itarā bhāvanāmayā. Tatthāpi sammasanapaññā lokiyā. Vipassanā paññā hi sā, itarā lokuttarā. Lakkhaṇādivasena, aniccādivasena ca manasikaraṇaṃ manasikāro, tattha kosallaṃ manasikārakusalatā. Taṃ pana ādimajjhapariyosānavasena tidhā bhinditvā dassento “sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇapaññā”ti āha. Sammasanapaññā hi tassā ādi, paṭivedhapaññā majjhe, paccavekkhaṇapaññā pariyosānaṃ.

Āyatanānaṃ ganthato ca atthato ca uggaṇhanavasena tesam dhātulakkhaṇādivibhāgassa jānanapaññā uggahajānanapaññā. Sammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavidhino jānanapaññā manasikārajānanapaññā. Yasmā āyatanānīpi atthato dhātuyova manasikāro ca uggaṇhanādivasena tesameva manasikāravidhi, tasmā dhātukusalatādikā tissopi kusalatā ekadesa katvā dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Savanaṃ viya uggaṇhanapaccavekkhaṇānīpi paritāññakattukānīti āha “savana uggahaṇapaccavekkhaṇā lokiyā”ti. Ariyamaggakkhaṇe sammasanamanasikārānaṃ nipphatti pariniṭṭhānanti tesam lokuttaratāpariyāyopi labbhatīti vuttaṃ “sammasanamanasikārā lokiyalokuttaramissakā”ti. Paccayadhammānaṃ hetuādīnaṃ attano paccayuppannānaṃ hetupaccayādibhāvena paccayabhāvo paccayākāro, so pana avijjādīnaṃ dvādasannaṃ paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vasena dvādasavidhoti āha “dvādasannaṃ paccayākārāna”nti. Uggahādivasenāti uggahamanasikārasavanasammasanapaṭivedhapaccavekkhaṇavasena.

Ṭhānañceva tiṭṭhati phalaṃ tadāyattavuttitāyāti kāraṇaṅca hetupaccayabhāvena karaṇato nipphādanato. Tesam sotaviññāḍīnaṃ. Etasmiṃ duke attho veditabboti sambandho. Ye dhammā yassa dhammassa kāraṇabhāvato ṭhānaṃ, teva dhammā taṃvidhurassa dhammassa akāraṇabhāvato aṭṭhānanti paṭhamanaye phalabhedena tasseva dhammassa ṭhānāṭṭhānatā dīpitā; dutiyanaye pana abhinnepi phale paccayadhammabhedena tesam ṭhānāṭṭhānatā dīpitāti ayametesam viseso. Na hi kadāci ariyā diṭṭhisampadā niccaggāhassa kāraṇaṃ hoti, akiriyatā pana siyā tassa kāraṇanti.

Ujuno bhāvo ajjavam, ajimhatā akuṭilatā avaṅkatāti atthoti tamattham
anajjavapaṭikkhepamukhena dassetuṃ “gomuttavaṅkatā”tiādi vuttam. Svāyam
anajjavo bhikkhūnam yebhuyyena anesanāya, agocaracāritāya ca hotīti āha “ekacco
hi...pe... caratī”ti. Ayam gomuttavaṅkatā nāma ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā
paṭipattiyā vaṅkabhāvato. Purimasadisoti paṭhamam vuttabhikkhusadisō.
Candavaṅkatā nāma paṭipattiyā majjhaṭṭhāne vaṅkabhāvāpattito.
Naṅgalakoṭivaṅkatā nāma pariyosāne vaṅkabhāvāpattito. Idam ajjavam nāma
sabbatthakameva ujubhāvasiddhito. Ajjavatāti ākāraniddeso, yenākārenassa ajjavo
pavattati, tadākāraniddesoti attho. Lajjatīti lajjī, hirimā, tassa bhāvo lajjavam, hirīti
attho. Lajjā etassa atthīti lajjī yathā “mālī, māyī”ti ca, tassa bhāvo lajjībhāvo, sā eva
lajjā.

Parāparādhādīnam adhivāsanakkhamam adhivāsanakhanti. Sucisīlatā soraccam. Sā hi
sobhanakammaratatā, suṭṭhu vā pāpato oratabhāvo viratatā soraccam. Tenāha
“suratabhāvo”ti.

“Nāmañca rūpañcā”tiādīsu ayam aparo nayo - nāmakaraṇaṭṭhenāti aññam
anapekkhitvā sayameva attano nāmakaraṇasabhāvatoti attho. Yañhi parassa nāmam
karoti, tassa ca tadapekkhattā aññapekkham nāmakaraṇanti nāmakaraṇasabhāvatā
na hoti, tasmā mahājanassa ñātīnam, guṇānañca sāmāññanāmādikārakānam
nāmabhāvo nāpajjati. Yassa ca aññehi nāmam karīyati, tassa ca
nāmakaraṇasabhāvatā natthīti, natthiyeva nāmabhāvo. Vedanādīnam pana
sabhāvasiddhattā vedanādīnamassa nāmakaraṇasabhāvato nāmatā vuttā. Pathavīādi
nidassanena nāmassa sabhāvasiddhatamyeva nidasseti, na nāmabhāvasāmāññam,
nirulhattā pana nāma-saddo arūpadhammesu eva vattati, na pathavīādīsūti na tesam
nāmabhāvo. Na hi pathavīādīnānam vijahitvā kesādīnāmehi rūpadhammānam viya
vedanādīnānam vijahitvā aññena nāmena arūpadhammānam voharitabbena
piṇḍākārena pavatti atthīti.

Atha vā rūpadhammā cakkhādayo rūpādayo ca, tesam pakāsakapakāsītābbabhāvato
vināpi nāmena pākaṭā honti, na evam arūpadhammāti te adhivacanasamphasso viya
nāmāyattaggahaṇīyabhāvena “nāma”nti vuttā. Paṭighasamphasso ca na cakkhādīni
viya nāmena vinā pākaṭoti “nāma”nti vutto, arūpatāya vā aññanāmasabhāgattā
saṅgahitoyam, aññaphassasabhāgattā vā. Vacanatthopi hi rūpayatīti rūpam,
nāmayatīti nāmanti idha pacchimapurimānam sambhavati. Rūpayatīti vināpi nāmena
attānam pakāsetīti attho. Nāmayatīti nāmena vinā apākaṭabhāvato attano
pakāsakam nāmam karotīti attho. Ārammaṇādhīpatipaccayatāyāti satipi rūpassa
ārammaṇādhīpatipaccayabhāve na tam paramassāsabhūtam nibbānam viya
sātisayam nāmanabhāvena paccayoti nibbānameva “nāma”nti vuttam.

“Avijjā ca bhavataṇhā cā”ti ayam duko sattānam vaṭṭamūlasamudācāradassanatto.
Samudācaratīti hi samudācāro, vaṭṭamūlameva samudācāro vaṭṭamūlasamudācāro,
vaṭṭamūladassanena vā vaṭṭamūlānam pavatti dassitā hotīti vaṭṭamūlānam
samudācāro vaṭṭamūlasamudācāro, tamdassanatto attho.

Ekekasmiñca “attā”ti ca “loko”ti ca gahaṇavisesam upādāya “attā ca loko cā”ti
vuttam, ekam vā khandham “attā”ti gahetvā aññam attano upabhogabhūtam
“loko”ti gaṇhantassa, attano attānam “attā”ti gahetvā parassa attānam “loko”ti
gaṇhantassa vā vasena “attā ca loko cā”ti vuttam.

Saha sikkhitabbo dhammo sahadhammo, tattha bhavam sahadhammikam, tasmim

sahadhammike. Dovacassa-saddato āya-saddaṃ anaññaṃ katvā
“dovacassāya”nti vuttaṃ, dovacassassa vā ayaṃ pavatti dovacassāyaṃ.
Āsevantassāpi anusikkhanā ajjhāsayena bhajanāti āha “sevanā...pe... bhajanā”ti.
Sabbatobhāgena bhaddi sambhatti.

Saha kammavācāyāti abbhānatiṇavattthārakakammavācāya, “ahaṃ bhante
itthannāmaṃ āpattiṃ āpajji”ntiādikāya ca saheva. Saheva hi kammavācāya
āpattivuttthānaṃ paricchiṇṇati, “paññattilakkhaṇāya āpattiya vā kāraṇaṃ
vītikkaṃmalakkhaṇaṃ kāyakkammaṃ, vacikkammaṃ vā, vuttthānassa kāraṇaṃ
kammavācā”ti kāraṇena saha phalassa jānanaṃ vā “saha kammavācāyā”ti
vuttaṃ. “Saha kammavācāyā”ti. Iminā nayena saha parikkammaṇāti etthāpi attho
veditabbo.

Dhātuvissaya sabbāpi paññā dhātukusalatā. Tadekadesā manasikāraṃkusalatāti
adhippāyena purimāpadehi sammāsanāpāṭivedhapaññā vuttā. Yasmā pana
nippariyāyato vipassanāpāṭivedhapaññā eva manasikāraṃkosallaṃ, tasmā “tāsaṃyeva
dhātūnaṃ sammāsanāpāṭivedhapaccavekkhaṇapaññā”ti vuttaṃ.

Āyatanavissaya sabbāpi paññā āyatanakusalatāti dassento “dvādasannaṃ
āyatanānaṃ uggahamaṇasikāraṃjānanaṃ paññā”ti vatvā puna “apicā”tiādi vuttaṃ.
Dvīsupi vā padesu vācuggatāya āyatanapāṭiyā, dhātupāṭiyā ca manasikāraṃ
manasikāro. Tathā uggahantī, manasi karontī, tadatthaṃ suṇantī, ganthato ca
atthato ca dhārentī, “idaṃ cakkhāyatanāṃ nāma, ayaṃ cakkhūdhātu nāma”tiādinā
sabhāvato, gaṇanato ca paricchedaṃ jānanti ca paññā uggahapāññādikā vuttā.
Manasikārapade pana catubbidhāpi paññā uggahoti tato pavatto aniccādimanasikāro
“uggahamaṇasikāro”ti vutto. Tassa jānanaṃ pavattanameva, “yathā pavattaṃ vā
uggahaṃ, evameva pavatto uggaho”ti jānanaṃ uggahajānanaṃ. “Manasikāro evaṃ
pavattetabbo, evaṃca pavatto”ti jānanaṃ manasikāraṃjānanaṃ. Tadubhayampi
“manasikāraṃkosalla”nti vuttaṃ. Uggahopi hi manasikārasampayogato
manasikāraṇiruttiṃ laddhuṃ arahati. Yo ca manasikātabbo, yo ca manasikāraṇūpāyo,
sabbo so “manasikāro”ti vuttaṃ vuttati, tattha kosallaṃ manasikāraṃkusalatāti.
Sammāsaṇaṃ paññā, sā maggasampayuttā aniccādisammāsanakiccaṃ sādheti
nīcassāññāpajānato. Manasikāro sammāsanāsampayutto, so tattheva
aniccādimanasikāraṃkiccaṃ maggasampayutto sādhetīti āha “sammāsaṇamaṇasikāraṃ
lokiyalokuttaramissakā”ti. “Iminā paccayenidaṃ hotī”ti evaṃ avijjādīnaṃ
saṅkhārādipaccayuppannaṃ paccayabhāvajānanaṃ paṭiccasamuppādakusalatā.

Adhivāsaṇaṃ khamanaṃ. Tañhi paresaṃ dukkaṭaṃ duruttaṃca paṭivirodhākaṇaṇena
attano upari āropetvā vāsaṇaṃ “adhivāsaṇa”nti vuccati. Acaṇḍikkanti akujjhaṇaṃ.
Domanassavasena paresaṃ akkhīsu assūnaṃ anuppādanā anassuropo. Attamaṇatāti
sakamaṇatā. Cittassa abyāpanno sako manobhāvo attamaṇatā. Cittanti vā
cittappabandhaṃ ekattena gahetvā tassa antarā uppannaṃ pītisahagatamaṇena
sakamaṇatā. Attamaṇo vā puggalo, tassa bhāvo attamaṇatā, sā na sattassāti
puggaladīṭṭhinivāraṇatthaṃ “cittassā”ti vuttaṃ. Adhivāsaṇalakkhaṇā khanti
adhivāsaṇakhanti. Sucisīlatā soraccaṃ. Sā hi sobhanakammaṇatā. Suṭṭhu pāpato
oratabhāvo viratā soraccaṃ. Tenāha “suratabhāvo”ti.

Sakhilo vuccati saṇhāvāco, tassa bhāvo sākalyaṃ, saṇhāvācatā. Taṃ pana
byatirekamukhena vibhāventī yā pāṭi pavattā, taṃ dassento “tattha katamaṃ
sākalya”ntiādimāha. Tattha aṇḍakāti sadosavaṇe rukkhe niyyāsapiṇḍiyo,

ahicchattakādīni vā utṭhitāni “aṇḍakānī”ti vadanti. Pheggurukkhassa pana kuthitassa aṇḍāni viya utṭhitā cuṇṇapiṇḍiyo, gaṇṭhiyo vā aṇḍakā. Idha pana byāpajjanakakkasādibhāvato aṇḍakapakatibhāvena vācā “aṇḍakā”ti vuttā. Padumanāḷaṃ viya sotam ghaṃsayamānā pavisantī kakkasā daṭṭhabbā. Kodhena nibbattattā tassa parivārabhūtā kodhasāmantā. Pure saṃvaddhanārī porī, sā viya sukumārā mudukā vācā porī viyāti porī. Tatthāti “bhāsītā hotī”ti vuttāya kiriyāyātipi yojanā sambhavati, tattha vācāyāti vā. “Saṇhavācatā”tiādīnā taṃ vācam pavattayamānaṃ cetanaṃ dasseti. Sammodakassa puggalassa mudukabhāvo maddavaṃ sammodakamudukabhāvo. Āmisena alabbhamānena, tathā dhammena cāti dvīhi chiddo. Āmisassa, dhammassa ca alābhena attano parassa ca antare sambhavantassa hi chiddassa vivarassa bhedassa paṭisantharaṇaṃ pidahanaṃ saṅgaṇhanaṃ paṭisanthāro. Taṃ sarūpato, paṭipattito ca pālīdassanamukhena vibhāvetuṃ “abhidhammepī”tiādimāha. Aggaṃ aggahetvāti aggaṃ attano aggahetvā. Uddesadānanti pālīyā, aṭṭhakathāya ca uddisaṇaṃ. Pālīvaṇṇanāti pālīyā atthavaṇṇanā. Dhammakathākathananti sarabhaññasarabhaṇanādivasena dhammakathanaṃ.

Karuṇāti karuṇābrahmavīhāramāha. Karuṇāpubbabhāgoti tassa pubbabhāgaupacārajjhānaṃ vadati. Pālīpade pana yā kāci karuṇā “karuṇā”ti vuttā, karuṇācetovimuttīti pana appanāppattāva. Mettāyapi eseṇa nayo. Suci-saddato bhāve yya-kāraṃ, i-kāraṃ ca e-kāraḍesaṃ katvā ayaṃ niddesoti āha “soceyyanti sucibhāvo”ti. Hotu tāva sucibhāvo soceyyaṃ, tassa pana mettāpubbabhāgatā kathanti āha “vuttampi ceta”ntiādi.

Muṭṭhā sati etassāti muṭṭhassati, tassa bhāvo muṭṭhassaccaṃ, satipaṭipakkho dhammo, na satiyā abhāvamattaṃ. Yasmā paṭipakkhe sati tassa vasena sativigatā vipavutthā nāma hoti, tasmā vuttaṃ “sativippavāso”ti. “Assatī”tiādīsu a-kāro paṭipakkhe daṭṭhabbo, na sattapaṭisedhe. Udaḍe lābu viya yena cittaṃ ārammaṇe pilavantā viya tiṭṭhati, na ogāhati, sā pilāpanatā. Yena gahitampi ārammaṇaṃ sammussati na sarati, sā sammussanatā. Yathā vijjāpaṭipakkhā avijjā vijjāya pahātabbato, evaṃ sampajaññaṇapaṭipakkhaṃ asampajaññaṇaṃ, avijjāyeva.

Indriyaṃvarabhedoti indriyaṃvaravināso. Appaṭisaṅkhāti apaccavekkhitvā ayoniso ca āhāraparibhoge ādīnavānisamse avīmaṃsitvā.

Appaṭisaṅkhāyāti itikattabbatāsu appaccavekkhaṇāya nāmaṃ. Aññaṇaṃ appaṭisaṅkhāta nimittaṃ. Akampanāññaṇanti tāya anabhibhavanīyaṃ ññaṇaṃ, tattha tattha paccavekkhaṇāññaṇaṇceva paccavekkhaṇāya muddhabhūtaṃ lokuttaraññaṇaṇca. Nippariyāyato maggabhāvanā bhāvanā nāma, yā ca tadatthā, tadubhayaṇca bhāventasseva icchitabbaṃ, na bhāvitabhāvanassāti vuttaṃ “bhāventassa uppannaṃ bala”nti. Tenāha “yā kusalānaṃ dhammānaṃ āsevanā bhāvanā bahulīkamma”nti.

Kāmaṃ sampayuttadhammesu thirabhāvopi balaṭṭho eva, paṭipakkhehi pana akampanīyatā sātisaṃ balaṭṭhoti vuttaṃ “assatiyā akampanavasenā”ti. Paccanīkadhammasamanato samatho samādhī. Aniccādinā vividhenākārena dassanato vipassanā pañña. Taṃ ākāraṃ gahetvāti samādhānākāraṃ gahetvā. Yenākārena pubbe alīnaṃ anuddhataṃ majjhimaṃ bhāvanāvīthipaṭipannaṃ hutvā cittaṃ samāhitaṃ hoti, taṃ ākāraṃ gahetvā sallakkhetvā. Nimittavasenāti kāraṇavasena. “Eseṇa nayo”ti iminā paggahova taṃ ākāraṃ gahetvā puna

pavattetabbassa paggāhassa nimittavasena paggāhanimittanti imamattam atidisati, tassattho samathe vuttanayānusārena veditabbo. Paggāho vīriyam kosajjapakkhato cittassa patitum adatvā paggaṇhanato. Avikkhepo ekaggatā vikkhepassa uddhaccassa paṭipakkhabhāvato. Paṭisaṅkhānakiccanibbattibhāvato lokuttaradhammānam paṭisaṅkhānabalabhāvo, tathā pubbe pavattākārasallakkhaṇavasena samathapaggāhānam upari pavattisabbhāvato samathanimittadukassapi missakatā vuttā.

Yathāsamādinna sīlassa bhedakaro vītikkamo. Sīlavināsako asaṃvaro. Sammādiṭṭhivināsikāti “atthi dinna”ntiādi nayappavattāya sammādiṭṭhiyā dūsikā.

Sīlassa sampādanam nāma sabbabhāgato tassa anūnatāpādananti āha “sampādanato paripūraṇato”ti. Pāripūrattho hi sampadā-saddoti. Mānasikasīlam nāma sīlavisodhanavasena abhijjhādhīpāhānam. Diṭṭhipāripūribhūtam nāṇanti atthikadiṭṭhiādisammādiṭṭhiyā pāripūribhāvena pavattam nāṇam.

Visuddhim pāpetum samatthanti cittavisuddhiādiuparivisuddhiyā paccayo bhavitum samattham. Suvisuddhameva hi sīlam tassā padaṭṭhānam hotīti. Visuddhim pāpetum samattham dassananti nāṇadassanavisuddhim, paramatthavisuddhinibbānañca pāpetum upanetum samattham kammassakatāñāṇādisammādasanam. Tenāha “abhidhamme”tiādi. Ettha ca “idaṃ akusalam kammaṃ no sakaṃ, idaṃ pana kammaṃ saka”nti evam byatirekato anvayato ca kammassakatājānanañāṇam kammassakatāñāṇam. Tenāha “ettha cā”tiādi. “Parena katampī”ti idaṃ nidassanavasena vuttam yathā parena katam, evam attanā katampi sakakammaṃ nāma na hotīti. Attanā vā ussāhitena parena katampīti evam vā attho daṭṭhabbo. Yañhi tam parassa ussāhanavasena katam, tampi sakakammaṃ nāma hotīti ayañhettha adhippāyo. Atthabhañjanatoti diṭṭhadhammikādisabbaatthavināsanato. Atthajanantoti idhalokatthaparalokatthaparamatthānam uppādanato. Ārabbhakāle “aniccam dukkham anattā”ti pavattampi vacīsaccañca lakkhaṇāni paṭivijjhantaṃ vipassanāñāṇam anulometi tattheva paṭivijjhanato. Paramatthasaccañca nibbānam na vilometi na virodheti ekanteneva sampāpanato.

Nāṇadassananti nāṇabhūtam dassanam, tena maggaṃ vadati. Tam sampayuttameva vīriyanti paṭhamamaggasampayuttam vīriyamāha. Sabbāpi maggapaññā diṭṭhivisuddhiyevāti dassetum “apicā”tiādi vuttam. Ayameva ca nayo abhidhammapāḷiyā sametīti dassento “abhidhamme panā”ti ādim avoca.

Yasmā saṃvego nāma sahottappañāṇam, tasmā saṃvegavatthum bhayato bhāyitabbato dassanavasena pavattañāṇam. Tenāha “jātibhaya”ntiādi. Bhāyanti etasmāti bhayam, jāti eva bhayam jātibhayaṃ. Saṃvejanīyanti saṃvijjitabbam bhāyitabbam uttāsītabbam. Thānanti kāraṇam, vatthūti attho. Saṃvegajātassāti uppannasamvegassa. Upāyapadhānanti upāyena pavattetabbam vīriyam.

Kusalānam dhammānanti sīlādīnam anavajjadhammānam. Bhāvanāyāti uppādanena vaḍḍhanena ca. Asantuṭṭhassāti “alam ettāvatā, katham ettāvatā”ti saṅkocāpattivāsena na santuṭṭhassa. Bhiyyokamyatāti bhiyyo bhiyyo uppādanicchā. Vosānanti saṅkocam asamatthanti. Tussanam tuṭṭhi santuṭṭhi, natthi etassa santuṭṭhīti asantuṭṭhi, tassa bhāvo asantuṭṭhitā. Vīriyappavāhe vattamāne antarā eva paṭigamanam nivattanam paṭivānam, tam tassa atthīti paṭivānī, na paṭivānī appaṭivānī, tassa bhāvo appaṭivānitā. Sakkaccakiriyatāti kusalānam karaṇe sakkaccakiriyatā ādarakiriyatā. Sātaccakiriyatāti satatameva karaṇam.

Aṭṭhitakiriyatāti antarā aṭṭhapetvā khaṇḍaṃ akatvā karaṇaṃ. Anolīnavuttitāti na līnappavattitā. Anikkhittachandatāti kusalacchandassa anikkhipanaṃ. Anikkhittadhuratāti kusalakaraṇe vīriyadhurassa anikkhipanaṃ. Āsevanāti ādarena sevanā. Bhāvanāti vaḍḍhanā brūhanā. Bahulīkammanti punappunaṃ karaṇaṃ.

Tisso vijjāti pubbenivāsānussatiññaṃ, dibbacakkhuññaṃ āsavakkhayaññaṃ imā tisso vijjā. Paṭipakkhavijjhanatṭhena pubbe nivutthakkhandhādīnaṃ viditakaraṇatṭhena viṣiṭṭhā muttīti vimutti. Svāyaṃ viśeso paṭipakkhavigamanena, paṭiyogivigamanena ca icchitabboti tadubhayaṃ dassetuṃ “ettha cā”tiādi vuttaṃ. Tattha yena viśesena samāpattiyo paccanīkadhammehi suṭṭhu muttā, tato nirāsaṅkatāya ārammaṇe ca abhiratā, taṃ viśesaṃ upādāya tā adhikaṃ muccanato, ārammaṇe adhimuccanato ca adhimuttiyo nāmāti vuttaṃ “cittassa ca adhimutti”ti. Muttattāti sabbasaṅkhārehi viśesena nissatṭā vimutti.

Khaye ñāṇanti samucchedavasena kilese khepetīti khayō, ariyamaggo, tappariyāpannaṃ ñāṇaṃ khaye ñāṇaṃ. Paṭisandhivasenāti kilesānaṃ taṃtaṃmaggavajjhānaṃ uppannamagge khandhasantāne puna sandahanavasena. Anuppādabhūtetī taṃtaṃphale. Anuppādapariyosāneti anuppādakaro maggo anuppādo, tassa pariyosāne, kilesānaṃ vā anuppajjanasaṅkhāte pariyosāne, bhaṅgeti atthoti.

Dukavaṇṇanā niṭṭhitā.

Tikavaṇṇanā

305. Dhammato añño kattā natthīti dassetuṃ kattusāadhanavasena “lubbhatīti lobho”ti vuttaṃ. Lubbhati tena, lubbhanamattametanti karaṇabhāvasāadhanavasenapi attho yujjateva. Dussati muyhatīti etthāpi ese va nayo. Akusalañca taṃ akosallasambhūtatṭhena ekantākusalabhāvato mūlañca attanā sampayuttadhammānaṃ suppatiṭṭhitabhāvasāadhanato, na akusalabhāvasāadhanato. Na hi mūlakato akusalānaṃ akusalabhāvo, kusalādīnañca kusalādibhāvo. Tathā sati momūhacittadvaye mohassa akusalabhāvo na siyā. Tesanti lobhādīnaṃ. “Na lubbhatīti alobho”tiādinā paṭipakkhanayena.

Duṭṭhu caritānīti paccayato, sampayuttadhammato, pavattiākārato ca na suṭṭhu asammā pavattitāni. Virūpānīti bībhacchāni sampati, āyatiñca anīṭṭharūpattā. Kāyenāti kāyadvārena karaṇabhūtena. Kāyatoti kāyadvārato. “Suṭṭhu caritānī”tiādīsu vuttavipariyāyena attho veditabbo. Yassa sikkhāpadassa vītikkame kāyasamuṭṭhānā āpatti hoti, taṃ kāyadvāre paññattasikkhāpadaṃ. Avītikkamo kāyasucaritanti vārittasiḷassa vasena vadati, cārittasiḷassapi vā, yassa akaraṇe āpatti hoti. Vacīduccaritasucaritaniddhāraṇampi vuttanayānusārena veditabbaṃ. Ubhayattha paññattassāti kāyadvāre, vacīdvāre ca paññattassa. Sikkhāpadassa vītikkamova manoduccaritaṃ manodvāre paññattassa sikkhāpadassa abhāvato, tayidaṃ dvāradvaye akiriyasamuṭṭhānāya āpattiyā vasena veditabbaṃ. Avītikkamoti yathāvuttāya āpattiyā avītikkamo manosucaritaṃ. “Sabbassāpi sikkhāpadassa avītikkamo manosucarita”nti keci. Tadubhayañhi cārittasiḷaṃ uddissapaññattaṃ sikkhāpadaṃ, tassa avītikkamo siyā kāyasucaritaṃ, siyā vacīsucaritanti.

Pāṇo atipātīyati etāyāti pāṇātipāto, tathāpavattā cetanā, evaṃ adinnādānādayopīti āha “pāṇātipātādayo pana tisso cetanā”ti. Vacīdvārepi uppannā kāyaduccaritaṃ dvārantare uppannassāpi kammaṃ sanāmāpariccāgato yebhuyyavuttiyā,

tabbahulavuttiyā ca. Tenāhu aṭṭhakathācariyā -

“Dvāre caranti kammāni, na dvārā dvāracārino;
Tasmā dvārehi kammāni, aññamaññaṃ vavatthitā”ti.

Vacīduccaritaṃ kāyadvārepi vacīdvārepi uppannāti ānetvā sambandhitabbaṃ.
Cetanāsampayuttadhammāti manokammabhūtāya cetanāya sampayuttadhammā.
Kāyavacīkammabhūtāya pana cetanāya sampayuttā abhijjhādayo taṃ taṃ pakkhikā
vā honti abbohārikā vāti. Cetanāsampayuttadhammā manosucaritanti etthāpi ese-
va nayo. Tividhassa duccharitassa akaraṇavasena pavattā tisso cetanāpi viratiyopi
kāyasucaritaṃ kāyikassa vitikkamassa akaraṇavasena pavattanato, kāyena pana
sikkhāpadānaṃ samādiyane sīlassa kāyasucaritabhāve vattabbameva natthi. E-
seva nayo vacīsucarite.

Kāmapaṭisaṃyuttoti ettha dve kāmā vatthukāmo ca kilesakāmo ca. Tattha
vatthukāmapakkhe ārammaṇakaraṇavasena kāmehi paṭisaṃyutto vitakko
kāmavitakko. Kilesakāmapakkhe pana sampayogavasena kāmehi paṭisaṃyuttoti
yojetabbaṃ. “Byāpādapāṭisaṃyutto”tiādīsu sampayogavaseneva attho veditabbo.
Byāpādavatthupaṭisaṃyuttoti byāpādapāṭisaṃyuttoti gayhamāne ubhayathāpi
yojanā labbhateva. Vihimsāpaṭisaṃyuttoti etthāpi ese-
va nayo. Vihimsanti etāya satte,
vihimsanaṃ vā esā sattānanti vihiṃsā, tāya paṭisaṃyutto vihiṃsāpaṭisaṃyuttoti
evaṃ saddattho veditabbo. Appiye amanāpe saṅkhāre ārabha
byāpādavitakkappavatti aṭṭhānāghātavasena dīpetabbā. Byāpādavitakkassa avadhiṃ
dassetuṃ “yāva vināsanā”ti vuttaṃ. Vināsanāṃ pana pāṇātipāto evāti. “Saṅkhāro”
hi dukkhāpetabbo nāma natthi”ti kasmā vuttaṃ, nanu ye “dukkhāpetabbā”ti icchitā
sattasaññitā, tepi atthato saṅkhārā evāti? Saccametaṃ, ye pana indriyabaddhā
saviññāṇakatāya dukkhaṃ paṭisaṃvedenti, tasmā te vihiṃsāvitakkassa visayā icchitā
sattasaññitā. Ye pana na dukkhaṃ paṭisaṃvedenti vuttalakkhaṇāyogato, te sandhāya
“vihimsāvitakko saṅkhāresu nuppajjati”ti vuttaṃ. Yattha pana uppajjati, yathā ca
uppajjati, taṃ dassetuṃ “ime sattā”tiādi vuttaṃ.

Nekkhammaṃ vuccati lobhato nikkhantattā alobho, nīvaraṇehi nikkhantattāpi
paṭhamajjhānaṃ, sabbākusalehi nikkhantattā sabbo kusalo dhammo,
sabbasaṅkhatehi pana nikkhantattā, nibbānaṃ. Upanissayato, sampayogato,
ārammaṇakaraṇato ca nekkhammena paṭisaṃyuttoti nekkhammapaṭisaṃyutto.
Nekkhammavitakko sammāsaṅkappo. Idāni taṃ bhūmivibhāgena dassetuṃ “so”tiādi
vuttaṃ. Asubhappubbabhāgeti asubhajjhānassa pubbabhāge. Asubhaggahaṇaṇcetta
kāmapaṭisaṃyuttoti ujuvipaccanīkadassanattaṃ kataṃ. Kāmapaṭisaṃyuttoti
nekkhammavitakkoti. Evañca katvā uparivitakkadvayassa bhūmiṃ dassentena
sapubbabhāgāni mettākaruṇājhānādīni uddhaṭṭhāni. Asubhajjhāneti asubhārammaṇe
paṭhamajjhāne. Avayave hi samudāyavohāraṃ katvā niddisati yathā “rukkhe
sākhā”ti. Jhānaṃ pādaṃ katvāti nidassanamattaṃ. Taṃ jhānaṃ sammāsītva
uppannamaggaphalakālepi hi so lokuttaroti. Byāpādassa paṭipakkho, kiñci na
byāpādeti etenāti vā abyāpādo, mettā, tāya paṭisaṃyutto abyāpādapāṭisaṃyutto.
Mettājhāneti mettābhāvanāvasena adhigate paṭhamajjhāne. Karuṇājhāneti etthāpi
eseva nayo. Vihimsāya paṭipakkho, na vihiṃsanti vā etāya satteti avihimsā, karuṇā.

Nanu ca alobhādosānaṃ aññamaññāvirahato tesāṃ vasena uppajjanakānaṃ imesaṃ
nekkhammavitakkādīnaṃ aññamaññaṃ asaṅkaraṇato vavatthānaṃ na hotīti? Noti
dassetuṃ “yadā”tiādi āraddhaṃ. Alobho sīsaṃ hotīti alobho padhāno hoti.

Niyamitapariṇatasamudācārādivasena yadā alobhappadhāno nekkhammagaruko cittuppādo hoti, tadā laddhāvasaro nekkhammavitakko paṭiṭṭhahati. Taṃsampayuttassa pana adosalakkhaṇassa abyāpādassa vasena yo tasseva abyāpādavitakkabhāvo sambhaveyya, sati ca abyāpādavitakkabhāve kassacipi aviheṭṭhanajātikatāya avihiṃsāvitakkabhāvo ca sambhaveyya, te itare dve. Tadanvayikāti tasseva nekkhammavitakkassa anugāmino, sarūpato adissanato “tasmiṃ sati honti, asati na hontī”ti tadanumānaneyyā bhavanti. Sesadvayepi iminā nayena attho veditabbo. Vuttanayenevāti “kāmapaṭisaṃyutto saṅkappo kāmasaṅkappo”tiādinā vitakkattike vuttanayeneva veditabbo atthato abhinnattā. Yadi evaṃ kasmā puna desanā katāti? Tathā desanāya bujjanakānaṃ ajjhāsayavasena desanāmatamevetam.

Kāmavitakkādīnaṃ viya uppajjanākāro veditabbo “tāsu dve sattesupi saṅkhāresupi uppajjantī”tiādinā. Tattha kāraṇamāha “taṃsampayuttāyeva hi etā”ti. Tathevāti yathā nekkhammavitakkādīnaṃ “asubhapubbabhāge kāmāvacaro hotī”tiādinā kāmāvacarādibhāvo vutto, tatheva tāsampi nekkhammasaññādīnampi kāmāvacarādibhāvo veditabbo.

Kāmapaṭisaṃyuttoti sampayogavasena kāmena paṭisaṃyutto. Takkanavasena takko. Visesto takkanavasena vitakko. Saṅkappanaparikkappanavasena saṅkappo. Aññesupi kāmapaṭisaṃyuttasu dhammesu vijjamānesu vitakke eva kāmopapado dhātu-saddo niruḷho veditabbo vitakkassa kāmasaṅkappappavattiyā sātisayattā. Esa nayo byāpādadhātūādīsu. Sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū hīnājjhāsayehi kāmītabbādhātubhāvato kilesakāmassa ārammaṇasabhāvattāti attho. Viheṭṭhetīti vibādhati. Tatthāti tasmiṃ yathāvutte kāmādhātuttike. Sabbākusalasaṅgāhikāya kāmādhātuyā itarā dve saṅgahetvā kathanaṃ sabbasaṅgāhikā kathā. Tisso dhātuyo aññamaññaṃ asaṅkarato kathā asambhinnā. Itarā dve gahitāva hontīti itarā dve dhātuyo gahitā eva honti sabbepi akusalā dhammā kāmādhātū”ti vuttattā sāmāññaṃjotanāya savisaṃyassa atibyaṇaṇa. Tatoti itarādhātudvayaṃsaṅgāhikāya kāmādhātuyā. Nīharitvāti niddhāretvā. Dassetīti evaṃ bhagavā dassetīti vattum vaṭṭati. Byāpādadhātum...pe... kathesi. Kasmā? Pageva apavādā abhinivisanti, tato paraṃ ussaggo pavattati, ṭhapetvā vā apavāḍavisayaṃ taṃ pariharantova ussaggo pavattatīti, ñāyo hesa loke niruḷhoti.

Dve kathāti “sabbasaṅgāhikā, asambhinnā cā”ti anantarattike vuttā dve kathā. Tattha vuttanayena ānetvā kathānavasena veditabbā. Tasmā tattha vuttaattho idhāpi āharitvā veditabbo “nekkhammadhātuyā gahitāya itarā dve gahitāva hontī”tiādinā.

Suññataṭṭhenāti attasuññatāya. Kāmabhavo kāmo uttarapadalopena suññataṭṭhena dhātu cāti kāmādhātu. Brahmālokanti paṭhamajjhānabhūmisaññitaṃ brahmālokaṃ. Dhātuyā āgataṭṭhānamhīti “kāmādhātu rūpadhātū”tiādinā dhātuggaḥaṇe kate. Bhavena paricchinditabbāti “kāmaḥbhavo rūpaḥbhavo”tiādinā bhavavasena tadattho paricchinditabbo, na yāya kāyaci dhātuyā vasena. Yādaggena ca dhātuyā āgataṭṭhāne bhavena paricchedo kātabbo, tadaggena bhavassa āgataṭṭhāne dhātuyā paricchedo kātabbo bhavavasena dhātuyā paricchiḍḍanato. Nirujjhati kilesavaṭṭametthāti nirodho, sā eva suññataṭṭhena dhātūti nirodhadhātu, nibbānaṃ. Niruddhe ca kilesavaṭṭe kammavipākavaṭṭā niruddhā eva honti.

Hīnadhātuttiko abhidhamme hīnattikena paricchinditabboti vuttaṃ “hīnā dhātūti dvādasa akusalacittuppādā”ti. Te hi lāmakatṭhena hīnadhātu. Hīnapañītānaṃ majjhe bhavāti majjhimadhātu, avasesā tebhūmakadhammā. Uttamatṭhena atappakatṭhena ca pañītadhātu, navalokuttaradhammā.

Pañcakāmaguṇā visayabhūtā etassa santīti pañcakāmaguṇiko, kāmarāgo. Rūpārūpabhavesūti rūpārūpūpapattibhavesu yathādhigatesu. Anadhigatesu pana so patthanā nāma na hotīti bhavavasena patthanāti imināva gahito. Jhānanikantīti rūpārūpajjhānesu nikanti. Bhavavasena patthanāti bhavesu patthanāti. Evaṃ catūhipi padehi yathākkamaṃ mahaggatūpapattibhavavisayā, mahaggatakammabhavavisayā, bhavadiṭṭhisahagatā, bhavapatthanābhūtā ca taṇhā “bhavataṇhā”ti vuttā. Vibhavadiṭṭhi vibhavo uttarapadalopena, vibhavasahagatā taṇhā vibhavataṇhā. Rūpādipañcavatthu kāmavisayā balavarāgabhūtā taṇhā kāmataṇhāti paṭhamanayo, “sabbepi tebhūmakadhammā kāmanīyatṭhena kāmā”ti vacanato te ārabba pavattā diṭṭhivippayuttā sabbāpi taṇhā kāmataṇhāti dutiyanayoti ayametesam viseso.

Abhidhamme panāti pana-saddo visesatthajotano, tena pañcakāmaguṇikarāgato aññopi kāmāvacaradhammavisayo lobho abhidhamme “kāmataṇhā”ti āgatoti imaṃ visesaṃ joteti. Tikantarampi samānaṃ taṇhaṃyeva nissāya pavattitadesanānantaratāya taṃ “vāro”ti vattabbataṃ arahatīti “iminā vārenā”ti vuttaṃ. Iminā vārenāti iminā pariyāyenāti attho. Rajanīyatṭhenāti kāmanīyatṭhena. Pariyādiyitvāti pariggahetvā. Tatoti kāmataṇhāya. Nīharitvāti niddhāretvā. Itarā dve taṇhāti rūpataṇhaṃ, arūpataṇhaṃ dasseti. Etena “kāmataṇhā”ti sādharmaṇavacanametam sabbassapi lobhassa, tassa pana “rūpataṇhā arūpataṇhā”ti visesavacanaṃ yathā kāmaguṇikarāgo rūparāgo arūparāgoti dasseti. Nirodhataṇhāti bhavanirodhe bhavasamucchede taṇhā. Yasmā hi ucchedadiṭṭhi manussattabhāve, kāmāvacaradevattabhāve, rūpāvacaraarūpāvacarattabhāve tṭhitassa attano sammā samucchedo hotīti bhavanirodhaṃ ārabba pavattati, tasmā taṃsahagatāpi taṇhā tameva ārabba pavattatīti.

Vaṭṭasminti tividhepi vaṭṭe. Yathā te hi nissarituṃ appadānavasena kammavipākavaṭṭe taṃsamaṅgisattaṃ tesam parāparuppattiyā paccayabhāvena saṃyojenti, evaṃ kilesavaṭṭepīti. Satīti paramatthato vijjamāne. Rūpādibhedeti rūpavedanādivibhāge. Kāyeti khandhasamūhe. Vijjamānāti satī paramatthato upalabbhamānā. Diṭṭhiyā parikappito hi attādi paramatthato natthi, diṭṭhi pana ayaṃ atthevāti. Vicinantoti dhammasabhāvaṃ vīmaṃsanto. Kicchatīti kilamati. Parāmasatīti parato āmasati. “Sīlena suddhi, vatena suddhī”ti gaṇhanto hi visuddhimaggaṃ atikkamitvā tassa parato āmasati nāma. Vīsativatthukā diṭṭhīti rūpādi-dhamme, paccekaṃ te vā nissitaṃ, tesam vā nissayabhūtaṃ, sāmibhūtaṃ vā katvā parikappanavasena pavattiyā vīsativatthukā attadiṭṭhi vīsati. Vimatīti dhammesu sammā, micchā vā mananābhāvato saṃsayitaṭṭhena amati, appaṭipajjananti attho. Vipariyāsaggāhoti asuddhimagge “suddhimaggo”ti viparītaggāho.

Cirapārīvāsiyatṭhenāti ciraparivutthatāya purāṇabhāvena. Āsavanaṭṭhenāti sandanaṭṭhena, pavattanaṭṭhenāti attho. Savatīti pavattati. Avadhiattho ā-kāro, avadhi ca mariyādābhividdhibhedato duvidho. Tattha mariyādo kiriyaṃ bahi katvā pavattati yathā “ā pāṭaliputtā vuṭṭho devo”ti. Abhividhi kiriyaṃ byāpetvā pavattati yathā “ā bhavaggā bhagavato yaso pavatto”ti. Abhividhiattho ayaṃ ā-kāro

veditabbo.

Katthaci dve āsavā āgatāti vinayapāliṃ sandhāyāha. Tattha hi “diṭṭhadhammikānaṃ āsavānaṃ saṃvarāya, saṃparāyikānaṃ āsavānaṃ paṭighātāyā”ti dvidhā āsavā āgatāti. Katthacīti tikanipāte āsavasutte, aññesu ca saḷāyatanasuttādīsu. Saḷāyatanasuttasupī hi “tayo āvuso āsavā kāmāsavo bhavāsavo avijjāsavo”ti tayo eva āgatāti. Nirayaṃ gamentīti nirayagāminīyā. Yasmā idha sāsavaṃ kusalākusalaṃ kammaṃ āsavapariyāyena desitaṃ, tasmā pañcagatisaṃvattanīyabhāvena āsavā āgatā. Imasmiṃ saṅgītisutte tayo āgatāti. Ettha yasmā aññesu ca ā bhavaggaṃ ā gotrabhuṃ pavattantesu mānādīsu vijjamānesu attattaniyādiggāhavasena, abhibyāpanamadakaraṇavasena āsavaśadisaṭā ca etesaṃyeva, na aññesaṃ, tasmā etesveva āsava-saddo niruḷho daṭṭhabbo. Na cettha “diṭṭhāsavo nāgato”ti cintetabbaṃ bhavataṇhāya, bhavadiṭṭhiyāpi bhavāsavaggahaṇeneva gahitattā. Kāmāsavo nāma kāmānaṭṭhena, āsavānaṭṭhena ca. Vuttāyeva atthato ninnānākaraṇato.

Kāme esati gavesati etāyāti kāmesanā, kāmānaṃ abhipatthanāvasena, pariyeṭṭhivasena, paribhuñjanavasena vā pavattarāgo. Bhavesanā pana bhavapatthanā, bhavābhiraṭṭhivasena pavattarāgo. Diṭṭhigatikasammatassāti aññatitthiyehi parikappitassa, sambhāvitassa ca. Brahmācariyassāti tapopakkamassa. Tadekaṭṭhanti tāhi rāgadiṭṭhīhi sahaṇeṇa. Kammanti akusalakammaṃ. Tampi hi kāmādiṇe nibbattānādiṭṭhānādivasena pavattaṃ “esatī”ti vuccati. Antaggāhikā diṭṭhīti nidassanamattametam. Yā kāci pana micchādiṭṭhi tapopakkamaṇeṇa brahmācariyasaṃvāsaṃ eva.

Ākārasaṇṭhānanti viṣiṭṭhākārāvaṭṭhānaṃ kathaṃvidhanti hi kena pakārena saṇṭhitaṃ, samavaṭṭhitanti attho. Saddatthato pana vidahanaṃ viṣiṭṭhākārena avatṭhānaṃ vidhā, vidhīyati visadisākārena ṭhapīyatīti vidhā, koṭṭhāso. Vidahanato hīnādivasena vividhenākārena dahanato upadhāraṇato vidhā, mānava. Seyyasadisahīnānaṃ vasaṇāti seyyasadisahīnabhāvānaṃ yāthāvā’ yāthāvabhūtānaṃ vasaṇa. Tayo mānā vuttā seyyasseva uppajjanakā. Esa nayo sadisaṇṇesupī. Tenāha “ayañhi māno”tiādi. Idāni yathāuddiṭṭhe navavidhepi māne vatthuvibhāgena dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Rājūnañceva pabbajitānañca uppajjati kasmā? Te viśesato attānaṃ seyyato dahanatīti. Idāni tamatthaṃ vitthārato dassento “rājā hī”tiādimāha. Ko mayā sadiso atthīti ko-saddo paṭikkhepattho, añño sadiso natthīti adhippāyo. Etesaṃyevāti rājūnaṃ, pabbajitānañca. Uppajjati seṭṭhavaṭṭhukattā tassa. “Hīnohamasmī”ti mānēpi eseva nayo.

“Ko mayā sadiso añño rājapuriso atthī”ti vā “mayhaṃ aññehi saddhiṃ kiṃ nānākaraṇa”nti vā “amacco ti nāmāmeva...pe... nāmāha”nti vāti sadisassa seyyamānādīnaṃ tiṇṇaṃ pavattiākāradassanaṃ.

Dāsādīnanti ādi-saddena bhatika kammakarādīnaṃ parādhīnavuttikānaṃ gahaṇaṃ. Ādi-saddena vā gahite eva “pukkusaṇḍālādayopi”ti sayameva dasseti. Nanu ca māno nāmāyaṃ saṃpaggaharaso, so kathaṃ omāne sambhavatīti? Sopi avakaraṇamukhena vidhānavatthunā paggaṇhanavaseneva pavattatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “kiṃ dāso nāma ahanti ete māne karotī”ti. Tathā hissa yāthāvamānatā vuttā.

Yāthāvamānā bhavanikanti viya, attadiṭṭhi viya ca na mahāsāvajjā, tasmā te na apāyagamanīyā. Yathābhūtavatthukatāya hi te yāthāvamānā.
 “Arahattamaggavajjhā”ti ca tassa anavasesappahāyitāya vuttaṃ.
 Dutiyatatiyamaggehi ca te yathākkamaṃ pahīyanti, ye oḷārikatarā, oḷārikatamā ca. Māno hi “ahaṃ asmī”ti pavattiyā uparimaggesu sammādiṭṭhiyā ujuvipaccanīko hutvā pahīyati. Ayāthāvamānā nāma ayathābhūtavatthukatāya, teneva te mahāsāvajjabhāvena paṭhamamaggavajjhā vuttā.

Atati satataṃ gacchati pavattatīti addhā, kāloti āha “tayo addhāti tayo kālā”ti. Suttantapariyāyenāti bhaddekarattasuttādīsu āgatanayena. Tattha hi “yo cāvuso mano, ye ca dhammā, ubhayametaṃ paccuppannaṃ, tasmim ce paccuppanne chandarāgapaṭibaddhaṃ hoti viññāṇaṃ, chandarāgapaṭibaddhattā viññāṇassa tadabhinandati, tadabhinandanto paccuppannesu dhammesu saṃhīratī”ti addhāpaccuppannaṃ sandhāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “paṭisandhito pubbe”tiādi. Tadantaranti tesam cutipaṭisandhīnaṃ vemajjhaṃ paccuppanno addhā, yo pubbantāparantānaṃ vemajjhatāya “pubbantāparante kaṅkhati, pubbantāparante aññāṇa”nti evamādīsu “pubbantāparanto”ti ca vuccati. Bhaṅgo dhammo atītaṃsena saṅgahitoti āha “bhaṅgato uddhaṃ atīto addhā nāmā”ti. Tathā anuppanno dhammo anāgataṃsena saṅgahitoti āha “uppādato pubbe anāgato addhā nāmā”ti. Khaṇattayeti uppādo, ṭhiti, bhaṅgoti tīsu khaṇesu. Yadā hi dhammo hetupaccayassa samavāye uppajjati, yadā ca veti, iti dvīsupi khaṇesu ṭhitikkhaṇe viya paccuppannoti. Dhammānañhi pākabhāvūpādhikaṃ pattabbaṃ udayo, viddhaṃsabhāvūpādhikaṃ vayo, tadubhayavemajjhaṃ ṭhiti. Yadi evaṃ addhā nāmāyaṃ dhammo eva āpannoti? Na dhammo, dhammassa pana avatthābhedo, tañca upādāya loke kālasamaññāti dassetuṃ “atītādibhedo ca nāma aya”ntiādi vuttaṃ. Idhāti imasmim loke. Teneva vohārenāti taṃ taṃ avatthāvisesaṃ upādāya dhammo “atīto anāgato paccuppanno”ti yena vohārena voharīyati, dhammappavattimattatāya hi paramatthato avijjamānopi kālo tasseeva dhammassa pavattīavatthāvisesaṃ upādāya teneva vohārena “atīto addhā”tiādinā vutto.

Anta-saddo loke pariyosāne, koṭiyaṃ niruḷhoti tadatthaṃ dassento “antoyeva anto”ti āha, koṭi antoti attho. Parabhāgoti pārimanto. Amati gacchati bhavappabandho niṭṭhānaṃ etthāti anto, koṭi. Amanaṃ niṭṭhānagamananti anto, osānaṃ. So pana “esevanto dukkhassā”ti vuttattā dukkhaṇṇavassa pārimantoti āha “parabhāgo”ti. Ammati paribhuyyati hīḷiyatīti anto, lāmako. Ammati bhāgaso ñāyatīti anto, aṃsoti āha “koṭṭhāso anto”ti. Santo paramatthato vijjamāno kāyo dhammasamūhoti sakkāyo, khandhā, te pana ariyasaccabhūta idhādhippetāti vuttaṃ “pañcupādānakkhandhā”ti. Purimataṇhāti yesaṃ nibbattikā, tannibbattito pageva siddhā taṇhā. Appavattibhūtanti nappavattati tadubhayaṃ etthāti tesam appavattiṭṭhānabhūtaṃ. Yadi “sakkāyo anto”tiādinā aññamaññaṃ vibhattitāya dukkhasaccādayo gahitā, atha kasmā maggo na gahitoti āha “maggo panā”tiādi. Tattha upāyattāti upāyabhāvato, sampāpakahetubhāvatoti attho.

Yadi pana hetumantaggahaṇeneva hetu gahito hoti, nanu evaṃ sakkāyaggahaṇeneva tassa hetubhūto sakkāyasamudayo gahito hotīti? Tassa gahaṇe saṅkhataduko viya, sappaccayaduko viya ca dukovāyaṃ āpajjati, na tiko. Yathā pana sakkāyaṃ gahetvā sakkāyasamudayopi gahito, evaṃ sakkāyanirodhaṃ gahetvā sakkāyanirodhupāyo gayheyya, evaṃ sati catukko ayaṃ āpajjeyya, na tiko, tasmā hetumantaggahaṇena hetuggahaṇaṃ na cintetabbaṃ. Ayaṃ panettha adhippāyo

yutto siyā - idha sakkāyasakkāyasamudayā anādikālikā, asati maggabhāvanāyaṃ paccayānuparamena अपरियन्तां ca, nibbānaṃ pana appaccayattā attano niccatāya eva sabbadābhāvīti anādikāliko, अपरियन्तो ca. Iti imāni tīṇi saccāni mahāthero imāya sabhāgatāya “tayo antā”ti tikaṃ katvā dasseti. Ariyamaggo pana kadāci karahaci labbhamāno na tathāti tassa ativiya dullabhapātubhāvataṃ dīpetuṃ tikato bahikatoti ayamettha attanomaṭi.

Dukkhatāti dukkhabhāvo, dukkhaṃyeva vā yathā devo eva devatā. Dukkha-saddo cāyaṃ adukkhasabhāvesupi sukhupekkhāsu kañci anīṭṭhatāvisesaṃ upādāya pavattatīti tato nivattento sabhāvadukkhavācinā ekena dukkha-saddena visesetvā “dukkhadukkhatā”ti āha. Bhavati hi ekantato taṃsabhāvepi atthe aññassa dhammassa yena kenaci sadisatālesena byabhicārāsaṅkāti visesitabbatā yathā “rūparūpaṃ tilatela”nti ca. Saṅkhārabhāvenāti saṅkhatabhāvena. Paccayehi saṅkharīyanti saṅkhārā, adukkhamasukhavedanā. Saṅkharīyamānattā eva hi asāratatāya paridubbalabhāvena bhaṅgabhaṅgābhimukhakkhaṇesu viya attalābhakkhaṇepi vibādhaṃpattā eva hutvā saṅkhārā pavattanti āha “saṅkhatattā uppādayarābhaṅgapīṭitā”ti. Tasmāti yathāvuttakāraṇato.

Aññadukkhasabhāvavirahatoti dukkhadukkhatāvipariṇāmadukkhatāsaṅkhātassa aññassa dukkhasabhāvassa abhāvato. Vipariṇāmeti pariṇāme, vigameti attho. Tenāha papañcasūdanīyaṃ “vipariṇāmadukkhatāti natthibhāvo dukkha”nti. Apariṇātavatthukānañhi sukhavedanuparamo dukkhato upaṭṭhāti, svāyamatto piyavippayogena dīpetabbo. Tenāha “sukhassa hī”tiādi. Pubbe vuttanayo padesaṇissito vedanāvisesamattavisayattāti anavasesato saṅkhāradukkhatam dassetuṃ “apicā”ti dutiyanayo vutto. Nanu ca “sabbe saṅkhārā dukkhā”ti vacanato sukhadukkhaṃvedanānampi saṅkhāradukkhatā āpannāti? Saccametaṃ, sā pana sāmāññajotanaṃpavādabhūtena itaradukkhatāvacanena nivattīyatīti nāyaṃ virodho. Tenevāha “ṭhapetvā dukkhavedanaṃ sukhavedanañcā”ti.

Micchāsabhāvoti “hitasukhāvaho me bhavissatī”ti evaṃ āsīsitopi tathā abhāvato, asubhādīsuyeva “subha”ntiādiviparīṭappavattito ca micchāsabhāvo, musāsabhāvoti attho. Mātughātakādīsu pavattamānāpi hi hitasukhaṃ icchantāva pavattanti te dhammā “hitasukhāvahā me bhavissantī”ti āsītā honti. Tathā asubhāsukhāniccānattesu subhādivipariyāsadaḥhatāya ānantariyakammaniyatamicchādiṭṭhīsu pavatti hotīti te dhammā asubhādīsu subhādiviparīṭappavattikā honti. Vipākādāne sati khandhabhedānantarameva vipākādānato niyato, micchatto ca so niyato cāti micchattaniyato. Anekesu ānantariyesu katesu yaṃ tattha balavaṃ, taṃ vipaccati, na itarānīti ekantavipākajanakatāya niyatatā na sakkā vattunti “vipākādāne satī”ti vuttaṃ. Khandhabhedānantaranti cutianantaranti attho. Cuti hi maraṇaniddese “kandhānaṃ bhedo”ti vuttā, etena vacanena sati phaladāne cutianantaro eva etesaṃ phalakālo, na aññoti phalakālanīyamena niyatatā vuttā hoti, na phaladānaniyamenāti niyataphalakālānaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ, diṭṭhadhammavedanīyānampi niyatatā āpajjati, tasmā vipākadhammadhammānaṃ paccayantaravikalatādīhi avipaccamānānampi attano sabhāvena vipākadhammatā viya balavatā ānantariyena vipāke dinne avipaccamānānampi ānantariyānaṃ phaladāne niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca pavattīti attano sabhāvena phaladānaniyameneva niyatatā, ānantariyatā ca veditabbā. Avassañca niyatasabhāvā, ānantariyasabhāvā ca tesam pavattīti sampañcchitabbametam aññassa balavato ānantariyassa abhāve cutianantaram ekantena phaladānato.

Nanu evaṃ aññesampi upapajjavedanīyānaṃ aññasmiṃ vipākadāyake asati cutianantameva ekantena phaladānato ānantariyasabhāvā, niyatasabhāvā ca pavatti āpajjati? Nāpajjati asamānajātikena cetopaṇidhivasena, upaghātakena ca nivattetabbavipākattā anantarekantaphaladāyakattābhāvā, na pana ānantariyānaṃ paṭhamajjhānādīnaṃ dutiyajjhānādīni viya asamānajātikaṃ phalanivattakaṃ atthi sabbānantariyānaṃ avīciphalattā, na ca heṭṭhūpapattiṃ icchato sīlavato cetopaṇidhi viya uparūpapattijanakakammabalaṃ ānantariyabalaṃ nivattetuṃ samattho cetopaṇidhi atthi anicchantasseva avīcipātanato, na ca ānantariyupaghātakaṃ kiñci kammaṃ atthi. Tasmā tesameva anantarekantavipākajanakasabhāvā pavattīti. Anekāni ca ānantariyāni katāni ekante vipāke niyatattā uparatāvipaccanasabhāvāsaṅkattā nicchitāni sabhāvato niyatāneva. Cutianantaraṃ pana phalaṃ anantaraṃ nāma, tasmīṃ anantare niyuttāni, tannibbattanena anantarakaraṇasīlāni anantarapayojanāni cāti sabhāvato ānantariyāneva ca honti. Tesu pana samānasabhāvesu ekena vipāke dinne itarāni attanā kātabbakicassa teneva katattā na dutiyaṃ tatiyañca paṭisandhiṃ karonti, na samatthataāvighātattāti natthi tesam niyatānantariyatānivattīti. Na hi samānasabhāvaṃ samānasabhāvassa samatthataṃ vihanatīti. Ekassa pana aññānīpi upatthambhakāni hontīti daṭṭhabbānīti. Sammāsabhāveti saccasabhāve. Niyato ekantiko anantameva phaladānenāti sammattaniyamato. Na niyatoti ubhayathāpi na niyato. Avasesānaṃ dhammānanti kilesānantariyakammaniyyānikadhammehi aññesaṃ dhammānaṃ.

Tamandhakāroti tamo andhakāroti padavibhāgo. Avijjā tamo nāma ārammaṇassa chādanaṭṭhena. Tenevāha “tamo vihato, āloko uppanno, tamokkhandho padālito”ti ca ādi. Avijjāsīsena vicikicchā vuttā mahatā sammohena sabbakālaṃ aviyujjanato. Āgammāti patvā. Kaṅkhatīti “ahosiṃ nu kho ahaṃ atītamaddhāna”ntiadinā kaṅkhaṃ uppādeti saṃsayam āpajjati. Adhimuccituṃ na sakkotīti pasādādhimokkhavasena adhimuccituṃ na sakkoti. Tenāha “na sampasīdatī”ti. Yāvattakañhi yasmiṃ vatthusmiṃ vicikicchā na vigacchati, tāva tattha saddhādhimokkho anavasaro. Na kevalaṃ saddhādhimokkho, nicchayādhimokkhopi tattha na patiṭṭhahati eva.

Na rakkhitabbānīti “imāni mayā rakkhitabbānī”ti evaṃ katthaci rakkhākiccaṃ natthi parato rakkhitabbasseva abhāvato. Satiyā eva rakkhitānīti muṭṭhassaccassa bodhimūle eva savāsanaṃ samucchinnattā satiyā rakkhitabbāni nāma sabbadāpi rakkhitāni eva. Natthi tathāgatassa kāyaduccaritanti tathāgatassa kāyaduccaritaṃ nāma nattheva, yato suparisuddho kāyasamācāro bhagavato. No aparisuddhā, parisuddhā eva aparisuddhihetūnaṃ kilesānaṃ pahīnattā. Tathāpi vinaye apakataññutāvasena siyā tesam apārisuddhilesa, na bhagavatoti dassetuṃ “na panā”tiādi vuttaṃ. Tattha vihārakāraṃ āpattinti ekavacanavasena “āpattiyo”ti ettha āpatti-saddaṃ ānetvā yojetabbaṃ. Abhidheyyānurūpañhi liṅgavacanāni honti. Esa nayo sesesupī. “Manodvāre”ti idaṃ tassā āpattiyā akiriyasamuṭṭhānatāya vuttaṃ. Na hi manodvāre paññattā āpatti atthīti. Saupārambhavasenāti savattabbatāvasena, na pana duccaritalakkhaṇāpattivāsena, yato naṃ bhagavā paṭikkhipati. Yathā āyasmato mahākappinassāpi “gaccheyyaṃ vāhaṃ uposathaṃ, na vā gaccheyyaṃ. Gaccheyyaṃ vāhaṃ saṅghakammaṃ, na vā gaccheyya”nti parivitakkitaṃ. Manoduccaritanti manodvārikaṃ appasatthaṃ caritaṃ. Satthārā appasatthatāya hi taṃ duccaritaṃ nāma jātaṃ, na sabhāvato.

Yasmā mahākāruṇiko bhagavā sadevakassa lokassa hitasukhāya eva paṭipajjamāno accantavivekajjhāsayatāya tabbidhuraṃ dhammasenāpatino cittuppādaṃ paṭikkhipanto “na kho te...pe... uppādetabba”nti avoca, tasmā so therassa cittuppādo bhagavato na pāsaṃsoti katvā manoduccaritaṃ nāma jāto, tassa ca paṭikkhepo upārambhoti āha “tasmim̐ manoduccarite upārambhaṃ āropento”ti. Bhagavato pana ettakampi natthi, yato pavāraṇāsutte “handa dāni, bhikkhave, pavāremi vo, na ca me kiñci garahatha kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”ti vutto bhikkhusaṅgho “na kho mayaṃ bhante bhagavato kiñci garahāma kāyikaṃ vā vācasikaṃ vā”ti satthu parisuddhakāyasamācārādikaṃ sirasā sampaṭicchī. Ayañhi lokanāthassa duccaritābhāvo bodhisattabhūmiyampi cariyācirānugato ahosi, pageva buddhabhūmiyanti dassento “anacchariyañceta”ntiādimāha.

Buddhānaṃyeva dhammā guṇā, na aññesanti buddhadhammā. Tathā hi te buddhānaṃ āveṇikadhammāti vuccanti. Tattha “natthi tathāgatassa kāyaduccarita”ntiādinā kāyavacīmanoduccaritābhāvavacanaṃ yathādhikāraṃ kāyakammādīnaṃ ñāṇanuparivattitāya laddhaguṇakittanaṃ, na āveṇikadhammantaradassanaṃ. Sabbasmiñhi kāyakammādike ñāṇanuparivattini kuto kāyaduccaritādīnaṃ sambhavo. “Buddhassa appaṭihatañña”ntiādinā vuttāni sabbaññutaññāṇato visum̐yeva tīṇi ñāṇāni catuyonipañcagatiparicchedakaññāṇi viyā”ti vadanti. Ekaṃyeva hutvā tīsu kālesu appaṭihataññaṃ nāma sabbaññutaññāṇameva. Natthi chandassa hānīti sattesu hitachandassa hāni natthi. Natthi vīriyassa hānīti khemapavivekavitakkānugatassa vīriyassa hāni natthi. “Natthi davāti khiḍḍādhippāyena kiriyā natthi. Natthi ravāti sahasā kiriyā natthi”ti vadanti, sahasā pana kiriyā davā “aññaṃ karissāmī”ti aññakaraṇaṃ ravā. Khalitanti virajjhaṇaṃ ñāṇena apphuṭaṃ. Sahasāti vegāyitattaṃ turitakiriyā. Abyāvaṭo manoti niratthako cittasamudācāro. Akusalacittanti aññāṇupekkhamāha, ayañca dīghabhāṇakānaṃ pāṭho ākulo viya. Ayaṃ pana pāṭho anākulo -

Atītaṃse buddhassa bhagavato appaṭihataññaṃ, anāgataṃse, paccuppannaṃse. Imehi tīhi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato sabbaṃ kāyakammaṃ ñāṇapubbaṅgamaṃ ñāṇanuparivatti, sabbaṃ vacīkammaṃ, sabbaṃ manokammaṃ. Imehi chahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi chandassa hāni, natthi dhammadesanāya, natthi vīriyassa, natthi samādhissa, natthi paññāya, natthi vimuttiyā. Imehi dvādasahi dhammehi samannāgatassa buddhassa bhagavato natthi davā, natthi ravā, natthi apphuṭaṃ, natthi vegāyitattaṃ, natthi abyāvaṭaṃmano, natthi appaṭisaṅkhānupekkhāti.

Tattha appaṭisaṅkhānupekkhāti aññāṇupekkhā. Sesam̐ vuttanayameva. Ettha ca tathāgatassa ājīvapārisuddhiṃ kāyavacīmanosamācārapārisuddhiyāva saṅgahetvā samācārattayavasena mahātherena tiko desito.

Kiñcanāti kiñcikkhā. Ime pana rāgādayo palibundhanaṭṭhena kiñcanā viyāti kiñcanā. Tenāha “kiñcanāti palibodhā”ti.

Anudahanaṭṭhenāti anu anu dahanaṭṭhena. Rāgādayo arūpadhammā ittarakkhaṇā kathaṃ anudahantīti āsaṅkaṃ nivattetum̐ “tattha vatthūnī”ti vuttaṃ, daṭṭhabbānīti vacanaseso. Tatthāti tasmim̐ rāgādīnaṃ anudahanaṭṭhe. Vatthūnīti sāsane, loke ca pākaṭattā paccakkhabhūtāni kāraṇāni. Rāgo uppanno tikhiṇakaro hutvā. Tasmā taṃsamuṭṭhānā tejodhātu ativiya tikhiṇabhāvena saddhiṃ attanā sahaajātadhammehi

hadayappadesaṃ jhāpesi yathā taṃ bāhirā tejodhātu sanissayaṃ. Tena sā bhikkhunī supato viya byādhi jhāyitvā matā. Tenāha “teneva jhāyitvā kālamakāsī”ti. Dosassa nissayānaṃ dahanatā pākaṭā evāti itaraṃ dassetuṃ “mohavasena hī”tiādi vuttaṃ. Ativattitvāti atikkamitvā.

Kāmaṃ āhuneyyaggiādayo tayo aggī brāhmaṇehi icchitā santi, te pana tehi icchitamattā, na sattānaṃ tādīsā atthasādhakā. Ye pana sattānaṃ atthasādhakā, te dassetuṃ “āhunaṃ vuccatī”tiādi vuttaṃ. Tattha ādarena hunanaṃ pūjanaṃ āhunanti sakkāro “āhuna”nti vuccati, taṃ āhunaṃ arahanti. Tenāha bhagavā “āhuneyyāti bhikkhave mātāpitūnametaṃ adhivacana”nti. Yadaggena ca te puttānaṃ bahukāratāya āhuneyyāti tesu sammāpaṭipatti nesaṃ hitasukhāvahā, tadaggena tesu micchāpaṭipatti ahitadukkhāvahāti āha “tesu...pe... nibbattanti”ti. Svāyamatthoti yo mātāpitūnaṃ attano upari vipaṭipannānaṃ puttānaṃ anudahanassa paccayabhāvena anudhanaṭṭho, so ayamattho. Mittavindakavatthunāti mittavindakassa nāma mātari vipaṭipannassa purisassa tāya eva vipaṭipattiyā cirataraṃ kālaṃ āpāyikadukkhānubhavanadīpanena vatthunā veditabbo.

Idāni tamatthaṃ kassapassa bhagavato kāle pavattaṃ vibhāvetuṃ “mittavindako hī”tiādi vuttaṃ. Dhanalobhena, na dhammacchandenāti adhippāyo. Akutobhayaṃ kenaci anuṭṭhāpanīyatāya. Nivāresi samuddapayātā nāma bahvantarāyāti adhippāyena. Antaraṃ katvāti atikkamanavasena dvinnaṃ pādānaṃ antare katvā.

Nāvā aṭṭhāsi tassa pāpakammabalena vātassa avāyanato. Ekadivasam rakkhitauposathakammānubhāvena sampattiṃ anubhavanto. Yathā purimāhi parato mā agamāsīti vutto, evaṃ aparāparāhipīti āha “tāhi ‘parato parato mā agamāsī’ti vuccamāno”ti. Khuracakkadharanti khuradhārūpamacakkadharaṃ ekaṃ purisaṃ. Upaṭṭhāsi pāpakammassa balena.

Catubbhīti catūhi accharāsadisīhi vimānapetīhi, sampattiṃ anubhavitvāti vacanaseso. Aṭṭhajjhagamāti rūpādikāmaguṇehi tato visiṭṭhatarā aṭṭha vimānapetiyo adhigacchi. Atricchanti atricchāsaṅkhātena atilobhena samannāgatattā atra atra kāmaguṇe icchanto. Cakkanti khuracakkaṃ. Āsadoti anattāhābhāvena āsādeti.

Soti gehasāmiko bhattā. Purimanayenevāti anudahanassa paccayatāya.

Aticārinīti sāmikaṃ atikkamitvā cārinī micchācārinī. Rattiṃ dukkhanti attano pāpakammānubhāvasamupaṭṭhitena sunakhena khāditabbatādukkhaṃ. Vañcetvāti taṃ ajānāpetvāva kāraṇaṭṭhānagamaṃ sandhāya vuttaṃ. Paṭapaṭantīti paṭapaṭa katvā. Anuravadassanañhetā. Muṭṭhiyogo kirāyaṃ tassa sunakhantaradhānassa, yadidaṃ kheḷapiṇḍaṃ bhūmiyaṃ niṭṭhubhitvā pādena ghaṃsanaṃ. Tena vuttaṃ “so tathā akāsī. Sunakhā antaradhāyimsū”ti.

Dakkhiṇāti cattāro paccayā diyyamānā dakkhanti etehi hitasukhānīti. Taṃ dakkhiṇaṃ arahatīti dakkhiṇeyyo, bhikkhusaṅgho. Revatīvatthu vimānavatthupetavatthūsu tesam aṭṭhakathāyañca āgatanayena veditabbaṃ.

“Tividhena rūpasāṅgaho”ti ettha nanu saṅgaho ekavidhova, so kasmā “catubbidho”ti vuttoti? “Saṅgaho”ti atthaṃ avatvā aniddhāritatthassa saddasseva vuttattā. “Tividhena rūpasāṅgaho”tiādīsu padesu saṅgaha-saddo tāva attano atthavasena catubbidhoti ayañhettha attho. Atthopi vā aniddhāritaviseso sāmāññena gahetabbataṃ patto “tividhena rūpasāṅgaho”tiādīsu “saṅgaho”ti vuttoti na koci

doso. Niddhārite hi visese tassa ekavidhatā siyā, na tato pubbeti. “Jātisaṅgaho”ti vuttepi jāti-saddassa sāpekkhasaddattā attano jātiyā saṅgahoti ayamatto viññāyateva sambandhārahassa aññassa avuttattā yathā “mātāpitu upaṭṭhāna”nti. Aṭṭhakathāyaṃ pana yathādhīppetamattham aparipuṇṇam katvā dassetuṃ “jātisaṅgaho” icceva vuttaṃ. Samānajātikānaṃ saṅgaho, samānajātiyā vā saṅgaho sajātisaṅgaho. Sañjāyati etthāti sañjāti, sañjātiyā saṅgaho sañjātisaṅgaho, sañjātidesena saṅgahoti attho. Kiriya evarūpāya saṅgaho kiriyāsaṅgaho. Rūpakkhandhagaṇananti “rūpakkhandho”ti gaṇanaṃ saṅkhyam gacchati ruppanasabhāvattā. Tīhi koṭṭhāsehi rūpagaṇanāti vakkhamānehi tīhi bhāgehi rūpassa saṅgaho, gaṇetabbatāti attho.

Rūpāyatanam nipassati paccakkhato vijānātīti nidassanaṃ, cakkhuviññāṇam, nidassatīti vā nidassanaṃ, daṭṭhabbabbhāvo, cakkhuviññāṇassa gocarabbhāvo, tassa ca rūpāyatanato anaññattepi aññehi dhammehi rūpāyatanam visesetuṃ aññam viya katvā “saha nidassanena sanidassana”nti evamettha attho veditabbo. Dhammasabhāvasāmaññena hi ekībhūtesu dhammesu yo nānattakaro sabhāvo, so añño viya katvā upacarituṃ yutto. Evañhi atthavisesāvabodho hotīti. Cakkhupaṭiḥhananasamatthato cakkhuno ghaṭṭanasamatthatāya. Ghaṭṭanaṃ viya ca ghaṭṭanaṃ daṭṭhabbam. Dutiyena atthavikappena daṭṭhabbabbhāvasaṅkhātā nāssa nidassananti anidassananti yojanā. Ettha ca dasannaṃ āyatanānaṃ yathārahaṃ sayam, nissayavasena ca sampattānaṃ, asampattānaṃ ca paṭimukhabhāvo aññamaññapātanaṃ paṭiḥhanaṃ, yena byāpārādivikārapaccayantarasaṇṇidhāne cakkhādīnaṃ visayesu vikāruppatti. Tattha byāpāro cakkhādīnaṃ savisayesu āvicchannaṃ, rūpādīnaṃ itṭhānīṭṭhatā, tattha ca cittassa ābhūjananti ime ādisaddasaṅgahitā. Tehi vikārappattiyā paccayantarabyāpārato aññanti katvā anuggahūpaghāto vikāro. Upanissayo pana appadhānassa paccayo idha gahito. Kāraṇakāraṇampi kāraṇamevāti gayhamāne siyā tassāpi saṅgahoti. Vuttappakāraṇanti “cakkhuviññāsaṅkhātā”nti vuttappakāraṃ. Nāssa paṭighoti etthāpi “vuttappakāra”nti ānetvā sambandho. Avasesaṃ soḷasaṇṇidham sukhumarūpaṃ.

Saṅkharontīti sampiṇḍenti. Cetanā hi āyūhanarasatāya yathā sampayuttadhamme yathāsakaṃ kiccesu saṃvidahantī viya abhisandahantī vattamānā teneva kiccavisesena te sampiṇḍentī viya hoti, evaṃ attano vipākadhammepi paccayasamavāye saṅkharontī sampiṇḍentī viya hoti. Tenāha “sahajāta...pe... rāsī karontī”ti. Abhisāṅkharontī abhivisiṭṭhaṃ katvā saṅkharoti. Puññābhisāṅkhāro hi attano phalaṃ itarassa phalato ativiya visiṭṭhaṃ bhinnaṃ katvā saṅkharoti paccayato, sabhāvato, pavattiākārato ca sayam itarehi visiṭṭhasabhāvattā. Esa nayo itarehipi. Pujjabhavaphalanibbattanato, attano santānassa punanato ca puñño.

Mahācittacetanānanti asaṅkhyeyyāyunipphādanādimahānubhāvatāya mahācittesu pavattacetanānaṃ. Aṭṭheva cetanā honti, yā kāmāvacarā kusalā. “Terasapī”ti kasmā vuttaṃ, nanu “navā”ti vattabbaṃ. Na hi bhāvanā ṇāṇarahitā yuttāti anuyogaṃ sandhāyāha “yathā hī”tiādi. Kasiṇaparikammaṃ karontassāti kasiṇesu jhānaparikammaṃ karontassa. “Pathavī pathavī”tiādi bhāvanā hi kasiṇaparikammaṃ. Tassa hi parikammaṃ supaguṇabhāvato anuyuttassa tattha ādarākaraṇena siyā ṇāṇarahitacittaṃ. Jhānapaccavekkhaṇāyapi eseṇa nayo. Keci maṇḍalakaraṇampi bhāvanaṃ bhajāpentī.

Dānavasena pavattacittacetāsikadhammā dānaṃ, tattha byāpārābhūtā āyūhanacetanā dānaṃ ārabba, dānaṃ adhikicca uppajjatīti vuttā. Evaṃ itaresupi.

Ayaṃ saṅkhepadesanāti ayaṃ puññābhisaṅkhāre saṅkhepato atthadesanā,
atthavaṇṇanāti attho.

Somanassacittenāti anumodanāpavattidassanamattametaṃ daṭṭhabbaṃ.
Upekkhāsahagatenāpi hi anussarati evāti. Kāmaṃ niccasīlaṃ, uposathasīlaṃ,
niyamasīlampi sīlameva, paripuṇṇaṃ pana sabbaṅgasampannaṃ sīlaṃ dassetuṃ
“sīlapūraṇatthāyā”tiādi vuttaṃ. Nayadassanaṃ vā etaṃ, tasmā “niccasīlaṃ,
uposathasīlaṃ, niyamasīlaṃ samādiyissāmī”ti vihāraṃ gacchantassa, samādiyitvā
samādinnaṃ ca tasmim, “sādhū suṭṭhū”ti āvajjantassa, taṃ sīlaṃ sodhentassa ca
pavattā cetanā sīlamayāti evamettha yojanā veditabbā.

Pubbe samathavasena bhāvanānayo gahitoti idāni sammasanāyena taṃ dassetuṃ
“paṭisambhidāyaṃ vuttenā”tiādi vuttaṃ. Tattha aniccatoti aniccabhāvato. Dukkhatō,
anattatoti etthāpi eseṇa nayo.

Tattha ye pañcupādānakkhandhā nāmarūpabhāvena pariggahitā, te yasmā
dvārārammaṇehi saddhiṃ dvārappavattadhammavasena vibhāgaṃ labhanti, tasmā
dvārachakkādivasena cha chakkā gahitā. Yasmā pana lakkhaṇesu anattalakkhaṇaṃ
dubbibhāvaṃ, tasmā tassa vibhāvanāya cha dhātuyo gahitā. Tato yesu kasiṇesu ito
bāhirakānaṃ attābhiniveso, tāni imesaṃ jhānānaṃ ārammaṇabhāvena
upaṭṭhānākāramattāni, imāni pana tāni jhānānīti dassanatthaṃ dasa kasiṇāni
gahitāni. Tato dukkhānupassanāya parivārabhāvena paṭikkūlākārasena dvattiṃsa
koṭṭhāsā gahitā. Pubbe khandhavasena saṅkhepato ime dhammā gahitā, idāni
nātsaṅkhepavittāranayena ca manasi kātabbāti dassanatthaṃ dvādasāyatanāni,
aṭṭhārasa dhātuyo ca gahitā. Tesu ime dhammā satipi suññānirīhaabyāpārabhāve
dhammasabhāvato ādhipaccabhāvena pavattantīti anattabhāvavibhāvanatthaṃ
indriyāni gahitāni. Evaṃ anekabhedabhinnāpi ime dhammā
bhūmittayapariyāpannatāya tividhāva hontīti dassanatthaṃ tisso dhātuyo gahitā.
Ettāvatā nimittaṃ dassetvā pavattaṃ dassetuṃ kāmabhavādayo nava bhavā gahitā.
Ettake abhiññeyyavisese pavattamanasikāraṃkosallena saṅhasukhumesu
nibbattitamahaggatadhammesu manasikāro pavattetabboti dassanatthaṃ
jhānaappamaññārūpāni gahitāni. Tattha jhānāni nāma vuttāvasesārammaṇāni
rūpāvacarajjhānāni. Puna paccayapaccayuppannavibhāgato ime dhammā vibhajja
manasikātabbāti dassanatthaṃ paṭiccasamuppādaṅgāni gahitāni.
Paccayākāramanasikāro hi sukkena, suṭṭhutarāṇa lakkhaṇattayaṃ vibhāveti, tasmā
so pacchato gahito. Evaṃ ete sammasanīyabhāvena gahitā khandhādivasena
koṭṭhāsato pañcavīsatividhā, pabhedato pana atītādibhedāṃ anāmasitvā gayhamānā
dvīhi ūnāni dvesatāni honti. Idaṃ tāvettha pālīvavattānaṃ, atthavicāraṃ pana
icchantehi paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayeneva
veditabbā.

Na puññoti apuñño. Tassa puñña-sadde vuttavipariyāyena attho veditabbo.
Santānassa iñjanahetūnaṃ nīvaraṇādīnaṃ suvikkhambhanato rūpataṇhāsaṅkhātassa
iñjitassa abhāvato aniñjaṃ, aniñjameva “āneñja”nti vuttaṃ. Tathā hi rūpārammaṇaṃ
rūpanimittārammaṇaṃ sabbampi catutthajjhānaṃ nippariyāyena “āneñja”nti
vuccati.

Cattāro maggaṭṭhā, heṭṭhimā tayo phalaṭṭhāti evaṃ sattavidho. Tisso sikkhāti
adhisīlādikā tisso sikkhā. Tāsu jātoti vā sekkho, ariyapuggalo hi ariyāya jātiyā
jāyamāno sikkhāsu jāyati, na yoniyā. Sikkhanasīloti vā sekkho. Puggalādhiṭṭhānāya

vā kathāya sekkhassa ayanti aññāsādhāraṇamaggaphalattayadhammā sekkhapariyāyena vuttā. Asekkhoti ca yattha sekkhabhāvāsāṅkā atthi, tatthāyaṃ paṭisedhoti lokiyānibbānesu asekkhabhāvanāpatti daṭṭhabbā. Sīlasamādhīpaññāsāṅkhātā hi sikkhā attano paṭipakkhakilesehivippamuttā parisuddhā upakkilesānaṃ ārammaṇabhāvampi anupagamanato etā “sikkhā”ti vattuṃ yuttā aṭṭhasupi maggaphalesu vijjanti, tasmā catumaggaheṭṭhimaphalattayasamaṅgino viya arahattaphalasamaṅgīpi tāsu sikkhāsu jātoti ca taṃsamaṅgino arahato itaresaṃ viya sekkhatte sati sekkhassa ayanti ca sikkhā sīlaṃ etassāti ca “sekkho”ti vattabbo siyāti tannivattanatthaṃ asekkhoti yathāvuttasekkhabhāvapaṭisedho kato. Arahattaphale hi pavattamānā sikkhā pariniṭṭhitasikkhākiccattā na sikkhākiccaṃ karonti, kevalaṃ sikkhāphalabhāveneva pavattanti, tasmā na tā sikkhāvacaṇaṃ arahanti, nāpi taṃsamaṅgī sekkhāvacaṇaṃ, na ca “sikkhanasīlo, sikkhāsu jāto”ti ca vattabbataṃ arahati. Heṭṭhimaphalesu pana sikkhā sakadāgāmimaggavipassanādīnaṃ upanissayabhāvato sikkhākiccaṃ karontīti sikkhāvacaṇaṃ arahanti, taṃsamaṅgino ca sekkhāvacaṇaṃ, “sikkhanasīlā, sikkhāsu jātā”ti ca vattabbataṃ arahanti.

“Sikkhatīti sekkho”ti ca apariyositasikkho dassitoti. Anantameva “khīṇāsavo”ti ādiṃ vatvā “na sikkhatīti asekkho”ti vuttattā pariyositasikkho dassito, na sikkhārahito tassa tatiyapuggalabhāvena gahitattā. Vuddhippattasikkho vā asekkhoti etasmiṃ atthe sekkhadhammesu eva ṭhitassa kassaci ariyassa asekkhabhāvāpattīti arahattamaggadhammā vuddhippattā, yathāvutthehi ca atthehi sekkhoti katvā taṃsamaṅgino aggamaggaṭṭhassa asekkhabhāvo āpannoti? Na taṃsadisesu tabbohārato. Arahattamaggato hi ninnānākaraṇaṃ arahattaphalaṃ ṭhapetvā pariññādikiccakaraṇaṃ, vipākabhāvañca, tasmā te eva sekkhadhammā “aggaphaladhammabhāvaṃ āpannā”ti sakkā vattuṃ, kusalasukhato ca vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataranti, vuddhippattā ca te dhammā hontīti taṃsamaṅgī “asekkho”ti vuccatīti.

Jātimahallakoti jātiyā vuḍḍhataro addhagato vayoanuppatto. So hi rattaññutāya yebhuyyena jātidhammakuladhammapadesu thāvariyaṃ appattiyā jātiṭhero nāma. Therakaraṇā dhammāti sāsane thirabhāvakarā guṇā paṭipakkhanimmadanakā. Theroti vakkhamānesu dhammesu thirabhāvappatto. Sīlavāti pāsaṃsena sātisaṃyena sīlena samannāgato, sīlasampannoti attho, etena dussīlyasaṅkhātassa bālyassa abhāvamāha. Suttageyyādi bahu suttaṃ etenāti bahussuto, etenāssa sutaviraḥasaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, paṭisaṅkhānabalena ca patiṭṭhitabhāvaṃ vadati. “Catunnaṃ jhānaṇaṃ lābhī”ti iminā nīvaraṇādisaṅkhātassa bālyassa abhāvaṃ, bhāvanābalena ca patiṭṭhitabhāvaṃ katheti. “Āsavānaṃ khayā”tiādinā avijjāsaṅkhātassa bālyassa sabbaso abhāvaṃ, khīṇāsavattarabhāvena patiṭṭhitabhāvāñcassa dasseti. Na cettha samudāye vākyaparisaṃāpanaṃ, atha kho paccekaṃ vākyaparisaṃāpananti dassento “evaṃ vuttesu dhammesū”tiādimāha. Theranāmako vā “thero”ti evaṃ nāmako vā.

Anuggahavasena, pūjāvasena vā attano santakaṃ parassa dīyati etenāti dānaṃ, pariccāgacetanā. Dānameva dānamayaṃ. Padapūraṇamattaṃ maya-saddo. Puññañca taṃ yathāvuttenatthena kiriyā ca kammabhāvatoti puññakiriyā. Paresaṃ piyamanāpatāsevanīyatādīnaṃ ānisaṃsānaṃ. Pubbe...pe... vasenevāti saṅkhārattike vuttadānamayasīlamayabhāvanāmayacetanāvaseneva. Imāni veditabbānīti sambandho. Etthāti etesu puññakiriyavatthūsu. Kāyena karontassāti attano kāyena

pariccāgapayogaṃ pavattentassa. Tadatthanti dānatthaṃ. “Imaṃ deyyadhammaṃ dehi”ti vācaṃ nicchārentassa. Dānapāraṃhiṃ āvajjetvā vāti yathā kevalaṃ “annadānādīni demī”ti dānakāle taṃ dānamayaṃ puññakiriyavatthu hoti, evaṃ “imaṃ dānamayaṃ sammāsambodhiyā paccayo hotū”ti dānapāraṃhiṃ āvajjetvā dānakālepi dānasīseva pavattitattā. Vattasīse tathavāti “etaṃ dānaṃ nāma mayhaṃ kulavaṃso kulatanti kulapaveṇī kulacāritta”nti cārittasīle tathavā dadato cārittasīlamayaṃ. Yathā deyyadhammapariccāgavasena pavattamānāpi dānacetanā vattasīse tathavā dadato sīlamayaṃ puññakiriyavatthu hoti pubbābhisaṅkhārassa, aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā, evaṃ deyyadhamme khayato, vayato sammasanaṃ paṭṭhapetvā dadato bhāvanāmayaṃ puññakiriyavatthu hoti pubbabhāgacetanāya, deyyadhamme aparabhāgacetanāya ca tathā pavattattā.

Apacīticetanā apacitisahagataṃ apacīyati etāyāti yathā nandīrāgo eva nandīrāgasahagatā, yathāvuttāya vā apacitīyā sahagataṃ sahapavattanti apacitisahagataṃ. Apacāyanavasena pavattaṃ puññakiriyavatthu. Vayasā guṇehi ca vuḍḍhatarānaṃ vattapaṭipattīsu byāvaṭo hoti yāya cetanāya, sā veyyāvaccamaṃ, veyyāvaccameva veyyāvaccasahagataṃ. Veyyāvaccasaṅkhātāya vā vattapaṭipattiyā samuṭṭhāpanavaseneva sahagataṃ pavattanti veyyāvaccasahagataṃ, tathāpavattaṃ puññakiriyavatthu. Attano santāne pattaṃ puññaṃ anuppadīyati etenāti pattānuppadānaṃ. Tathā parena anuppadinnatāya pattaṃ abbhanumodati etenāti pattabbhanumodanaṃ. Ananuppadinnaṃ pana kevalaṃ abbhanumodīyati etenāti abbhanumodanaṃ. Dhammaṃ deseti etāyāti desanā, desanāva desanāmayaṃ. Suṇāti etenāti savanaṃ, savanameva savanamayaṃ. Diṭṭhiyā ñāṇassa ujugamaṃ diṭṭhijugataṃ. Sabbattha “puññakiriyavatthū”ti padaṃ apekkhitvā napuṃsakaliṅgatā.

Pūjāvasena sāmīkikiriyaṃ apacāyanaṃ apacitī. Vayasā guṇehi ca jeṭṭhānaṃ gilānānaṃca taṃtaṃkiccakaraṇaṃ veyyāvaccamaṃ. Ayametesam visesoti āha “tatthā”tiādi. Cattāro paccaye datvā sabbasattānanti ca ekadesato ukkaṭṭhaniddeso, yaṃ kiñci deyyadhammaṃ datvā, puññaṃ vā katvā “katipayānaṃ, ekasseva vā patti hotū”ti pariṇāmanampi pattānuppadānameva. Taṃ na mahapphalaṃ taṇhāya parāmaṭṭhattā. Paresaṃ deseti hitapharaṇena muducittenāti ānetvā sambandhitabbaṃ. Evanti evaṃ imaṃ dhammaṃ sutvā bahussuto hutvā pare dhammadesanāya anuggaṇhissāmīti hitapharaṇena muducittena dhammaṃ suṇāti. Evañhissa savanaṃ attano, paresaṃca sammāpaṭipattiyā paccayabhāvato mahapphalaṃ bhavissatīti. Sabbhesanti sabbhesampi dasannaṃ puññakiriyavatthūnaṃ. Niyamalakkhaṇanti mahapphalabhāvassa niyāmakasabhāvaṃ. Diṭṭhiyā ujubhāvenevāti “atthi, natthī”ti antadvayassa durasamussāritatāya “atthi dinna”ntiādi nayappavattāya sammādiṭṭhiyā ujukameva pavattiyā. Dānādīsu hi yaṃ kiñci imāya eva sammādiṭṭhiyā parisodhitaṃ mahājutikaṃ mahāvippahāraṃ bhavati.

Purimeheva tīhīti pāḷiyaṃ āgateheva tīhi. Sīlamaye puññakiriyavatthumhi saṅghaṃ gacchanti cārittasīlabhāvato. Dānamaye saṅghaṃ gacchanti dānasabhāvattā, dānavisayattā ca. Kāmaṃ desanā dhammadānasabhāvato dānamaye saṅghaṃ gacchatīti vattuṃ yuttā, kusalahammāsevanabhāvato pana vimuttāyatanaśīse tathavā pavattitā viya savanena saddhiṃ bhāvanāmaye saṅghaṃ gacchantīti vuttaṃ. “Diṭṭhijugataṃ bhāvanāmaye”ti keci. Diṭṭhijugate eva ca attanā katassa puññaṃ anussaraṇaṃ, tassa ca paresaṃ atthāya pariṇāmanaṃ, guṇapasaṃsā, aññehi

kariyamānāya puññakiriyāya, sammāpaṭipattiyā ca anumodanaṃ saraṇagamananti evaṃ ādayo puññavisesā saṅghaṃ gacchanti diṭṭhijukammavaseneva tesam ijjhanato.

Parassa paṭipattiyā sodhanattho anuyogo codanā, sā yāni nissāya pavattati, tāni codanāvattthūni diṭṭhasutaparisaṅkitāni. Tenāha “codanākāraṇāni”ti. Diṭṭhenāti ca hetumhi karaṇavacanaṃ, diṭṭhena hetunāti attho. Kiṃ pana taṃ diṭṭhanti āha “vītikkaṃ”nti. Disvāti ca dassanahetūti ayamettha attho yathā “paññāya cassa disvā”ti. “Sutenā”tiādīsupi iminā nayena attho veditabbo. Parassāti parato, parassa vā vacanaṃ sutvā. Diṭṭhaparisaṅkitenāti diṭṭhānugatena parisaṅkitena, tathā parisaṅkitena vā vītikkaṃena. Sesapadadvayepi eseṇa nayo. Codeti vatthusandassanena vā saṃvāsappaṭikkhepena vā sāmīcippaṭikkhepena vā. Imasmiṃ pana atthe vitthāriyamāne atippapañco hotīti āha “ayamettha saṅkhepo”ti. Vitthāraṃ pana icchantānaṃ tassa adhigamupāyaṃ dassento “vitthāro pana...pe... veditabbo”ti āha.

Kāmūpapattiyoti kāmehi upapannatā, samannāgatatāti attho. Samannāgamo ca tesam paṭisevanaṃ, samadhigamo cāti āha “kāmūpasevanā kāmapaṭilābhā vā”ti. Paccupaṭṭhitakāmāti dutiyatatiyarāsīnaṃ viya sayamaṃ, parehi ca animmitā. Uṭṭhānakammaphalūpajīvibhāvato pana tadubhayavasena paccupaṭṭhitā kāmā etesanti paccupaṭṭhitakāmā. Te pana tesam yebhuyyena nibaddhāni hotīti “nibaddhakāmā”ti vuttaṃ. Catudevalokavāsinoti cātumahārājikato paṭṭhāya yāva tusitā devā. Vinipātikāti āpāyikā. Paranimmitā kāmā etesanti paranimmitakāmā.

Pakatisēvanavasenāti anumānato jānanaṃ vadati, na paccakkhato. Vasaṃ vattenti yathāruci pāṭabyataṃ āpajjanti. “Methunaṃ paṭisevanti”ti idaṃ pana kecivādapaṭisedhanatthaṃ vuttaṃ. Tenāha “keci panā”tiādi. Te “yāmānaṃ aññaṃaññaṃ ālīṅgitamattena, tusitānaṃ hatthāmasanamattena, nimmānaratīnaṃ hasitamattena, paranimmitavasavattīnaṃ olokitamattena kāmakkiccam ijjhati”ti vadanti. “Itaresaṃ dvīnaṃ dvayaṃdvayasamāpattiyā vā”ti vadanti tādisassa kāmesu virajjanassa tesu abhāvato, kāmānañca uttaruttari paṇītapāṇītarapaṇītatamabhāvato. Kevalaṃ pana nissandābhāvo tesam vattabbo. Kāmakkicanti taṅkhaṇikapariḷāhūpasamāvahaṃ phassasukhaṃ. Kāmāti kāmūpabhoga. Pākatikā evāti heṭṭhimehi ekasadisā eva. Ekasaṅkhātanti ekarūpaṃ samānarūpanti, samaññātaṃ samānabhāvanti vā attho.

Sukhapaṭilābhāti sukhasamadhigamā. Heṭṭhāti paṭhamajjhānabhūmito heṭṭhā manussesu, devesu vā. Paṭhamajjhānasukhanti kusalapāṭhamajjhānaṃ. Bhūmivasenapi heṭṭhuparibhāvo labbhateva brahmakāyikesu, brahmapurohitesu vā kusalapāṭhamajjhānaṃ nibbattetvā brahmapurohitesu, mahābrahmesu vā vipākasukhānubhavanassa labbhanato. Ettha ca dutiyatatiyajjhānabhūmivasena dutiyatatiyasukhūpapattīnaṃ vuccamānattā paṭhamajjhānabhūmivaseneva paṭhamajjhānasukhūpapatti vuttā. Tintāti temitā, jhānasukhena ceva jhānasamuṭṭhānapaṇītarūpaphuṭṭhakāyena ca paṇītaṃ vittāti attho. Tenevāha “samantato tintā”tiādi. Yasmā kusalasukhato vipākasukhaṃ santataratāya paṇītataraṃ bahulañca pavattati, tasmā vuttaṃ “idampi vipākajjhānasukhaṃ eva sandhāya vutta”nti. Tesanti ābhassarānaṃ. Sappītikassa sukhasa ativiya ulārabhāvato tena ajjhotthatacittānaṃ bhavalobho mahā uppajjati. Santamevāti vitakkavicārasaṅkhobhapītiubbilāvivigamena ativiya upasantaṃyeva. Tathā santabhāveneva hi taṃ attano paccayehi padhānabhāvaṃ nītatāya “paṇīta”nti

vuccati. Tenāha “paṇīṭamevā”ti. Atappakena sukhapāramippattena sukhena saṃyuttāya tusāya pītiyā itā pavattāti tusitā. Yasmā te tato uttari sukhassa abhāvato eva na patthenti, tasmā vuttaṃ “tato...pe... santuṭṭhā hutvā”ti. Tatiyajjhānasukhanti tatiyajjhānavipākasukhaṃ.

Satta ariyapaññāti aṭṭhamakato paṭṭhāya sattannaṃ ariyānaṃ tesam tesam āveṇīkapaññā. Ṭhapetvā lokuttaraṃ paññaṃ avasesā paññā nāma. Sabbāpi tebhūmikā paññā “sekkhā”tipi na vattabbā, “asekkhā”tipi na vattabbāti nevasekkhānasekkhā, puthujjanapaññā.

Yogavihitesūti paññāvihitesu paññāpariṇāmitesu upāyapaññāya sampāditesu. Kammāyatanesūti ettha kammameva kammāyatanaṃ, kammañca taṃ āyatanañca ājīvādīnanti vā kammāyatanaṃ. Esa nayo sippāyatanesupī. Tattha ca duvidhaṃ kammaṃ hīnañca vaḍḍhakikammādi, ukkaṭṭhañca kasivāṇijjādi. Sippampi duvidhaṃ hīnañca naḷakārasippādi, ukkaṭṭhañca muddagaṇanādi. Vijjāva vijjāṭṭhānaṃ, taṃ dhammikameva nāgamaṇḍalaparittaphudhamanakamantasadisam veditabbaṃ. Tāni panetāni ekacce paṇḍitā bodhisattasadisā manussānaṃ phāsuvihāraṃ ākaṅkhaṇṭā neva aññehi kariyamānāni passanti, na vā katāni uggaṇhanti. Na karontānaṃ suṇanti, atha kho attano dhammatāya cintāya karonti. Paññavantehi attano dhammatāya cintāya katānīpi aññehi uggaṇhitvā karontehi katasadisāneva honti. Kammassakatanti “idaṃ kammaṃ sattānaṃ sakaṃ, idaṃ no saka”nti evaṃ jānanaññaṃ. Saccānulomikanti vipassanāññaṃ. Tañhi saccapaṭivedhassa anulomanato “saccānulomika”nti vuccati. Idānissa pavattanākāraṃ dassetuṃ “rūpaṃ aniccanti vā”tiādi vuttaṃ. Tattha vā-saddena aniyamatthena dukkhānattalakkhaṇānīpi gahitānevāti daṭṭhabbaṃ nānantariyakabhāvato. Yañhi aniccaṃ, taṃ dukkhaṃ. Yaṃ dukkhaṃ, tadanattāti. Yaṃ evarūpanti yaṃ evaṃ heṭṭhā niddiṭṭhasabhāvaṃ. “Anulomikaṃ khanti”ntiādīni paññāvevacanāni. Sā hi heṭṭhā vuttānaṃ kammāyatanādīnaṃ pañcannaṃ kāraṇānaṃ apaccanīkadassanena anulomanato, tathā sattānaṃ hitacariyāya maggasaccassa, paramatthasaccassa ca nibbānassa avilomanato anulometīti ca anulomikā. Sabbānīpi etāni kāraṇāni khamatī sahati daṭṭhuṃ sakkotīti khanti. Passatīti diṭṭhi. Rocetīti ruci. Munātīti muti. Pekkhātīti pekkhā. Te ca kammāyatanādayo dhammā nijjhāyamānā etāya nijjhānaṃ khamantīti dhammanijjhānakkhanti. Parato asutvā paṭilabhatīti aññassa upadesavacanaṃ asutvā sayameva cinto paṭilabhati. Ayaṃ vuccatīti ayaṃ cintāmayā paññā nāma vuccati. Sā panesā abhiññātānaṃ bodhisattānameva uppajjati. Tatthāpi saccānulomikaññaṃ dvinnameva bodhisattānaṃ antimabhavikānaṃ, sesapaññā sabbesampi pūritapāramīnaṃ mahāpaññānaṃ uppajjati.

Parato sutvā paṭilabhatīti kammāyatanādīni parena kariyamānāni, parena katāni vā disvāpi parassa kathayamānassa vacanaṃ sutvāpi ācariyasantike uggaṇhetvāpi paṭiladdhā sabbā parato sutvā paṭiladdhanāmāti veditabbā. Samāpannassāti samāpattisamaṅgissa, nidassanamattametaṃ. Vipassanāmaggaṇāññā hi idha “bhāvanāpaññā”ti visesato icchitāti.

Āvudhaṃ nāma paṭipakkhaviathanatthaṃ icchitabbaṃ, rāgādisadiso ca paṭipakkho natthi, tassa ca vimathanaṃ buddhavacanamevāti “sutameva āvudha”nti vatvā “taṃ atthato tepiṭakaṃ buddhavacana”nti āha. Idāni tamatthaṃ vivaranto “taṃ hī”ti ādiṃ vatvā “sutāvudho”tiādīnā suttapadena samattheti. Tattha akusalaṃ pajahatīti tadaṅgādivasena akusalaṃ pariccajati. Kusalaṃ bhāvetīti samathavipassanādikusalaṃ dhammaṃ uppādeti vaḍḍheti ca. Suddhaṃ attānaṃ

pariharatīti tena akusalappahānena, tāya ca kusalabhāvanāya rāgādisaṃkilesato visuddhaṃ attabhāvaṃ pavatteti.

Vivekaṭṭhakāyānanti gaṇasaṅgaṇikaṃ vajjetvā tato apakaḍḍhitakāyānaṃ. Svāyaṃ kāyaviveko na kevalaṃ ekākībhāvo, atha kho paṭhamajjhānādi nekkhammayogatoti āha “nekkhammābhiraṭāna”nti. Cittavivekoti kilesasaṅgaṇikaṃ pahāya tato cittassa vivittatā. Sā pana jhānavimokkhādīnaṃ vasena hotīti āha “parisuddhacittānaṃ paramavodānappattāna”nti. Upadhivivekoti nibbānaṃ. Tadadhigamena hi puggalassa nirupadhitā. Tenāha “nirupadhīnaṃ puggalāna”nti, visaṅkhāragatānaṃ adhigatanibbānānaṃ, phalasamāpattisamaṅgīnañcāti attho. Sutampi avassayaṭṭheneva āvudhaṃ vuttanti āha “ayampī”ti. Tathā hi vuttaṃ “tañhi nissāyā”ti. Kāmañcettha sutapavivekāpi paññāvaseneva yathādhippetaāvudhattasādhakā, paññā pana sutena, ekaccapavivekena vā vināpi idhādhippetaāvudhattasādhanīti tato paññā sāmattiyaḍḍassanattamaṃ visuṃ āvudhabhāvena vuttā. Tenāha “yassa sā atthi, so na kutocī”tiādi.

Nāññātaṃ aviditaṃ dhammanti anamatagge saṃsāraṇaṃ na aññātaṃ aviditaṃ amatadhammaṃ, catusaccadhammameva vā jānissāmīti paṭipannassa iminā pubbābhogena uppannaṃ indriyaṃ. Yaṃ pāliyaṃ saṅgahavāre “nava indriyāni hontī”ti vuttaṃ, taṃ pubbābhogasiddhaṃ pavattiākāravisesaṃ dīpetuṃ vuttaṃ, atthato pana maggasammādiṭṭhi eva sāti āha “sotāpattimaggaññāṇassetamaṃ adhivacana”nti. Aññindriyanti ājānanakaindriyaṃ, paṭhamamaggena ñātamariyādaṃ anatikkamitvā tesameva tena maggena ñātānaṃ catusaccadhammānaṃ jānanakaindriyanti vuttaṃ hoti. Tenāha “aññābhūtaṃ ājānanabhūtaṃ indriya”nti. Ājānātīti añño, aññassa bhūtaṃ, ājānavasena vā bhūtanti aññābhūtaṃ. Aññātāvīsūti jānitabbaṃ catuvarīyasaccaṃ ājānitvā ṭhitesu. Tenāha “jānanakiccaparīyosānappattesu”ti, pariññādhedassa jānanakiccassa pariniṭṭhānappattesu.

Maṃsacakkhu cakkhupasādoti maṃsacakkhu nāma catasso dhātuyo, vaṇṇo, gandho, raso, ojā, sambhavo, saṅghānaṃ, jīvitamaṃ, bhāvo, kāyappasādo, cakkhupasādoti evamaṃ cuddasasambhāro maṃsapinḍo.

Kasiṇālokaṃ vaḍḍhetvā tattha rūpadassanato “dibbacakkhu ālokanissitaṃ ñāṇa”nti vuttaṃ. Dibbacakkhupaññāvinimuttā eva lokiyaapaññā paññācakkhūti ayamatto avuttasiddho dibbacakkhussa visuṃ gahitattāti vuttaṃ “paññācakkhu lokiyalokuttarapaññā”ti.

Adhikaṃ visiṭṭhaṃ sīlanti adhisīlaṃ. Sikkhitabbatoti āsevitabbato. Adhisīlaṃ nāma anavasesakāyikavācasikaṃvarabhāvato, maggasīlassa padaṭṭhānabhāvato ca. Adhicittaṃ maggasamādhissa adhiṭṭhānabhāvato. Adhipaññā maggapaññāya adhiṭṭhānabhāvato. Idāni nesaṃ adhisīlādhivāsaṃ kāraṇena paṭipādetuṃ “anuppannapi hī”tiādi vuttaṃ. Tattha anuppanneti appavatte. Adhisīlameva nibbānādhigamassa paccayabhāvato. Samāpannāti ettha “nibbānaṃ patthayantenā”ti padaṃ ānetvā sambandhitabbaṃ.

“Kalyāṇakārī kalyāṇaṃ, pāpakārī ca pāpakaṃ;
Anubhoti dvayaṃpetuṃ, anubandhañhi kāraka”nti.

Evam atīte, anāgate ca vaṭṭamūlakadukkhasallakkhaṇavasena saṃvegavatthutāya vimuttiākaṅkhāya paccayabhūtā kammassakatāpaññā adhipaññā'ti vadanti. Lokiyasīlādīnaṃ adhisīlādibhāvo pariyāyenāti nippariyāyameva taṃ dassetuṃ "sabbam vā'tiādi vuttaṃ.

Pañcadvārikakāyoti pañcadvāresu kāyo phassādidhammasamūho. Kāyo ca so bhāvitabhāvena bhāvanā cāti kāyabhāvanā nāma. Yasmā khīṇāsavānaṃ aggamaggādhigamanena sabbasaṃkilesā pahīnāti pahīnakālato paṭṭhāya sabbaso āsevanābhāvato natthi tesam bhāvinīyāpi cakkhusotaviññeyyā dhammā, pageva kālākā, tasmā pañcadvārikakāyo subhāvito eva hoti. Tena vuttaṃ "khīṇāsavassa hi...pe... subhāvito hoti'ti. Na aññesaṃ viya dubbalā dubbalabhāvakarānaṃ kilesānaṃ sabbaso pahīnattā.

Vipassanā dassanānuttariyaṃ aniccānupassanādivasena saṅkhārānaṃ sammadeva dassanato. Maggo paṭipadānuttariyaṃ taduttariyaṃ paṭipadāya abhāvato. Phalaṃ vimuttānuttariyaṃ akuppabhāvato. Phalaṃ vā dassanānuttariyaṃ divasampi nibbānaṃ paccakkhato disvā pavattanato. Nibbānaṃ vimuttānuttariyaṃ sabbasaṅkhatavinissaṭṭā. Dassana-saddaṃ kammaśādhanaṃ gahetvā nibbānassa dassanānuttariyatā vuttāti dassento "tato uttarañhi daṭṭhabbaṃ nāma natthi'ti āha. Natthi ito uttaranti anuttaraṃ, anuttarameva anuttariyanti āha "uttamaṃ jeṭṭhaka'ti.

Sesoti vuttāvaseso pañcakanayena, catukkanayena ca tividho samādhī, iminā eva ca samādhittayāpadesena suttantesupi pañcakanayo āgato evāti veditabbaṃ. Tattha yaṃ vattabbaṃ, taṃ paramatthamañjūsāyaṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttameva, tasmā tattha vuttanayeneva veditabbaṃ.

Āgacchati nāmaṃ etasmāti āgamaṇaṃ, tato āgamaṇato. Saguṇatoti sarasato. Āramaṇatoti āramaṇadhammato. Anattato abhinivisitvāti "sabbe saṅkhārā anattā'ti vipassanaṃ paṭṭhapetvā. Anattato disvāti paṭṭhamaṃ saṅkhārānaṃ "anattā'ti anattalakkhaṇaṃ paṭivijjhivā. Anattato vuṭṭhātīti vuṭṭhānagāminivipassanāya anattākārato pavattāya maggavuṭṭhānaṃ pāpuṇāti. Asuññatattakārakānaṃ kilesānaṃ abhāvāti attābhinivesapaccayānaṃ diṭṭhekaṭṭhānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṇato vipassanā suññatā nāma attasuññatāya yāthāvato gahaṇato. Nanu evaṃ vipassanāya saguṇato suññatā, na āgamaṇatoti nippariyāyato natthīti? Saccametam nāmalābhe, na pana nāmadāneti nāyaṃ doso. Atha vā suttantakathā nāma pariyāyakathā, na abhidhammakathā viya nippariyāyāti bhiyyopi na koci doso.

Yasmā saguṇato, āramaṇato ca nāmalābhe saṅkaro hoti ekasseva nāmantaralābhasambhavato. Āgamaṇato pana nāmalābhe saṅkaro natthi nāmantaralābhābhāvato, asambhavato ca, tasmā "aparo'tiādi vuttaṃ. Nimittakārakakilesābhāvāti niccanimittādigāhakaṃ paccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanaṇato. Kāmañcāyaṃ vipassanā niccanimittādiṃ ugghāṭentī pavattati, saṅkhāranimittassa pana avissajjanaṇato na nippariyāyato animittanāmaṃ labhatīti. Pariyāyena panetaṃ vuttaṃ. Tathā hi nippariyāyadesanattā abhidhamme maggassa animittanāmaṃ uddhaṭṭaṃ. Sutte ca -

"Animittañca bhāvehi, mānānusayamujjaha;
Tato mānābhisamayā, upasanto carissasī'ti.

Animittapariyāyo āgato. Paṇidhikāraakilesābhāvāti sukhapaṇidhiādipaccayānaṃ kilesānaṃ vikkhambhanato.

Rāgādīhi suññattāti samucchedavasena pajahanato rāgādīhi vivittattā. Rāgādayo eva rāganimittādīni. Purimuppannā hi rāgādayo parato uppajjanakarāgādīnaṃ kāraṇaṃ hoti. Rāgādayo eva tathā paṇidhānassa paccayabhāvato rāgapaṇidhiādayo. Nibbānaṃ visaṅkhārābhāveneva sabbasaṅkhāravinissaṭṭattā rāgādīhi suññaṃ, rāgādinimittapaṇidhivirahitañcāti daṭṭhabbaṃ. Ettha ca saṅkhārupekkhā sānulomā vuṭṭhānagāminivipassanā, sā suññato vipassantī “suññatā”ti vuccati, dukkhato passantī taṇhāpaṇidhisosanato “appaṇihitā”ti. Sā maggādhigamāya āgamanapaṭipadāṭṭhāne ṭhatvā maggassa “suññataṃ animittaṃ appaṇihita”nti nāmaṃ deti. Āgamanato ca nāme laddhe saguṇato ca ārammaṇato ca nāmaṃ siddhameva hoti, na pana saguṇārammaṇehi nāmalābhe sabbattha āgamanato nāmaṃ siddhaṃ hotīti paripuṇṇanāmasiddhihetuttā, “saguṇārammaṇehi sabbesampi nāmattayayogo, na āgamanato”ti vavatthānakarattā ca nipariyāyato āgamanatova nāmalābho padhānaṃ, na itarehi, pariyaṇato pana tidhā nāmalābho icchitabboti aṭṭhakathāyaṃ “tividhā kathā”tiādinā ayaṃ vicāro katoti daṭṭhabbaṃ.

Sucibhāvoti kilesāsucivigamena suddhabhāvo asaṃkiliṭṭhabhāvo. Tenāha “tiṇṇaṃ sucaritānaṃ vasena veditabbo”ti.

Munino etānīti moneyyāni. Yehi dhammehi ubhayahitamunanato muni nāma hoti, te evaṃ vuttāti āha “munibhāvakarā moneyyapaṭipadā dhammā”ti. Tattha yasmā kāyena akattabbassa akaraṇaṃ, kattabbassa ca karaṇaṃ, “atthi imasmiṃ kāye kesā”tiādinā kāyasaṅkhātassa ārammaṇassa jānanaṃ, kāyassa ca samudayato atthaṅgamato assādato ādīnavato nissaraṇato ca yāthāvato parijānanaṃ, tathā parijānanaavasena pavatto vipassanāmaggo, tena ca kāye chandarāgassa pajahanaṃ, kāyasaṅkhāraṃ nirodhetvā pattabbasamāpatti cāti sabbe ete kāyamukhena pavattā moneyyapaṭipadā dhammā kāyamoneyyaṃ nāma. Tasmā tamatthaṃ dassetuṃ “tividhakāyaduccaritassa pahāna”ntiādinā pāli āgatā. Sesadvayepi eseva nayo. Tattha copanavācañceva saddavācañca ārabba pavattā paññā vācārammaṇe ñānaṃ. Tassa vācāya samudayādito parijānanaṃ vācāpariññā. Ekāsītividhaṃ lokiyacittaṃ ārabba pavattañānaṃ manārammaṇe ñānaṃ. Tassa samudayādito parijānanaṃ manopariññāti ayaṃ eva viseso.

Ayanti ito sampattiyoti āyo, kusālānaṃ dhammānaṃ abhibuddhīti āha “āyoti vuḍḍhī”ti. Apenti sampattiyo etenāti apāyo, kusālānaṃ dhammānaṃ hānīti āha “apāyoti avuḍḍhī”ti. Tassa tassāti āyassa ca apāyassa ca. Kāraṇaṃ upāyo upeti upagacchati etena āyo, apāyo cāti. Tattha duvidhā vuḍḍhi anattahānito, atthuppattito ca, tathā avuḍḍhi atthahānito, anattuppattito ca. Tesam pajānanāti tesam āyāpāyasaññitānaṃ yathāvuttappabhedānaṃ vuḍḍhiavuḍḍhīnaṃ yāthāvato pajānanā. Kosallaṃ kusalatā nipuṇatā. Tadubhayampi pālivaseneva dassetuṃ “vuttañheta”ntiādi vuttaṃ.

Tattha idaṃ vuccatīti yā imesaṃ akusaladhammānaṃ anuppattinirodhesu, kusaladhammānaṃ uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ āyakosallaṃ nāma vuccati. Idāni apāyakosallampi pālivaseneva dassetuṃ “tattha katama”ntiādi vuttaṃ. Tattha idaṃ vuccatīti yā imesaṃ kusaladhammānaṃ anuppajjananirujjhanesu, akusaladhammānaṃ uppattibhiyyobhāvesu paññā, idaṃ apāyakosallaṃ nāma vuccatīti. Etthāha āyakosallaṃ tāva paññā hotu, apāyakosallaṃ kathaṃ paññā nāma

jātāti evaṃ maññati “apāyuppādanasamatthatā apāyakosallaṃ nāmā”ti, taṃ pana tassa matimattaṃ. Paññavā eva hi “mayhaṃ evaṃ manasi karoto anuppannā kusalā dhammā nuppajjanti, uppannā nirujjhanti. Anuppannā akusalā dhammā uppajjanti, uppannā vaḍḍhanti”ti pajānāti, so evaṃ ñatvā anuppanne akusale dhamme na uppādeti, uppanne pajahati. Anuppanne kusale dhamme uppādeti, uppanne bhāvanāpāripūriṃ pāpeti. Evaṃ apāyakosallampi paññā evāti. Sabbāpīti āyakosallapakkhikāpi apāyakosallapakkhikāpi. Tatrūpāyāti tatra tatra karaṇīye upāyabhūtā.

Tassa tikicchanatthanti accāyikassa kiccassa, bhayassa vā pariharaṇatthaṃ ṭhānupattiyakāraṇajānanavasenevāti ṭhāne taṅkhaṇe eva uppatti etassa atthīti ṭhānupattikaṃ, ṭhānaso uppajjanakakāraṇaṃ, tassa jānanavaseneva.

Majjanākāravasena pavattamānāti attano vatthuno madanīyatāya madassa āpajjanākārena pavattamānā uṇṇatiyo. Nirogoti arogo. Mānakaraṇanti mānassa uppādanaṃ. Yobbane ṭhatvāti yobbane patiṭṭhāya, yobbanam apassāyāti attho. Sabbesampi jīvitaṃ nāma maraṇapabhaṅguraṃ dukkhānubandhaṅca, tadubhayaṃ anoloketvā, pabandhaṭṭhitipaccayā sulabhataṅca nissāya uppajjanakamado jīvitaṃ madoti dassetuṃ “ciraṃ jīvi”ntiādi vuttaṃ.

Adhipati vuccati jeṭṭhako, issaroti attho. Tato adhipatito āgataṃ ādhipateyyaṃ. Kiṃ taṃ? Pāpassa akaraṇaṃ. Tenāha “ettakomhī”tiādi. Tattha sīlādayo lokiya eva daṭṭhabbā, tasmā vimuttiyāti lokiyavimuttiyā. Jeṭṭhakanti issaraṃ, garunti attho. Ettha ca attānaṃ, dhammaṅca adhipatiṃ katvā pāpassa akaraṇaṃ hiriyā vasena veditabbaṃ. Lokaṃ adhipatiṃ katvā akaraṇaṃ ottappaṃ vasena.

Kathāvatthūnīti kathāya pavattiṭṭhānāni. Yasmā tehi vinā kathā nappavattati, tasmā “kathākāraṇāni”ti vuttaṃ. Addhāna-saddassa attho heṭṭhā vutto eva, so panatthato dhammappavattimattaṃ. Dhammā cettha khandhā eva, tabbinimuttā ca tesam gati natthīti āha “atītaṃ dhammaṃ, atītakhandheti attho”ti. Ayaṅca addhā nāma disādi viya atthato dhammappavattiṃ upādāya paññattimattaṃ, na upādā na bhūtaḍḍhammoti tamatthaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ.

“Tamavijjhaṇatṭhena viditakaraṇatṭhenā”ti saṅkhepato vuttamatthaṃ vivarituṃ “pubbenivāsā”tiādi vuttaṃ. Pubbenivāsanti pubbe nivutthakkhandhe. Tamanti mohatamaṃ. Vijjhatīti vihanati, pajahatīti attho. Teneva ca paṭicchāḍakatamavijjhanena pubbenivāsaṅca viditaṃ pākaṭaṃ karotīti vijjāti. Tanti cutūpapātaṃ.

Upapattidevavisesabhāvāvaho vihāroti katvā dibbo vihāro. Nanu evaṃ aññaṃ aṇṇānampi dibbavihārabhāvo āpajjatīti? Na tāsaṃ sattesu hitūpasamhārādivasena pavattiyā savisesaṃ niddosaṭṭhena, seṭṭhaṭṭhena ca brahmavihārasamaññāya niruḍḍhabhāvato. Suvisuddhito paṭipakkhasamucchinnavasena araṇīyato pattabbato, ariyabhāvappattiyā vā anantaraṃ ariyo. Ariyānaṃ ayanti vā ariyo vihāro.

Sesaṃ heṭṭhā vuttanayameva.

Tikavaṇṇanā niṭṭhitā.

Catukkavaṇṇanā

306. Pubbeti heṭṭhā mahāsatipaṭṭhānavaṇṇanāyaṃ.

Yo chandoti yo chandiyanavasena chando. Chandikatāti chandabhāvo, chandikaraṇākāro vā. Kattukamyatāti kattukāmatā. Kusaloti cheko kosallasambhūto. Dhammacchandoti sabhāvacchando. Ayañhi chando nāma taṇhāchando, diṭṭhichando, vīriyachando, dhammacchandoti bahuvidho. Idha kattukamyatākusaladhammacchando adhippeto. Chandaṃ janetīti taṃ chandaṃ uppādeti. Taṃ pavattento hi janeti nāma. Vāyāmaṃ karotīti payogaṃ parakkamaṃ karoti. Vīriyaṃ ārabhatīti kāyikacetāsikavīriyaṃ pavatteti. Cittaṃ upatthambhetīti teneva sahaajātavīriyena cittaṃ ukkhipati. Padahatīti padhānaṃ vīriyaṃ karoti. Paṭipāṭiyā panetāni padāni uppādanāsevanābhāvanābahulīkammaśācaccakiriyāhi yojetabbāni. Vitthāraṃ pariharanto “ayamettha saṅkhepo”tiādimāha.

Chandaṃ nissāyāti “chandavato cetosamādhī hoti, mayhaṃ evaṃ hotī”ti evaṃ chandaṃ nissāya chandaṃ dhuraṃ jeṭṭhakaṃ pubbaṅgamaṃ katvā pavatto samādhī chandasamādhī. Padhānabhūtāti padhānajātā, padhānabhāvaṃ vā pattā. Saṅkhārāti catukiccasādhakaṃ sammappadhānavīriyaṃ vadati. Tehi dhammehīti yathāvuttasamādhivīriyehi upetaṃ sampayuttaṃ. Iddhiyā pādanti nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena, ijjhanti etāya sattā iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontīti iminā vā pariyāyena “iddhī”ti saṅkhyāṃ gatānaṃ upacārajjhānādikusalaṇṇasampayuttānaṃ chandasamādhīpadhānaśākhārānaṃ adhiṭṭhānaṭṭhena pādabhūtaṃ. Yasmā purimā iddhi pacchimāya iddhiyā pādo pādakaṃ padaṭṭhānaṃ hoti, tasmā “iddhibhūtaṃ vā pāda”nti ca vuttaṃ. Sesesupīti dutiyaiddhipādādisu. Kāmañcettha janavasabhasuttepi iddhipādavicāro āgato, sopi saṅkhepato evāti āha “vitthāro pana...pe... dīpito”ti.

307. Diṭṭhadhammo vuccati paccakkhabhūto attabhāvoti āha “imasmiṃyeva attabhāve”ti. Sukhavihāratthāyāti nikkilesatāya nirāmisena sukkena viharaṇatthāya. Phalasamāpattijhānānīti cattāripi phalasamāpattijhānāni. Aparabhāgeti āsavakkhayādhigamato aparabhāge. Nibbattitajjhānānīti adhigatarūpārūpajjhānāni.

Sūriyacandapajjotamaṇiādīnanti pajjotaggahaṇena padīpaṃ vadati. Ādi-saddena ukkāvijjulatādīnaṃ saṅgaho. Ālokoti manasi karotīti sūriyacandālokādīnaṃ divā, rattiñca upaladdhaṃ yathāladdhavaseneva manasi karoti citte ṭhapeti. Tathāva naṃ manasi karoti, yathāssa subhāvitālokaṇṇassa viya kaṇṇāloko yadicchakaṃ yāvadicchakaṃ. So āloko rattiyaṃ upatiṭṭhati, yena tathā divāsaññaṃ ṭhapeti divā viya vigatathinamiddho hoti. Tenāha “yathā divā tathā ratti”nti. Yathā rattiṃ āloko diṭṭhoti yathā rattiyaṃ candālokādīlloko diṭṭho upaladdho. Evameva divā manasi karotīti rattiṃ diṭṭhākāreneva divā taṃ ālokaṃ manasi karoti citte ṭhapeti. Apihitenāti thinamiddhapadhānena na pihitena. Anaddhenāti asaṅchādītena. Saobhāsanti saññānobhāsaṃ. Thinamiddhavinodanaāloko viya hotu kaṇṇāloko viya parikammaāloko viya, upakkilesāloko viya sabbāyaṃ āloko ñāṇasamuṭṭhāno vāti. Ñāṇadassanapaṭilābhatthāyāti dibbacakkhuñāṇapaṭilābhatthāya. Dibbacakkhuñāṇaṃ rūpagatassa dibbassa, itarassa ca dassanaṭṭhena idha “ñāṇadassana”nti adhippetā. “Ālokasaññaṃ manasi karotī”ti ettha vuttaāloko thinamiddhavinodanaāloko. Parikammaālokoti dibbacakkhuñāṇāya parikammakaraṇavasena pavattitaāloko. Tattha purimassa vasena “khīṇāsavassā”ti visesetvā vuttaṃ. Tassa hi thinamiddhaṃ supphānaṃ hoti, na aññesaṃ. Dutiyassa vasena “tasmiṃ vā āgatepī”tiādi vuttaṃ. Tattha tasmiṃti dibbacakkhuñāṇe. Āgatepīti paṭiladdhepi. Anāgatepīti appaṭiladdhepi. Yasmā tathārūpassa pādakajjhānasseva

vasena parikammaālokassa sambhavo, yato taṃ
parisuddhapariyodātātādiguṇavisesupasaṃhitam, tasmā āha “pādaka...pe... bhāvetīti
vutta”nti.

Sattaṭṭhānikassāti “abhikkante paṭikkante sampajānakārī hotī”tiādinā vuttassa
sattaṭṭhānikassa. Satipi sekkhānaṃ pariññātabhāve ekantato pariññātavatthukā
nāma arahanto evāti vuttaṃ “khīṇāsavassa vatthu viditaṃ hotī”tiādi.
Vatthārammaṇaviditatāyāti vatthuno, ārammaṇassa ca yāthāvato viditabhāvena.
Yathā hi sappapariyesanaṃ carantena tassa āsaye vidite sopi vidito eva ca hoti
mantāgadabalena tassa gahaṇassa sukarattā, evaṃ vedanāya āsayabhūte
vatthumhi, ārammaṇe ca vidite ādikammikassapi vedanā veditā eva hoti
salakkhaṇato, sāmāññalakkhaṇato ca tassā gahaṇassa sukarattā, pageva
pariññātavatthukassa khīṇāsavassa. Tassa hi uppadakkhaṇepi tthitikkhaṇepi
bhaṅgakkhaṇepi vedanā veditā pākaṭā honti. Tenāha “evaṃ vedanā uppajjantī”tiādi.
Nidassanamattañcetam, yadidaṃ pāḷiyaṃ vedanāsaññāvitakkaggahaṇanti dassento
“na kevala”ntiādimāha, tena avasesato sabbadhammānampi uppadādito
viditabhāvaṃ dasseti.

Idāni na kevalaṃ khaṇato eva, atha kho paccayatopi aniccāditopi na kevalaṃ
khīṇāsavānaṃyeva vasena, atha kho ekaccānaṃ sekkhānampi vasena vedanādīnaṃ
viditabhāvaṃ dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha avijjāsamudayāti avijjāya
uppadā, atthibhāvāti attho. Nirodhavirodhī hi uppādo atthibhāvavācakopi hotīti tasmā
purimabhavasiddhāya avijjāya sati imasmiṃ bhava vedanāya uppādo hotīti attho.
Avijjādīhi atītakālikādīhi tesam sahaṅkārābhūtāni uppadādīni gahitānevāti
veditabbaṃ. Vedanāya pavattipaccayesu phassassa balavabhāvato so eva gahito
“phassasamudayā”ti. Tasmīṃ pana gahite pavattipaccayatāsāmāññena
vatthārammaṇādīni gahitāneva hontīti sabbassāpi vedanāya anavasesato
paccayato udayadassanaṃ vibhāvitanti datṭhabbaṃ. “Nibbattilakkhaṇa”ntiādinā
khaṇavasena udayadassanaṃ māha. Uppajjati etasmāti uppādo, uppajjanaṃ uppādoti
paccayalakkhaṇaṃ, khaṇalakkhaṇaṃ ubhayaṃ ekajjhaṃ gahetvā āha “evaṃ
vedanāya uppādo vidito hotī”ti.

Aniccato manasi karototi vedanā nāmāyaṃ anaccantikātāya ādiantavati
udayabbayaparicchinā khaṇabhaṅgurā tāvakālikā, tasmā “aniccā”ti aniccato manasi
karoto. Tassā khayato, vayato ca upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti. Dukkhaṭo
manasi karototi aniccattā eva vedanā udayabbayapaṭipīḷitatāya, dukkhamatāya,
dukkhavatthutāya ca “dukkhā”ti manasi karoto bhayato bhāyitabbato tassā
upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hotīti. Tathā aniccattā, dukkhattā eva ca vedanā
attarahitā asārā nissārā avasavattinī tucchāti vedanaṃ anattato manasi karoto
suññato rittato asāmikato upaṭṭhānaṃ viditaṃ pākaṭaṃ hoti. “Khayato”tiādi
vuttasseva atthassa nigamaṇaṃ. Tasmā vedanaṃ khayato bhayato suññato jānātīti
atthavasena vibhattipariṇāmo veditabbo. Avijjānirodhā vedanānirodhoti
aggamaggena avijjāya anuppādanirodhato vedanāya anuppādanirodho hoti
paccayābhāve abhāvato. Sesam samudayavāre vuttanayānusārena veditabbaṃ. Idha
samādhibhāvanāti sikhāppattā ariyānaṃ vipassanāsamādhibhāvanā. Tassā
pādakabhūtā jhānasamāpatti veditabbā.

Vuttanayameva mahāpadāne.

308. Pamāṇaṃ aggahetvāti asubhabhāvanā viya padesaṃ aggahetvā. Ekasmimpi satte pamāṇāggahaṇena anavasesapharaṇena. Natthi etāsaṃ gahetabbaṃ pamāṇanti hi appamāṇā, appamāṇā eva appamaññā.

Apassayitabbaṭṭhena apassenāni, idha bhikkhu yāni apassāya tisso sikkhā sikkhituṃ samattho hoti, tesameva adhivacanaṃ. Tāni panetāni paccayānaṃ saṅkhāya sevitaṃ adhivāsanakkhanti, vajjanīyavajjanaṃ, vinodetabbavinodanañca. Tenāha “saṅkhāyekaṃ adhivāseti”tiādi. Tattha sammadeva khāyati upaṭṭhāti paṭibhātīti saṅkhā, ñāṇanti āha “saṅkhāyāti ñāṇenā”ti. Saṅkhāya sevitaṃ nāma yaṃ sevato akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tassa sevanāti āha “sevitabbayuttakameva sevati”ti. Adhivāsanādīsupi eseṇa nayo. Anto pavisitunti abbhantare attano citte pavattituṃ na deti.

Ariyavaṃsacatukkavaṇṇanā

309. Vaṃsa-saddo “piṭṭhivaṃsaṃ atikkamitvā nisīdati”tiādīsu dvinnāṃ dvinnāṃ gopānasīnaṃ sandhānaṭṭhāne ṭhapetabbadaṇḍake āgato.

“Vaṃso visālova yathā visatto,
Puttesu dāresu ca yā apekkhā;
Vaṃse kaḷīrova asajjamāno,
Eko care khaggavisāṇakappo”tiādīsu.

Akaṇḍake. “Bherisaddo mudiṅgasaddo vaṃsasaddo kaṃsatāḷasaddo”tiādīsu tūriyavisese, yo “veṇū” tipi vuccati. “Abhinnena piṭṭhivaṃsena mato hatthī”tiādīsu hatthiādīnaṃ piṭṭhivemajjhe padese. “Kulavaṃsaṃ ṭhapessāmī”tiādīsu kulavaṃse. “Vaṃsānurakkhako pavenīpālako”tiādīsu guṇānupubbiyaṃ guṇānaṃ pabandhappavattiyaṃ. Idha pana catupaccayasantosabhāvanārāmatāsaṅkhātaguṇānaṃ pabandhe daṭṭhabbo. Tassa pana vaṃsassa kulanvayaṃ, guṇanvayañca nidassanavasena dassetuṃ “yathā hī”tiādi vuttaṃ. Tattha khattiyavaṃsoti khattiyakulanvayo. Eṇeṇa nayo sesapadesupi. Samaṇavaṃso pana samaṇatanti samaṇapavenī. Mūlagandhādīnanti ādi-saddena yathā sārāgandhādīnaṃ saṅgaho, evamettha gorasādīnampi saṅgaho daṭṭhabbo. Dutiyena pana ādi-saddena kāsikavatthasappimaṇḍādīnaṃ. Ariya-saddo amilakkhūsupi manussesu vattati, yesaṃ pana nivāsanaṭṭhānaṃ “ariyaṃ āyatana”nti vuccati. Yathāha “yāvatā, ānanda, ariyaṃ āyatana”nti lokiyasādhujanesupi “ye hi vo ariyā parisuddhakāyakammantā...pe... tesāṃ ahaṃ aññataro”tiādīsu. Idha pana ye “ārakā kilesehī”tiādīnaṃ laddhanibbacanā paṭividdhaariyasaccā, te eva adhippetāti dassetuṃ “ke pana te ariyā”ti pucchāṃ katvā “ariyā vuccantī”tiādi vuttaṃ.

Tattha ye mahāpaṇidhānakappato paṭṭhāya yāvāyaṃ kappo, etthantare uppannā sammāsambuddhā, te tāva sarūpato dassetvā tadanñhepi sammāsambuddhe, paccekabuddhe, buddhasāvake ca saṅgahetvā anavasesato ariye dassetuṃ “apicā”tiādi vuttaṃ. Tattha yāva sāsanaṃ na antaradhāyati, tāva satthā dharati eva nāmāti imeva bhagavantaṃ, ye cetarahi buddhasāvakā, te ca sandhāya paccuppannaggahaṇaṃ. Tasmiṃ tasmiṃ vā kāle te te paccuppannāti ce, atītānāgataggahaṇaṃ na kattabbaṃ siyā. Idāni yathā bhagavā “dhammaṃ vo, bhikkhave, desessāmi ādikalyāṇaṃ majjhakalyāṇaṃ pariyosānakalyāṇaṃ sātthaṃ sabyañjanaṃ kevalaparipuṇṇaṃ parisuddhaṃ brahmacariyaṃ pakāsessāmi, yadidaṃ

chachakkānī”ti chakkadesanāya aṭṭhahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, evaṃ mahāariyavaṃsadesanāya ariyānaṃ vaṃsānaṃ “cattārome, bhikkhave, ariyavaṃsā aggaññā rattaññā vaṃsaññā porāṇā asaṃkiṇṇā asaṃkiṇṇapubbā na saṅkīyanti na saṅkīyissanti appaṭikuṭṭhā samaṇehi brāhmaṇehi viññūhī”ti yehi navahi padehi vaṇṇaṃ abhāsi, tāni tāva ānetvā thomaṇāvaseneva vaṇṇento “te kho panete”tiādimāha. Aggāti jānitabbā sabbavaṃsehi seṭṭhabhāvato, seṭṭhabhāvasādhanato ca. Dīgharattaṃ pavattāti jānitabbā rattaññūhi, buddhādīhi tehi ca tathā anuṭṭhitattā. Vaṃsāti jānitabbā buddhādīnaṃ ariyānaṃ vaṃsāti jānitabbā. Porāṇāti purātanā. Na adhunuppattikāti na adhunātanā. Asaṃkiṇṇāti na khittā na chaḍḍitā. Tenāha “anapanīta”ti. Na apanītapubbāti na chaḍḍitapubbā tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇūpāyabhāvato na paricattapubbā. Tato eva idānipi na apanīyanti, anāgatepi na apanīyissanti. Ye dhammasabhāvassa vijānaneva viññū samitapāpasamaṇā ceva bāhitapāpabrāhmaṇā ca, tehi appaṭikuṭṭhā appaṭikkhittā. Ye hi na paṭikkositabbā, te aninditabbā agarahitabbā. Aparicajitabbatāya appaṭikkhipitabbā hontīti.

Santuṭṭhoti ettha yathādhippetasantosameva dassento “paccayasantosavasena santuṭṭho”ti vuttaṃ. Jhānavipassanādivasenapi idha bhikkhuno santuṭṭhatā hotīti. Itarītareṇāti itarena itarena. Itara-saddoyaṃ aniyamavacano, dvikkhattuṃ vuccamāno yaṃkiñci-saddehi samānattho hotīti vuttaṃ “yena kenaci”ti. Svāyaṃ aniyamavācitāya eva yathā thūlādīnaṃ aññataravacano, evaṃ yathāladdhādīnampi aññataravacanoti tattha dutiyapakhasseva idha icchitabhāvaṃ dassento “atha kho”tiādimāha. Nanu ca yathāladdhādayopi thūlādayo eva? Saccametam, tathāpi atthi viseso. Yo hi yathāladdhesu thūlādīsu santoso, so yathālābhasantoso eva, na itaro. Na hi so paccayamattasannissayo icchito, atha kho attano kāyabalasārūppabhāvasannissayopi. Thūladukādayo ca tayopi cīvare labbhanti. Majjhimo catupaccayasādhāraṇo, pacchimo pana cīvare, senāsane ca labbhatīti daṭṭhabbaṃ. “Ime tayo santose”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Ye hi parato gilānapaccayaṃ piṇḍapāte eva pakkhipitvā cīvare vīsati, piṇḍapāte pannarasa, senāsane pannarasāti samapaṇṇāsasantosā vuccanti, te sabbepi yathārahaṃ imesu eva tīsu santosesu saṅgahaṃ samosaraṇaṃ gacchantīti.

Cīvaraṃ jānitabbanti “idaṃ nāma cīvaraṃ kappiya”nti jātito cīvaraṃ jānitabbam. Cīvarakkhettanti cīvarassa uppattikkhettaṃ. Paṃsukūlanti paṃsukūlacīvaraṃ, paṃsukūlalakkhaṇappattaṃ cīvaraṃ jānitabbanti attho. Cīvarasantosoti cīvare labbhamāno sabbo santoso jānitabbo. Cīvaraapaṭisaṃyuttāni dhutaṅgāni jānitabbāni, yāni tosanto cīvarasantosena sammadeva santuṭṭho hotīti. Khomakappāsikakoseyyakambalasāṇabhaṅgāni khomādīni. Tattha khomaṃ nāma khomasuttehi vāyitaṃ khomapaṭacīvaraṃ, tathā sesānīpi. Sāṇanti sāṇavākasuttehi katacīvaraṃ. Bhaṅganti pana khomasuttādīni sabbāni ekaccāni vomissetvā katacīvaraṃ. “Bhaṅgampi vākamayamevā”ti keci. Chāti gaṇanaparicchedo. Yadi evaṃ ito aññā vatthajāti natthīti? No natthi, sā pana etesaṃ anulomāti dassetuṃ “dukūlādīnī”tiādi vuttaṃ. Ādi-saddena paṭṭuṇṇaṃ, somārapaṭṭaṃ, cīnapaṭṭaṃ, iddhijaṃ, devadinnanti etesaṃ saṅgaho. Tattha dukūlaṃ sāṇassa anulomaṃ vākamayattā. Paṭṭuṇṇadese saṅjātavatthaṃ paṭṭuṇṇaṃ. “Paṭṭuṇṇaṃ koseyyaviseso”ti hi amarakose vuttaṃ. Somāradese, cīnadese ca jātavatthāni somāracīnapaṭṭāni. Paṭṭuṇṇādīni tīṇi koseyyassa anulomāni pāṇakehi katasuttamayattā. Iddhijaṃ ehibhikkhūnaṃ puññiddhiyā nibbattaṃ cīvaraṃ, taṃ khomādīnaṃ aññataraṃ hotīti tesameva anulomañca. Devatāhi dinnaṃ cīvaraṃ

devadinnam, tam kapparukkhe nibbattam jāliniyā devakaññāya anuruddhattherassa dinnavatthasadisam, tampi khomādīnamyeva anulomam hoti tesu aññatarabhāvato. Imānīti antogadhāvadhāraṇavacanam, imāni evāti attho. Buddhādīnam paribhogayogyatāya kappiyacīvarāni.

Idāni avadhāraṇena nivattitāni ekadesena dassetuṃ “kusacīra”ntiādi vuttam. Tattha kusatiṇehi, aññehi vā tādisehi tiṇehi katacīvaram kusacīram. Potakīvākādīhi vākehi katacīvaram vākacīram. Catukkoṇehi, tikkoṇehi vā phalakehi katacīvaram phalacīram. Manussānam kesehi katakambalam kesakambalam. Cāmarīvālaassavālādīhi katam vālakambalam. Makacitantūhi vāyito potthako. Cammanti migacammādi yam kiñci cammam. Ulūkapakkhehi ganthetvā katacīvaram ulūkapakkham. Bhujatacādimayam rukkhadussam, tirīṭakanti attho. Sukhumatarāhi latāvākehi vāyitam latādussam. Erakavākehi katam erakadussam. Tathā kadalidussam. Sukhumehe veluvilīvehi katam veludussam. Ādi-saddena vakkalādīnam saṅgaho. Akappiyacīvarāni titthiyaddhajabhāvato.

Aṭṭhannañca mātikānam vasenāti “sīmāya deti, katikāya deti”tiādinā āgatānam aṭṭhannaṃ cīvaruppattimātikānam vasena. Cīvarānam paṭilābhakhetadassanatthañhi bhagavatā “aṭṭhimā, bhikkhave, mātikā”tiādinā mātikā ṭhapitā. Mātikāti hi mātaro cīvaruppattijanikāti. Sosānikanti susāne patitakam. Pāpaṇikanti āpaṇadvāre patitakam. Rathiyanti puññatthikehi vātapānantarena rathikāya chaḍḍitacoḷakam. Saṅkārakūṭakanti saṅkāraṭṭhāne chaḍḍitacoḷakam. Sinānanti nhānacolaṃ, yam bhūtavajjehi sīsam nhāpetvā “kāḷakaṇṇīcoḷaka”nti chaḍḍetvā gacchanti. Titthanti titthacoḷakam sinānatitthe chaḍḍitapilotikā. Aggidaḍḍhanti agginā daḍḍhappadesam. Tañhi manussā chaḍḍenti. Gokhāyitakādīni pākaṭāneva. Tānipi hi manussā chaḍḍenti.

Dhajaṃ ussāpetvāti nāvaṃ ārohanātehi vā yuddham pavisanātehi vā dhajayatṭhiṃ ussāpetvā tattha baddham pārutacīvaram, tehi chaḍḍitanti adhippāyo.

Sādakabhikkhunāti gahapaticīvarassa sādiyanabhikkhunā. Ekamāsamattanti cīvaramāsasaññitam ekamāsamattam. Vitakketuṃ vaṭṭati, na tato paranti adhippāyo. Sabbassāpi hi taṇhāniggahatthāya sāsane paṭipattīti. Paṃsukūliko addhamāseneva karotīti aparapaṭibaddhattā paṭilābhassa. Itarassa pana parapaṭibaddhattā māsamattam anuññātam. Iti māsaddha...pe... vitakkasantoso vitakkanassa parimitakālikattā.

Mahātheraṃ tattha attano sahāyaṃ icchantopi garugāravena gāmadvāraṃ “bhante gamissāmi” icceva māha. Mahātheropissa ajjhāsayaṃ ñatvā “ahaṃ pāvuso gamissāmi”ti āha. “Imassa bhikkhuno vitakkassa avasaro mā hotū”ti pañham pucchamāno gāmaṃ pāvīsi. Uccārapalibuddhoti uccārena pīḷito. Tadā bhagavato dukkarakiriyānussaraṇamukhena tathāgate uppannapītisomanassavegassa balavabhāvena kilesānam vikkhambhitattā tasmimyeva...pe... tīṇi phalāni patto.

“Kattha labhissāmi”ti cintanāpi lābhāsāpubbikāti tathā “acintetvā”ti vuttam, “sundaram labhissāmi, manāpaṃ labhissāmi”ti evamādicintanāya kā nāma kathā. Kathaṃ pana vattabbanti āha “kammatṭhānasīseneva gamana”nti, tena cīvaram paṭicca kiñci na cintetabbam evāti dasseti.

Apesalo appatirūpāyapi pariyesanāya paccayo bhaveyyāti “pesalam bhikkhum gahetvā”ti vuttam.

Āhariyamānanti susānādīsu patitakaṃ vatthaṃ “ime bhikkhū paṃsukūlapariyesanaṃ carantī”ti ñatvā kenaci purisena tato āñiyamānaṃ.

Evaṃ laddhaṃ gaṇhantassāpīti evaṃ paṭilābhasantosaṃ akopetvāva laddhaṃ gaṇhantassāpī. Attano pahonakamattenevāti yathāladdhānaṃ paṃsukūlavatthānaṃ ekapaṭṭadupaṭṭānaṃ atthāya attano pahonakapamāṇeneva, avadhāraṇena uparipaccāsaṃ nivatteti.

Gāme bhikkhāya āhiṇḍantena sapaḍānacārinā viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanaṃ nāma cīvaraloluppassa dūrasamussāritattā.

Yāpetunti attabhāvaṃ pavattetuṃ.

Dhovanupagenāti dhovanayoggena.

Paṇṇānīti ambajambādipaṇṇāni.

Akopetvāti santosaṃ akopetvā. Pahonakanīhārenevāti antaravāsakādīsu yaṃ kātukāmo, tassa pahonakaniyāmeneva yathāladdhaṃ thūlasukhumādiṃ gahetvā karaṇaṃ.

Timaṇḍalapaṭicchādanamattassevāti “nivāsanaṃ ce nābhimaṇḍalaṃ; jāṇumaṇḍalaṃ, itaraṃ ce galavāṭamaṇḍalaṃ, jāṇumaṇḍala”nti evaṃ timaṇḍalapaṭicchādanamattasseva karaṇaṃ; taṃ pana atthato tiṇṇaṃ cīvarānaṃ heṭṭhimantena vuttaparimāṇameva hoti.

Avicāretvāti na vicāretvā.

Kusibandhanakāleti maṇḍalāni yojetvā sibbanakāle. Sattavāreti sattasibbanavāre.

Kappabinduapadesena kassaci vikārassa akaraṇaṃ kappasantoso.

Sītaṭaṭighātādi atthāpattito sijjhatīti mukhyameva cīvaraparibhoge payojanaṃ dassetuṃ “hirikopīnapaṭicchādanamattavasena”ti vuttaṃ. Tenāha bhagavā “yāvadeva hirikopīnapaṭicchādanattha”nti.

Vaṭṭati, na tāvatā santoso kuppati sambhārānaṃ, dakkhiṇeyyānañca alābhato.

Sāraṇīyadhamme ṭhatvāti sīlavantehi bhikkhūhi sādharmaṇato paribhoge ṭhatvā.

“Iti”tiādinā paṭhamassa ariyavaṃsassa paṃsukūlikaṅgatecīvarikaṅgānaṃ, tesañca tassa paccayataṃ dassento iti ime dhammā aññaṃaññaṃssa samuṭṭhāpakā, upatthambhakā cāti dīpeti. Esa nayo ito paratopi.

“Santuṭṭho hoti vaṇṇavādī”ti ettha catukkoṭikaṃ sambhavati, tattha catutthoyeva pakkho satthārā vaṇṇito thomitoti mahātherena tathā desanā katā. Eko santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇaṃ na katheti seyyathāpi thero nālako eko na santuṭṭho hoti, santosassa vaṇṇavādī seyyathāpi upanando sakyaputto. Eko neva santuṭṭho hoti, na santosassa vaṇṇaṃ katheti. Seyyathāpi thero lāḷudāyī eko santuṭṭho ceva hoti, santosassa ca vaṇṇavādī seyyathāpi thero mahākassapo.

Anesananti ayuttaṃ esanaṃ. Tenāha “appatirūpa”nti, sāsane ṭhitānaṃ na patirūpaṃ asāruppaṃ ayogyaṃ. Kohaññaṃ karontoti cīvaruppādanimittaṃ paresaṃ kuhaṇaṃ vimhāpanaṃ karonto. Uttasatīti taṇhāsantāsenā uparūpari tasati. Paritasatīti parito tasati. Yathā sabbe kāyavacīpayogā tadatthā eva jāyanti, evaṃ sabbabhāgehi tasati.

Gadhitam vuccati gaddho, so cettha abhijhālakkhaṇo adhippeto. Gadhitam etassa natthīti agadhitoti āha “agadhito...pe... lobhagiddho”ti. Mucchanti taṇhāvasena muyhanam, tassa vā samussayam adhigatam. Anāpano anupagato. Anotthatoti anajjhotthato. Apariyonaddhoti taṇhāchadanena acchādito. Ādinavam passamānoti diṭṭhadhammikam, samparāyikaṇca dosam passanto. Gadhitaparibhogato nissarati etenāti nissaranam, idamatthikatā, tam pajānātīti nissaraṇapaṇṇo. Tenāha “yāvadeva...pe... pajānanto”ti.

Nevattānukkamsetīti attānam neva ukkamseti na ukkhipati na ukkaṭṭhato dahati. “Aha”ntiādi ukkamśanākāradassanam. Na vambhetīti na hīlayati nihīnato na dahati. Tasmim cīvarasantoseti tasmim yathāvutte vīsatividhe cīvarasantose. Kāmañcettha vuttappakārasantosaggahaṇena cīvarahetu anesanāpajjanādipi gahitameva tasmim sati tassa bhāvato, asati ca abhāvato, vaṇṇavāditānattukkamśanā paravambhanāni pana gahitāni na hontīti “vaṇṇavāditādīsu vā”ti vikappo vutto. Ettha ca “dakkho”tiādi yesam dhammānam vasenassa yathāvuttasantosādi ijjhati, tam dassanam. Tattha “dakkho”ti iminā tesam samuṭṭhāpanapaṇṇam dasseti, “analaso”ti iminā paggaṇhanavīriyam, “sompajāno”ti iminā pāṭihāriyapaṇṇam “paṭissato”ti iminā tattha asammosavuttiṃ dasseti.

Piṇḍapāto jānitabboti pabhedato piṇḍapāto jānitabbo. Piṇḍapātakkhettanti piṇḍapātassa uppattiṭṭhānam. Piṇḍapātasantoso jānitabboti piṇḍapāte santoso pabhedato jānitabbo. Idha bhesajjampi piṇḍapātagatikameva. Āharitabbato hi sappiādīnampi gahaṇam kataṃ.

Piṇḍapātakkhettaṃ piṇḍapātassa uppattiṭṭhānam. Khettaṃ viya khettaṃ. Uppajjati ettha, etenāti ca uppattiṭṭhānam. Saṅghato vā hi bhikkhuno piṇḍapāto uppajjati uddesādivasena vā. Tattha sakalassa saṅghassa dātabbam bhattam saṅghabhattaṃ. Katipaye bhikkhū uddisitvā uddesena dātabbam bhattam uddesabhattaṃ. Nimantetvā dātabbam bhattam nimantanam. Salākadānavasena dātabbam bhattam salākabhattam. Ekasmim pakkhe ekadivasam dātabbam bhattam pakkhikam. Uposathe dātabbam bhattam uposathikam. Pāṭipadadivase dātabbam bhattam pāṭipadikam. Āgantukānam dātabbam bhattam āgantukabhattaṃ. Dhuragehe eva ṭhapetvā dātabbam bhattam dhurabhattaṃ. Kuṭim uddissa dātabbam bhattam kuṭibhattam. Gāmaṇṇasīdīhi vārena dātabbam bhattam vārabhattam. Vihāram uddissa dātabbam bhattam vihārabhattam. Sesāni pākāṭāneva.

Vitakketi “kattha nu kho aham ajja piṇḍāya carissāmī”ti. “Kattha piṇḍāya carissāmā”ti therena vutte “asukagāme bhante”ti kāmametaṃ paṭivacanadānam, yena pana cittena “cintetvā”ti vuttaṃ, tam sandhāyāha “ettakam cintetvā”ti. Tato paṭṭhāyāti vitakkamālake ṭhatvā vitakkitakālato paṭṭhāya. “Tato param vitakkento ariyavaṃsā cuto hotī”ti idaṃ tiṇṇampi ariyavaṃsikānam vasena gahetabbam, na ekacārikasseva. Sabbopi hi ariyavaṃsiko ekavārameva vitakketuṃ labhati, na tato param. Paribāhiroti ariyavaṃsikabhāvato bahibhūto. Svāyam vitakkasantoso kammaṭṭhānamanasikārena na kuppati, visujjhati ca. Ito paresupi eseva nayo. Tenevāha “kammaṭṭhānasīsenā gantabba”nti.

Gahetabbamevāti aṭṭhānappayutto eva-saddo. Yāpanamattameva gahetabbanti yojetabbam.

Etthāti etasmim piṇḍapātaṭṭiggahaṇe. Appanti attano yāpanapamāṇatopi appam. Gahetabbam dāyakassa cittārādhanaṭṭham. Pamāṇenevāti attano

yāpanappamāṇeneva appaṃ gaheṭṭabbaṃ. “Pamāṇena gaheṭṭabba”nti ettha kāraṇaṃ dassetuṃ “paṭiggahaṇasmiñhī”tiādi vuttaṃ. Makkhetīti viddhaṃseti apaneti. Vinipāṭetīti vināseti aṭṭhānaviniyogena. Sāsananti satthu sāsanaṃ anusitṭhiṃ. Na karoti nappaṭipajjati.

Sapadānacārino viya dvārapaṭipāṭiyā caraṇaṃ loluppavivajjanasantosoti āha “dvārapaṭipāṭiyā gantabba”nti.

Harāpetvāti adhikaṃ apanetvā.

Āhāragedhato nissarati etenāti nissaraṇaṃ. Jighacchāya paṭivinodanattamaṃ kathā, kāyassaṭṭhiṭṭhāpāyogajanaṃ pana atthāpattito āgataṃ evāti āha “jighacchāya...pe... santoso nāma”ti.

Nidāhitvā na paribhuñjitabbaṃ tadahupīti adhippāyo. Itarattā pana sikkhāpadeneva vāritaṃ. Sāraṇiyadhamme ṭhitenāti sīlavantehi bhikkhūhi sādhaṇaḥbhogibhāve ṭhiteṇa.

Senāsānenāti sayanena, āsanena ca. Yattha yattha hi mañcādiḥ, viharādiḥ ca seti, taṃ senaṃ. Yattha yattha piṭhādiḥ āsati, taṃ āsanaṃ. Tadubhayaṃ ekato katvā “senāsana”nti vuttaṃ. Tenāha “mañco”tiādi. Tattha mañco masārakādi, tathā piṭhaṃ. Mañcabhisi, piṭhabhisiṭi duvidhā bhisi. Vihāro pākāraparicchinno sakalo āvāso. “Dīghamukhapāsādo”ti keci. Aḍḍhayogoti dīghapāsādo. “Ekapassacchadanakasenāsana”nti keci. Pāsādoti caturassapāsādo. “Āyatacaturassapāsādo”ti keci. Hammiyaṃ muṇḍacchadanapāsādo. Guhāti kevalā pabbataguhā. Leṇaṃ dvārabandhaṃ. Aṭṭo bahalabhittikaṃ gehaṃ, yassa gopānasiyo aggahetvā iṭṭhakāhi eva chadanaṃ hoti. “Aṭṭalakākārena kariyati”tipi vadanti. Mālo ekakūṭasaṅgahito anekakoṇo patissayaviseso “vaṭṭākārena katasenāsana”nti keci.

Piṇḍapāte vuttanayenevāti “sādako bhikkhu ‘ajja kattha vasissāmī’ti vitakketi”tiādinā yathārahaṃ piṇḍapāte vuttanayena veditabbā, “tato paraṃ vitakkento ariyavaṃsā cuto hoti paribāhīro”ti, “senāsanaṃ gavesantenāpi’kuhiṃ labhissāmī’ti acintetvā kammaṭṭhānasīseneva gantabba”nti ca evamādi sabbhaṃ purimanayeneva.

Kasmā panettha paccayasantosaṃ dassentena mahātherena gilānapaccayasantoso na gahitoti? Na kho panetaṃ evaṃ daṭṭhabbanti dassento “gilānapaccayo pana piṇḍapāte eva pavitṭho”ti āha, āharitabbatāsāmaññenāti adhippāyo. Yadi evaṃ tattha piṇḍapāte viya vitakkasantosādayopi pannarasa santosā icchitabbāti? Noti dassento āha “tatthā”tiādi. Nanu cettha dvādaseva dhutaṅgāni viniyogaṃ gatāni, ekaṃ pana nesajjikaṅgaṃ na katthaci viniyuttanti āha “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati”ti. Ayañca attho aṭṭhakathāruḥho evāti dassento “vuttampi ceta”ntiādimāha.

“Pathaviṃ pattharamāno viyā”tiādi ariyavaṃsadesanāya sudukkarabhāvadassanaṃ mahāvisayatāya tassā desanāya. Yasmā nayasahassapaṭimaṇḍitā hoti ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā desanā yathā taṃ cittuppādakaṇḍe, ayañca bhāvanārāmaariyavaṃsakathā ariyamaggādhigamāya vitthārato pavattiyamānā evaṃ hotīti vuttaṃ “sahassanayappaṭimaṇḍitaṃ...pe... desanaṃ ārabhi”ti. Paṭipakkhavidhamanato abhimukhabhāvena ramaṇaṃ āramaṇaṃ āramoti āha “abhiraṭṭi attho”ti. Byadhikaraṇānampi padānaṃ vasena bhavati bāhiratthasamāso yathā “urasilomo, kaṇṭhekāḷoti āha “pahāne ārāmo assāti

pahānārāmo”ti. Āramitabbatthēna vā ārāmo, pahānaṃ ārāmo assāti pahānārāmoti evamettha samāsayaṇā veditabbā. “Pajahanto ramatī”ti etena pahānārāmasaddānaṃ kattusādhanaṃ, kammadhārayasamāsaṇca dasseti. “Bhāvento ramatī”ti vuttattā bhāvanārāmoti etthāpi eseṇa nayo.

Kāmaṃ “nesajjikaṅgaṃ bhāvanārāmaariyavaṃsaṃ bhajati”ti vuttaṃ bhāvanānuyogassa anucchavikattā, nesajjikaṅgavasena pana nesajjikassa bhikkhuno ekaccāhi āpattihi anāpattibhāvoti tampi saṅgaṇhanto “terasannaṃ dhutaṅgāna”nti vatvā “vinayaṃ patvā garuke tthātabba”nti icchitattā sallekhaṇa apariccajanavasena paṭipatti nāma vinaye tthitassevāti āha “terasannaṃ...pe... kathitaṃ hotī”ti. Kāmaṃ suttabhidhammapiṭakesupi tattha tattha sīlakathā āgatā eva, yehi pana guṇehi sīlassa vodānaṃ hoti, tesu kathitesu yathā sīlakathābhāhullaṃ vinayapiṭakaṃ kathitaṃ hoti, evaṃ bhāvanākathābhāhullaṃ suttantapiṭakaṃ, abhidhammapiṭakaṇca catutthēna ariyavaṃsena kathitameva hotīti vuttaṃ “bhāvanārāmena avasesaṃ piṭakadvayaṃ kathitaṃ hotī”ti. “So nekkhammaṃ bhāvento ramatī”ti nekkhammapadaṃ ādiṃ katvā tattha desanāya pavattattā, sabbesampi vā samathavipassanāmaggaḍḍhamānaṃ yathāsakaṃpaṭipakkhato nikkhamanena nekkhammasaṇṇitānaṃ tattha āgatattā so pāṭho “nekkhammapāḷī”ti vuccatīti āha “nekkhammapāḷiyā kathetabbo”ti. Tenāha aṭṭhakathāyaṃ “sabbepi kusalā dhammā nekkhammanti pavuccare”ti. Dasuttarasuttanta pariyāyenāti dasuttarasuttantadhammena, dasuttarasuttante āgatanāyenāti vā attho. Sesadvayeṇa eseṇa nayo.

Soti jāgariyaṃ anuyutto bhikkhu. Nekkhammanti kāmehi nikkhantabhāvato nekkhammasaṇṇitāṃ paṭhamajjhānūpacāraṃ. “So abhijjhaṃ loke pahāyā”tiādīna āgatā paṭhamajjhānassa pubbabhāgabhāvanāti idhādhīpetā, tasmā “abyāpāda”ntiādīsipi evameva attho veditabbo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ brahmajālaṭṭikāyaṃ vuttanāyena veditabbaṃ. Saupāyāsānaṇhi aṭṭhannaṃ samāpattīnaṃ, aṭṭhārasannaṃ mahāvipassanānaṃ, catunnaṃ ariyamaggānaṇca vasettha desanā pavattatīti.

“Ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī”ti ca na idaṃ dasuttarasutte āgatanīyāmena vuttaṃ, tattha pana “eko dhammo bhāvetabbo, eko dhammo pahātabbo”ti ca desanā āgatā. Evaṃ santēpi yasmā atthato bhedo natthi, tasmā paṭisambhidāmagge nekkhammapāḷiyaṃ āgatanīhāreneva “ekaṃ dhammaṃ bhāvento ramati, ekaṃ dhammaṃ pajahanto ramatī”ti vuttaṃ. Esa nayo sesavāresupi. Yasmā cāyaṃ ariyavaṃsadesanā nāma satthu paṇṇattāva satthārā hi desitaṃ desanaṃ āyasmā dhammasenāpati sārīputtatthero saṅgāyanavasena idhānesi, tasmā mahāariyavaṃsasutte satthudesanānīhārena nigamaṇaṃ dassento “evaṃ kho, bhikkhave, bhikkhu bhāvanārāmo hotī”ti āha. Eṇa nayo ito paresu satipaṭṭhānapariyāyaabhidhammaniddesapariyāyesupi. Kāmaṇcettha kāyānupassanāvaseneva saṅkhipitvā yojanā katā, ekavīsatiyā pana tthānānaṃ vasena vitthārato yojanā veditabbā. “Aniccato” tiādīsipi yaṃ vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāsu vuttanāyena veditabbaṃ.

310. Saṃvarādīnaṃ sādhanavasena padahati ettha, etehīti ca padhānāni. Uttamavīriyānīti seṭṭhavīriyāni viṣiṭṭhaṇa atthassa sādhanato. Saṃvarantassa uppannavīriyanti yathā abhijjhādayo na uppajjanti, evaṃ satiyā upaṭṭhāpane cakkhādīnaṃ pidahane analasassa uppannavīriyaṃ. Pajahantassāti vinodentassa. Uppannavīriyanti tasseva pajahanassa sādhanavasena pavattavīriyaṃ. Bhāventassa

uppannavīriyanti etthāpi eseṇa nayo. Samādhinimittanti samādhī eṇa.
Purimuppannasamādhī hi parato uppajjanakasamādhīpavivekassa kāraṇaṃ hotīti
“samādhinimitta”nti vuttaṃ.

Upadhīvivekattāti khandhūpadhīdiupadhīhi vivittattā vinissaṭṭattā. Taṃ āgammāti
taṃ nibbānaṃ maggena adhigamaṃhetu. Rāgādayo virajjanti ettha, etenāti vā virāgo.
Evaṃ nirodhopi daṭṭhabbo. Yaṃ idha bojjhaṅgā missakavasena icchitā, tasmā
“ārammaṇavasena adhigantabbavasena vā”ti vuttaṃ. Tattha adhigantabbavasenāti
taṃninnatāvasena. Vossaggapariṇāminti vossajjanavasena pariṇāmitaṃ
pariccajanavasena ceṇa pakkhandanavasena ca pariṇamaṇasīlaṃ. Tenāha “dve
vossaggā”tiādi. Khandhānaṃ pariccajanaṃ nāma
tappaṭibaddhakilesappahānavasenāti yenākāreṇa vipassanā kilese pajahati,
tenevākāreṇa taṃnimittake, khandhe ca “pajahatī”ti vattabbataṃ arahatīti āha
“vipassanā...pe... pariccajati”ti. Yaṃ vipassanā vuṭṭhānagāminibhāvaṃ pāpuṇantī
ninnapoṇapabbhārabhāveṇa ekaṃsato nibbānaṃ “pakkhandatī”ti vattabbataṃ
labhati, maggo ca samucchedavasena kilese, khandhe ca pariccajati, tasmā
yathākkamaṃ vipassanāmaggaṇaṃ vasena pakkhandanapariccāgavossaggāpi
veditabbā. Vossaggatthāyāti pariccāgavossaggatthāya ceṇa
pakkhandanavossaggatthāya ca. Pariṇamatīti paripaccati. Taṃ pariṇamaṇaṃ
vuṭṭhānagāminibhāvappattiyā ceṇa ariyamaggabhāvappattiyā ca icchitanti āha
“vipassanābhāvañceṇa maggabhāvañca pāpuṇatī”ti. Sesapadesūti
“dhammavicayasambojjhaṅgaṃ bhāvetī”tiādīsu sesasambojjhaṅgakoṭṭhāsesu.

Bhaddakanti abhaddakānaṃ nīvaraṇādīpāpadhammānaṃ vikkhambhanena
rāgavidhamanena ekantahitattā, dullabhataṃ ca bhaddakaṃ sundaraṃ. Na hi aññaṃ
samādhinimittaṃ evaṃdullabhaṃ, rāgassa ca ujuvipaccanīkabhūtaṃ atthi.
Anurakkhatīti ettha anurakkhaṇā nāma adhigatasamādhito yathā na parihāni hoti,
evaṃ paṭipatti, sā pana tappaṭipakkhavidhamanenāti āha “samādhī”tiādi.
Aṭṭhikasāññādikāti aṭṭhikajjhānādikā. Saññāsīseṇa hi jhānaṃ vadati.

Ekaṇaṭṭhāyevaṇa catusaccadhamme ñāṇanti catūsu ariyasaccesu
ekābhisamayavasena pavattaññaṃ, maggaññaṇanti attho. Catusaccantogadhataṃ
catusaccabbhantare nirodhadhamme nibbāne ññaṃ, tena phalaññaṇaṃ vadati.
Yaṃ maggaṇantarassa phalassa maggaṇuṇā pavatti, yato
taṃsamudayaṇakkiṇesu dhammesu paṭippassaddhipahānavasena pavattati, tasmā
nirodhasaccepi yo maggaṇaṃ sacchikiriyābhisamayo, tadanuṇā pavattīti
phalaññaṇasseṇa dhamme ññaṇatā vuttā, na yaṇa kassaci nibbānārammaṇassa
ññaṇassa. Tena vuttaṃ “yathāhā”tiādi. Ettha ca maggaṇaṇā tāva
catusaccadhammaṇa paṭivijjhanato dhammeññaṇaṃ nāma hotu, phalaṇaṇā pana
kathanti codanā sodhitā hoti nirodhadhammaṃ ārabba pavattanato. Duvidhāpi hi
ṇaṇā aparappaccayatāya attapaccakkhato ariyasaccadhamme kiccato ca
ārammaṇato ca pavattattā “dhammeññaṇa”nti veditabbā. Ariyasaccesu hi ayaṃ
dhamma-saddo tesāṃ aviparītasabhāvattā, saṅkhatappavaro vā ariyamaggo, tassa
ca phaladhammo. Tattha ṇaṇā taṃsahagatā dhammeññaṇaṃ.

Anvayeññaṇanti anugamaṇaṇaṇaṃ. Paccakkhato disvāti cattāri saccāni maggaññaṇeṇa
paccakkhato paṭivijjhitaṃ. Yathā idānīti yathā etarahi paṇcupādānakkhandhā
dukkhasaccaṃ, evaṃ atītepi anāgatepi paṇcupādānakkhandhā dukkhasaccamevāti
ca sarikkhaṭṭheṇa vuttaṃ. Esa nayo samudayasacce, maggasacce ca. Ayaṇevāti
avadhāreṇe. Nirodhasacce pana sarikkhaṭṭho natthi tassa niccattā, ekaṇabhāvattā ca.

Evam tassa ñāṇassa anugatiyaṃ ñāṇanti tassa dhammeñāṇassa “evaṃ atītepi”tiādinā anugatiyaṃ anugamane anvaye ñāṇaṃ. Idaṃ anvaye ñāṇanti yojanā. “Tenāhā”tiādinā yathāvuttamatthaṃ pāḷiyā vibhāveti. Soti dhammañāṇaṃ patvā ṭhito bhikkhu. Iminā dhammenāti dhammagocarattā gocaravohārena “dhammo”ti vuttenamaggañāṇena, upayogatthe vā karaṇavacanaṃ, iminā dhammena ñātenāti imaṃ catusaccadhammaṃ ñāṇena jānitvā ṭhiteṇa maggañāṇenāti attho. Diṭṭhenāti dassanena saccadhammaṃ passitvā ṭhiteṇa. Pattenāti saccānaṃ patvā ṭhiteṇa. Viditenāti saccāni viditvā ṭhiteṇa. Pariyogāḷhenāti catusaccadhammaṃ pariyogāhetvā ṭhitenāti evaṃ tāvettha abhidhammaṭṭhakathāyaṃ attho vutto. Duvidhampi pana maggaphalañāṇaṃ dhammeñāṇaṃ. Paccavekkhaṇāya ca mūlaṃ, kāraṇaṇca nayanayanassāti duvidhenāpi tena dhammenāti na na yujjati. Tathā catusaccadhammassa ñātattā, maggaphalasaṅkhātassa vā dhammassa saccapaṭivedhasampayogaṃ gatattā nayanayanaṃ hotīti tena iminā dhammena ñāṇavisayaabhāvena, ñāṇasampayogena vā ñātenāti ca attho na na yujjatīti. Atitānāgate nayaṃ netīti atīte, anāgate ca nayaṃ neti harati peseti. Idaṃ pana na maggañāṇassa kiccaṃ, paccavekkhaṇaṇāṇakiccaṃ, satthārā pana maggañāṇaṃ atitānāgate nayanayanasadisāṃ kataṃ maggamūlakattā. Bhāvitamaggassa hi paccavekkhaṇā nāma hoti. Nayidaṃ aññaṃ ñāṇuppādanaṃ nayanayanaṃ, ñāṇasseva pana pavattivisesoti.

Pasesaṃ cetaso parito ayaṇaṃ paricchindanaṃ pariyo, tasmim̐ pariye. Tenāha “pasesaṃ cittaparicchede”ti. Avasesaṃ sammutimhiñāṇaṃ nāma “ñāṇa”nti sammatattā. Vacanatthato pana sammutimhi ñāṇanti sammutimhiñāṇaṃ. Dhammeñāṇādīnaṃ viya hi sātisaṃyassa paṭivedhakiccassa abhāvā visayobhāsanasaṅkhātajānanasāmaññena “ñāṇa”nti sammatesu antogadhanti attho. Sammutivasena vā pavattaṃ sammutimhiñāṇaṃ sammutidvārena atthassa gahaṇato. Avasesaṃ vā itarañāṇattayavisabhāgaṃ ñāṇaṃ tabbisabhāgasāmaññena sammutimhiñāṇamhi pavitṭhattā sammutimhiñāṇaṃ nāma hotīti.

Kāmaṃ sotāpattimaggañāṇādīni dukkhañāṇādīniyeva, ukkaṭṭhaniddesena panevamāha “arahattaṃ pāpetvā”ti. Vaṭṭato niggacchati etenāti niggamanaṃ, catusaccakammaṭṭhānaṃ. Purimāni dve saccāni vaṭṭaṃ pavattipavattihetubhāvato. Itarāni pana dve vivaṭṭaṃ nivattinivattihetubhāvato. Abhinivesoti vipassanābhiniveso hoti lokiyassa ñāṇassa visabhāgūpagamanato. No vivaṭṭeti vivaṭṭe abhiniveso no hoti avisayabhāvato. Pariyattīti kammaṭṭhānatanti. Uggahetvāti vācuggataṃ katvā. Uggahetvāti vā pāḷito, atthato ca yathārahaṃ savanadhāraṇaparipucchanamanasānupekkhanādivasena cittena uddhaṃ uddhaṃ gaṇhitvā. Kammaṃ karotīti nāmarūpapariggahādikkamena yogakammaṃ karoti.

Yadi purimesu dvīsu eva vipassanābhiniveso, tesu eva uggahādi, kathamidam̐ catusaccakammaṭṭhānaṃ jātanti āha “dvīsū”tiādi. Kāmaṃ pacchimānīpi dve saccāni abhiññeyyāni, pariññeyyatā pana tattha natthīti na vipassanābyāpāro. Kevalaṃ pana anussavamatte ṭhatvā accantapaṇītabhāvato iṭṭhaṃ, ātappakanirāmisapītisañjananato kantaṃ, uparūpari abhirucijananena manassa vaḍḍhanato manāpanti manasikāraṃ pavatteti. Tenāha “nirodhasaccaṃ nāmā”tiādi. Dvīsū saccesūti dvīsū saccesu visayabhūtesu, tāni ca uddissa asammohapaṭivedhavasena pavattamāno hi maggo te uddissa pavatto nāma hotīti. Tīṇi dukkhasamudayamaggasaccāni. Kiccavasenāti asammuyhanavasena. Ekanti nirodhasaccaṃ. Ārammaṇavasenāti ārammaṇakaraṇavasenapi

asammuyhanakiccavasenapi tattha paṭivedho labbhateva. Dve saccānīti dukkhasamudayasaccāni. Duddasattāti daṭṭhuṃ asakkuṇeyyattā. Oḷārikā hi dukkhasamudayā, tiracchānagatānampi dukkhaṃ, āhārādīsu ca abhilāso pākaṭo. Piḷanādiāyūhanādivasenapi “idaṃ dukkhaṃ, idaṃ assa kāraṇa”nti yāthāvato ñāṇena ogāhituṃ asakkuṇeyyattā tāni gambhīrāni. Dveti nirodhamaggasaccāni. Tāni saṃhasukhumabhāvato sabhāveneva gambhīratāya yāthāvato ñāṇena durogāhattā “duddasānī”ti.

Sotāpattiyaṅgādicatukkavaṇṇanā

311. Soto nāma ariyasoto purimapadalopena, tassa ādito sabbapaṭhamam pajjanam sotāpatti, paṭhamamaggapaṭilābho. Tassa aṅgāni adhigamūpāyabhūtāni kāraṇāni sotāpattiyaṅgāni. Tenāha “sotā...pe... attho”ti. Santakāyakammāditāya santadhammasamannāgamato, santadhammapavedanato ca santo purisāti sappurisā. Tattha yesam vasena catusaccasampaṭivedhāvaham saddhammassavanaṃ labbhati, te eva dassento “buddhādīnam sappurisāna”nti āha. Santo satam vā dhammoti saddhammo. So hi yathānusiṭṭham paṭipajjamāne apāyadukkhe, saṃsāradukkhe ca apatante dhāretīti evamādi guṇātisayayogavasena santo saṃvijjamāno, pasattho, sundaro vā dhammo, satam vā ariyānam dhammo, tesam vā tabbhāvasādhako dhammoti saddhammo, “idha bhikkhu dhammaṃ pariyāpuṇāti”tiādinā vuttā pariyatti. Sā pana mahāvisayatāya na sabbā sabbassa visesāvahāti tassa tassa anucchavikameva dassento āha “sappāyassa tepiṭakadhammassa savana”nti. Yonisomanasikāro hetṭhā vutto eva. Pubbabhāgapaṭipattiyaṭi vipassanānuyogassa.

Aveccappasādenāti saccasampaṭivedhavasena buddhādīnam guṇe ñatvā uppannappasādena, so pana pasādo devādīsu kenacipi akampiyatāya niccaloti āha “acalappasādenā”ti. Etthāti etasmiṃ catukkattaye āhāracatukke. Lūkhapaṇītavatthuvasenāti odanakummāsādikassa lūkhassa ceva paṇītassa ca vatthuno vasena. Sā panāyam āhārassa oḷārikasukhumatā “kumbhilānam āhāram upādāya morānam āhāro sukhumo”tiādinā aṭṭhakathāyam vitthārato āgatā eva.

Ārammaṇaṭṭhitivasenāti ārammaṇasaṅkhātassa pavattipaccayaṭṭhānassa vasena. Tiṭṭhati etthāti ṭhiti, ārammaṇameva ṭhiti ārammaṇaṭṭhiti. Tenevāha “rūpārammaṇa”ntiādi. Ārammaṇattho cettha upatthambhanattho veditabbo, na visayalakkhaṇova. Upatthambhanabhūtam rūpaṃ upetīti rūpūpāyam. Tenāha “rūpaṃ upagataṃ hutvā”tiādi. Rūpakkhandham nissāya tiṭṭhati tena vinā appavattanato. Tanti rūpakkhandham nissāya ṭhānappavattanam. Etanti “rūpūpāya”nti etaṃ vacanam. Rūpakkhandho gocaro pavattiṭṭhānam paccayo etassāti rūpakkhandhagocaram rūpaṃ saḥkārikāraṇabhāvena patiṭṭhā etassāti rūpappatiṭṭham. Iti tīhi padehi abhisāṅkhāraviññāṇam pati rūpakkhandhassa saḥkārikāraṇabhāvoyevettha vutto. Upasittam viya upasittam, yathā byañjanehi upasittam sinehitam odanam rucitam, pariṇāmayogyāñca, evaṃ nandiyā upasittam sinehitam kammaviññāṇam abhirucitam hutvā vipākayogyam hotīti. Itaranti dosasahagatādiakusalam, kusalañca upanissayakoṭiyā upasittam hutvāti yojanā. Evaṃ pavattamānanti evaṃ rūpūpāyanti desanābhāvena pavattamānam. Vipākadhammatāya vuddhiṃ...pe... āpajjati. Tatthāpi nipariyāyaphalanibbattanavasena vuddhiṃ, pariyāyaphalanibbattanavasena viruḷhiṃ, nissandaphalanibbattanavasena vepullam. Diṭṭhadhammavedanīyaphalanibbattanena vā vuddhiṃ,

upapajjavedanīyaphalanibbattanavasena viruḷhiṃ,
 aparāpariyāyaphalanibbattanavasena vepullaṃ āpajjatīti yojanā. Ekantato
 vedanupāyādivasena patti nāma arūpabhava yevāti āha “imehi panā”tiādi. Evañca
 katvā pāḷiyaṃ kataṃ vā-saddaggahaṇaṃca samatthitaṃ hoti. “Rūpūpāya”ntiādinā
 yathā abhisankhāraviññāṇassa upanissayabhūtā rūpādayo gayhanti, evaṃ tena
 nibbattetabbāpi te gayhantīti adhippāyena “catukkavasena...pe... na vutta”nti āha.
 Vipākopi hi dhammo vipākadhammaviññāṇaṃ upagataṃ nāma hoti tathā nandiyā
 upasittattā. Tenāha “nandūpasecana”nti. Vitthāritāneva siṅgālasutte.

Bhavati etena ārogyanti bhavo, gilānapaccayo. Parivuddho bhavo abhavo.
 Vuddhiattho hi ayaṃ akāro yathā “saṃvarāsaṃvaro, phalāphalaṃ”ti ca.
 Telamadhuphāṇitādīnīti ādi-saddena sappinavanītānaṃ gahaṇaṃ, telādīnaṃ
 gahaṇaṃcettā nidassanamattaṃ. Sabbassāpi gilānapaccayassa saṅgaho daṭṭhabbo.
 Atha vā bhavābhavoti khuddako ceva mahanto ca upapattibhavo veditabbo. Evañca
 sati “imesaṃ panā”tiādivacanaṃ samatthitaṃ hoti. Bhavūpapattipahānattho hi
 visesato catutthaariyavaṃso. Taṇhuppādānanti taṇhuppattīnaṃ, cīvarādihetu
 uppajjanakataṇhānanti attho. Padhānakaraṇakāleti bhāvanānuyogakkhaṇe. Sītādīni
 na khamatīti bhāvanāya pubbabhāgakālaṃ sandhāya vuttaṃ. Khamatīti sahati
 abhibhavati. Vitakkasamananti nidassanamattaṃ. Sabbesampi kilesānaṃ
 samanavasena pavattā paṭipadā.

Samādhijhānādibhedo dhammo pajjati paṭipajjīyati etenāti dhammapadaṃ.
 Anabhijjhāva dhammapadaṃ anabhijjhādhhammapadaṃ. Ayaṃ tāva alobhapakkhe
 nayo, itarapakkhe pana anabhijjhāpadhāno dhammakotṭhāso
 anabhijjhādhhammapadaṃ. Akopoti adoso, mettāti attho. Suppaṭṭhitasatīti kāyādisu
 sammadeva upaṭṭhitā sati. Satisīsenāti satipadhānamukhena. Samādhipadhānattā
 jhānānaṃ “samāpatti vā”ti vuttaṃ. Kāmaṃ saviññāṇakaasubhepi jhānabhāvanā
 alobhappadhānā hoti kāyassa jigucchanaena, paṭikkūlākāraggahaṇavasena ca
 pavattanato, sattavidhauggahakosallādivasena panassā pavatti satipadhānāti
 tatiyadhammapadeneva naṃ saṅgaṇhitukāmo “dasa asubhavasena vā”ti āha.
 Hitūpasamaṃhārādivasena pavattanato brahmavihārabhāvanā byāpādavirodhinī
 abyāpādappadhānāti āha “catubrahma...pe... dhammapada”nti. Tattha adhigatāni
 jhānādīnīti yojanā. Gamanādito āhārassa paṭikkūlabhāvasallakkhaṇaṃ saññāya
 thirabhāveneva hoti tassā thirasaññāpadaṭṭhānattāti āhāre paṭikkūlasaññāpi
 tatiyadhammapade eva saṅgahaṃ gatā. Āruppasamādhīabhiññānaṃ
 adhiṭṭhānabhāvato kasiṇabhāvanā, sattavidhabojjhaṅgavijjāvimuttipāripūrihetuto
 ānāpānesu paṭhamaānāpānabhāvanā visesato samādhipadhānāti sā
 catutthadhammapadena saṅgahitā. Catudhātuvavatthānavasena adhigatānīpi
 ettheva saṅgahetabbāni siyumaṃ, paññāpadhānatāya pana na saṅgahitāni.

Dhammasamādānesu paṭhamaṃ acelakapaṭipadā etarahi ca dukkhabhāvato,
 anāgatepi apāyadukkhavaṭṭadukkhāvahato. Acelakapaṭipadāti ca nidassanamattaṃ
 daṭṭhabbaṃ channaparibbājakānampi ubhayadukkhāvahapaṭipattidassanato.
 Dutiyaṃ...pe... brahmacariyacaraṇaṃ etarahi satipi dukkhe āyatimaṃ sukhāvahattā.
 Kāmesu pātabyatā yathākāmaṃ kāmaparibhogo. Alabhamānassāpīti pi-saddena ko
 pana vādo labhamānassāti dasseti.

Dussīlyādipāpadhammānaṃ khambhanaṃ paṭibandhanaṃ khandhaṭṭho, so pana
 sīlādi evāti āha “guṇaṭṭho khandhaṭṭho”ti. Guṇavisayatāya khandha-saddassa
 guṇatthattā veditabbā. Vimuttikkhandhoti paṭipakkhato suṭṭhu vimuttā guṇadhammā

adhippetā, na avimuttā, nāpi vimuccamānāti tehi saha desanaṃ āruḷhā
sīlakkhandhādayopi tayoti āha “phalasīlaṃ adhippetam, catūsupi ṭhānesu phalameva
vutta”nti ca. Eteneva cettha vimuttikkhandhoti phalapariyāpannā
sammāsaṅkappavāyāmasatiyo adhippetāti veditabbaṃ.

Upatthambhanaṭṭhena sampayuttadhammānaṃ tattha thirabhāvena pavattanato,
eteneva ahirikaanottappānampi savisaye balaṭṭho siddho veditabbo. Na hi tesam
paṭipakkhehi akampiyatṭho ekantiko. Hirottappānañhi akampiyatṭho sātisayo
kusaladhammānaṃ mahābalabhāvato, akusalānañca dubbalabhāvato. Tenāha
bhagavā “abalā naṃ balīyanti, maddante naṃ parissayā”ti
bodhipakkhiyadhammavasenāyaṃ desanāti “samathavipassanāmaggavasenā”ti
vuttaṃ.

Adhīti upasaggamattaṃ, na “adhicitta”ntiādīsu viya adhikārādiatthaṃ.
Karaṇādhikaraṇabhāvasādhana vasena adhiṭṭhāna-saddassa atthaṃ dassento “tena
vā”tiādimāha. Tena adhiṭṭhānena tiṭṭhanti attano sammāpaṭipattiyam guṇādhikā
purisā, te eva tattha adhiṭṭhāne tiṭṭhanti sammāpattiyā, ṭhānameva adhiṭṭhānameva
sammāpaṭipattiyanti yojanā. Paṭhamena adhiṭṭhānena. Aggaphalapaññāti
ukkaṭṭhaniddesoyam. Kilesūpasamoti kilesānaṃ accantavūpasamo. Paṭhamena
nayena adhiṭṭhānāni ekadesatova gahitāni, na nippadesatoti nippadesatova tāni
dassetum “paṭhamena cā”tiādi vuttaṃ. “Ādiṃ katvā”ti etena
jhānābhiññāpaññañceva maggapaññañca saṅgaṇhāti. Vacīsaccaṃ ādiṃ katvāti ādi-
saddena viratisaccaṃ saṅgaṇhāti. Tatiyena ādi-saddena kilesānaṃ
vītikkaṃapariccāgaṃ, pariyuṭṭhānapariccāgaṃ, heṭṭhimamaggehi
anusayapariccāgañca saṅgaṇhāti. “Vikkhambhite kilese”ti etena samāpattīhi
kilesānaṃ vikkhambhanavasena vūpasamaṃ vatvā ādi-saddena heṭṭhimamaggehi
kātabbaṃ tesam samucchadavasena vūpasamaṃ saṅgaṇhāti. Arahattaphalapaññā
kathitā ukkaṭṭhaniddesatova, aññathā vacīsaccādīnampi gahaṇaṃ siyā. Nibbānañca
asammosadhammatāya uttamaṭṭhena saccaṃ, sabbasaṃkilesapariccāganimittatāya
cāgo, sabbasaṅkhārūpasamabhāvato upasamoti ca visesato vattabbataṃ arahatīti
therassa adhippāyo. Pakatṭhajānanaphalatāya paññā, anavasesato kilesānañcajante
ca vūpasante ca uppannattā cāgo, upasamoti ca visesato aggaphalaññaṃ vuccatīti
thero āha “seshehi arahattaphalapaññā kathitā”ti.

Pañhabyākaraṇādicatukkavaṇṇanā

312. Kāḷakanti malīnaṃ, cittassa apabhassarabhāvakaraṇanti attho. Taṃ panettha
kammaṃpathappattameva adhippetanti āha “dasaakusalakammaṃpathakamma”nti.
Kaṇhābhijāti hetuto vā kaṇhaṃ. Tenāha “kaṇhavipāka”nti. Apāyūpatti, manussesu ca
dobhaggiyaṃ kaṇhavipāko. Ayaṃ tassa tamabhāvo vutto. Nibbattanatoti
nibbattāpanato. Paṇḍaranti odātaṃ, cittassa pabhassarabhāvakaraṇanti attho.
Sukkābhijāti hetuto vā sukkaṃ. Tenāha “sukkavipāka”nti. Saggūpapatti, manussesu
sobhaggiyañca sukkavipāko. Ayaṃ tassa jotibhāvo vutto. Ukaṭṭhaniddesena pana
“sagge nibbattanato”ti vuttaṃ, nibbattāpanatoti attho. Missakakammanti kālena
kaṇhaṃ, kālena sukkanti evaṃ missakavasena katakammaṃ.
“Sukhadukkhavipāka”nti vatvā tattha sukhadukkhānaṃ pavattiākāraṃ dassetum
“missakakammañhi”tiādi vuttaṃ. Kammasa kaṇhasukkasamaññā
kaṇhasukkābhijāti hetutāyāti apacayagāmitāya tadubhayaviddham sakassa
kammakkhayakarakammasa idha sukkapariyāyopi na icchitoti āha “ubhaya...pe...
ayamettha attho”ti. Tattha ubhayavipākassāti yathādhigatassa ubhayavipākassa.

Sampattibhavapariyāpanno hi vipāko idha “sukkavipāko”ti adhippeto, na accantaparisuddho ariyaphalavipāko.

Pubbenivāso sattānaṃ cutūpapāto ca paccakkhakaraṇena sacchikātabbā; itare paṭilābhena asammohapaṭivedhavasena paccakkhakaraṇena ca sacchikātabbā. Nanu ca paccavekkhaṇāpettha paccakkhato pavattatīti? Saccaṃ paccakkhato pavattati sarūpadassanato, na pana paccakkhakaraṇavasena pavattati paccakkhakārīnaṃ piṭṭhivattanato. Tenāha “kāyenā”tiādi.

Ohanantīti heṭṭhā katvā hananti gamenti. Tathābhūtā ca adho sīdenti nāmāti āha “osīdāpentī”ti. Kāmanaṭṭhena kāmo ca so yathāvuttenatthena ogho cāti, kāmesu oghoti vā kāmogho. Bhavogho nāma bhavarāgoti dassetuṃ “rūpārūpabhavesū”tiādi vuttaṃ. Tattha paṭhamo upapattibhavesu rāgo, dutiyo kammabhavesu, tatiyo bhavadiṭṭhisahagato. Yathā rañjanaṭṭhena rāgo, evaṃ ohanaṭṭhena “ogho”ti vutto.

Yojentīti kammaṃ vipākena, bhavādiṃ bhavantarādīhi dukkhe satte yojenti ghaṭṭentīti yogā. Oghā viya veditabbā atthato kāmayogādibhāvato.

Visaṃyojentīti paṭipannaṃ puggalaṃ kāmayogādito viyojenti. Saṃkilesakaraṇaṃ yojanaṃ yogo, ganthikaraṇaṃ, saṅkhalikacakkalikānaṃ viya paṭibaddhatākaraṇaṃ vā ganthanaṃ gantho, ayaṃ etesaṃ viseso. Palibundhatīti nissarituṃ appadānavasena na muñceti vibandhati. Idamevāti attano yathāupaṭṭhitam sassatavādādikaṃ vadati. Saccanti bhūtaṃ.

Bhusaṃ, daḷhañca ārammaṇaṃ ādīyati etehīti upādānāni. Yaṃ pana tesam tathāgahaṇaṃ, tampi atthato ādānamevāti āha “upādānānīti ādānaggahaṇānī”ti. Gahaṇaṭṭhenāti kāmanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Puna gahaṇaṭṭhenāti micchābhīnīvisanavasena daḷhaṃ gahaṇaṭṭhena. Imināti iminā sīlavatādinā. Suddhīti saṃsārasuddhi. Etenāti etena diṭṭhigāhena. “Attā”ti paññāpento vadati ceva abhinīvesanavasena upādiyati ca.

Yavanti tāhi sattā amissitāpi samānajatītāya missitā viya hontīti yoniyo, tā pana atthato aṇḍādiuppattiṭṭhānavisitṭhā khandhānaṃ bhāgaso pavattivisesāti āha “yoniyoti koṭṭhāsā”ti. Sayanasminti pupphasantharādisayanasmim. Tattha vā te sayitā jāyantīti sayanaggahaṇaṃ. Tayidaṃ manussānaṃ, bhummadevānañca vasena gahetabbam. Pūtimacchādīsu kimayo nibbattanti. Upapatitā viyāti upapajjasena patitā viya. Bāhirapaccayanirapekkhatāya vā upapatane sādhuṃkāriṇo opapātino, te eva idha “opapātikā”ti vuttā. Devamanussesūti ettha ye deve sandhāya devaggahaṇaṃ, te dassento “bhummadevesū”ti āha.

Attano satisammosena āhārappayogena maraṇato “paṭhamo khiḍḍāpadosikavasenā”ti vuttaṃ. Attano parassa ca manopadosavasena maraṇato “tatiyo manopadosikavasenā”ti vuttaṃ. Neva attasañcetanāya maranti, na parasañcetanāya kevalaṃ puññakkhayeneva maraṇato, tasmā catuttho...pe... veditabbo.

Dakkhiṇāvisuddhādicatukkavaṇṇanā

313. Dānasaṅkhātā dakkhiṇā, na deyyadhammasaṅkhātā. Visujjhanā mahājutikatā, sā pana mahāphalatāya veditabbāti āha “mahapphalā hontī”ti.

Anariyānanti asādhūnaṃ. Te pana nihīnācārā hontīti āha “lāmakāna”nti. Vohārāti sabbahārā abhilāpā vā, atthato tathāpavattā cetanā. Tenāha “ettha cā”tiādi.

Attantapādicatukkavaṇṇanā

314. Tesu acelakoti nidassanamattaṃ channaparibbājakānampi attakilamathaṃ anuyuttānaṃ labbhanato.

Na sīlādisampannoti sīlādīhi guṇehi aparipuṇṇo.

Tamoti appakāsabhāvena tamobhūto. Tenāha “andhakārabhūto”ti, andhakāraṃ viya bhūto jāto appakāsabhāvena, andhakāratthaṃ vā pattoti attho. Tamamevāti vuttalakkaṇaṃ tamameva. Paraṃ parato ayaṇaṃ gati niṭṭhāti attho. “Nīce...pe... nibbattitvā”ti etena tassa tamabhāvaṃ dasseti, “tīṇi duccaritāni paripūretī”ti etena tamaparāyanabhāvaṃ appakāsabhāvāpattito. Tathāvidho hutvāti nīce...pe... nibbattetvā. “Tīṇi sucaritāni paripūretī”ti etena tassa jotiparāyanabhāvaṃ dasseti pakāsabhāvāpattito. Itaradvaye vuttanayānusārena attho veditabbo.

Ma-kāro padasandhimattaṃ “aññamañña”ntiādīsu viya. Catūhi vātehi catūhi disāhi utṭhitavātehi. Parappavādehi paresaṃ diṭṭhigatikānaṃ vādehi. “Akampiyo”ti vatvā tattha kāraṇamāha “acalasaddhāyā”ti, maggenāgatasaddhāya. Patanubhūtattāti ettha dvīhi kāraṇehi patanubhāvo veditabbo adhiccuppattiyā, pariyuṭṭhānamandatāya ca. Sakadāgāmiṃ hi vaṭṭānusārimahājanassa viya kilesā abhiṇhaṃ na uppajjanti, kadāci karahaci uppajjanti. Uppajjamānā ca vaṭṭānusārimahājanassa viya maddantā abhibhavantaṃ na uppajjanti, dvīhi pana maggehi pahīnattā mandā mandā tanukākārā uppajjanti. Iti kilesānaṃ patanubhāvena guṇasobhāya guṇasoraccena sakadāgāmī samaṇapadumo nāma. Rāgadosānaṃ abhāvāti guṇavikāsavibandhānaṃ sabbaso rāgadosānaṃ abhāvena. Khippameva pupphissatīti aggamaggavikasanena nacirasseva anavasesaguṇasobhāpāripūriyā pupphissati. Tasmā anāgāmī samaṇapuṇḍarīko nāma. “Puṇḍarīka”nti hi rattakamalaṃ vuccati. Taṃ kira lahuṃ pupphissati. ‘Paduma’nti setakamalaṃ, taṃ cirena pupphissatī”ti vadanti. Ganthakāra-kilesānanti cittassa baddhabhāvakarānaṃ uddhambhāgiyakilesānaṃ sabbaso abhāvā samaṇasukhumālo nāma samaṇabhāvena paramasukhumālabhāvāpattito.

Catukkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca paṭhamabhāṇavāraṇṇanā.

Pañcavaṇṇanā

315. Saccesu viya ariyasaccāni khandhesu upādānakkhandhā antogadhāti khandhesu lokiya-lokuttaravasena vibhāgaṃ dassetvā itaresu tadabhāvato “upādānakkhandhā lokiyā vā”ti āha.

Gantabbāti upapajjitabbā. Yathā hi kammabhavo paramatthato asatipi kārake paccayasāmaggiyā siddho “taṃsamaṅginā santānalakkaṇena sattena kato”ti voharīyati, evaṃ upapattibhavalakkaṇā gatiyo paramatthato asatipi gamake taṃtaṃkammavasena yehi tāni kammāni “katāni”ti vuccanti, tehi “gantabbā”ti voharīyanti. Yassa uppajjati, taṃ brūhanto eva uppajjatīti ayo, sukhaṃ. Natthi ettha

ayoti nirayo. Tato eva assādetabbamettha natthīti “nirassādo”ti āha. Avīciādiokāsepi nirayasaddo niruḥhoti āha “sahokāseṇa khandhā kathitā”ti. Sūriyavimānādi okāsavisesepi loke deva-saddo niruḥhoti āha “catutthe okāso”ti.

Āvāseti visaye bhummaṃ. Peto vā ajagaro vā hutvā nibbattati laggacittatāya, hīnājjhāsayatāya ca. Tehi tehi kāraṇehi ādīnavam dassetvā yathā aññe na labhanti, evaṃ karoti attano visamanissitatāya, balavanissitatāya ca. Vaṇṇamacchariyena attano eva vaṇṇaṃ vaṇṇeti, paresaṃ vaṇṇo “kiṃ vaṇṇo eso”ti taṃ taṃ dosaṃ vadati. Paṭivedhadhammo ariyānaṃyeva hoti, te ca taṃ na maccharāyanti macchariyassa sabbaso pahīnattāti tassa asambhavo evāti āha “pariyattidhamme”tiādi. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā aññathā atthaṃ viparivattetvā nassessatī”ti dhammānuggahena na deti. “Ayaṃ imaṃ dhammaṃ uggahetvā uddhato unnaḷo avūpasantacitto apuññaṃ pasavissatī”ti puggalānuggahena na deti. Na taṃ adānaṃ macchariyaṃ macchariyalakkhaṇasseva abhāvato.

Cittaṃ nivārentīti jhānādivasena uppajjanakaṃ kusalacittaṃ nisedhenti tathāssa uppajjituṃ na denti. Nīvaraṇappattoti nīvaraṇāvattho. “Arahattamaggavajjho”ti etena bhavarāgānusayassapi nīvaraṇabhāvaṃ anujānāti, taṃ vicāretabbam. Kimettha vicāretabbam? “Āruppe kāmaccchandānīvaraṇaṃ paṭicca thinamiddhanīvaraṇa”nti ādivacanato na yidaṃ “pariyāyena vutta”nti sakkā vattuṃ, sabbesampi tebhūmakadhammānaṃ kāmānīyaṭṭhena kāmabhāvato bhavarāgassapi kāmaccchandabhāvassa icchitattā. Tasmā “kāmaccchando nīvaraṇappatto”ti bhavarāgānusayamāha. So hi arahattamaggavajjho. “Yā tasmīṃ samaye cittassa akalyatā”ti ādivacanato thinam cittaḡelaññaṃ. Tathā “yā tasmīṃ samaye vedanākkhandhassā”ti ādivacanato middhaṃ khandhattayagelaññaṃ. Ettha ca cittaḡelaññaṇa cittaḡesseva akalyatā, khandhattayagelaññaṇa pana rūpakāyassapi thinamiddhassa niddāhetuttā. Tathā uddhaccanti uddhaccassa arahattamaggavajjhaṃ upasaṃharati tathā-saddena, na ubhayataṃ. Na hi tassa tādisī ubhayatā atthi. Yaṃ pana keci vadanti “puthujjanasantānavutti sekkhasantānavuttī”ti, taṃ idha anupayogi sekkhasantānavuttino eva cettha adhippetattā.

Tehīti saṃyojanehi. “Orambhāgiyāni uddhambhāgiyānī”ti visesaṃ anāmasitvā “saṃyojanānī”ti sādharmaṇato paduddhāro idāni vuccamānacatukkānucchavikatāvasena, kassacipi kilesassa avikkhambhitattā kathaṇcīpi avinipāteyyatāmutto kāmabhavo ajjhattaggahaṇassa visesapaccayattā imesaṃ sattānaṃ abbhantaraṭṭhena anto nāma. Rūpārūpabhavo tabbipariyāyato bahi nāma. Tathā hi yassa orambhāgiyāni saṃyojanāni appahīnāni, so ajjhattasaṃyojano vutto, yassa tāni pahīnāni, so bahiddhāsaṃyojano, tasmā anto asamucchinbandhanatāya, bahi ca pavattamānabhavaṅgasantānatāya antobaddhā bahisayitā nāma. Nirantarappavattabhavaṅgasantānavasena hi sayitavohāro. Kāmaṃ nesaṃ bahibandhanampi asamucchinnaṃ, antobandhanassa pana thūlatāya evaṃ vuttaṃ. Tenāha “tesañhi kāmabhava bandhana”nti. Iminā nayena sesadvayepi attho veditabbo. Asamucchinnesu ca orambhāgiyasaṃyojanīyesu laddhappaccayesu uddhambhāgiyasaṃyojanāni agaṇanūpagāni hontīti. Ariyānaṃyeva vasenettha catukkassa uddhaṭṭattā labbhamānāpi puthujjanā na uddhaṭṭā.

Sikkhākoṭṭhāsoti sikkhitabbabhāgo. Pajjati sikkhā etenāti sikkhāpadaṃ, sikkhāya adhigamupāyoti. Āgatāyeva, tasmā tattha āgatanayeneva veditabbāti adhippāyo.

Abhabbatthānādipaṇṇakavaṇṇanā

316. Desanāsīsamevāti desanāpadeso eva, tasmā sotāpannādayopi abhabbā. Yadi evaṃ kasmā tathā desanāti āha “puthujjanakhīṇāsavāna”ntiādi.

Ñātibyasane yesaṃ ñātīnaṃ vināso, tesaṃ hitasukhaṃ viddhaṃseti, tasmā byasatīti byasanaṃ. Bhogabyasanepi eseṃ nayo. Rogabyasanādīsu pana “yassa rogo”tiādinā yojetabbaṃ. Neva akusalāni asaṃkiliṭṭhasabhāvattā. Na tilakkhaṇāhatāni abhāvadhammattā. Itaraṃ pana vuttavipariyāyato akusalaṃ, tilakkhaṇāhataṇca.

Guṇehi samiddhabhāvā sampadā.

Vatthusandassanāti yasmiṃ vatthusmiṃ tassa āpatti, tassa sarūpato dassanā. Āpattisandassanāti yaṃ āpattiṃ so āpanno, tassā dassanā. Saṃvāsapaṭikkhepoti uposathapavāraṇādīsaṃvāsassa paṭikkhipanaṃ akaraṇaṃ. Sāmicipaṭikkhepo abhivādanādīsāmiciriyāya akaraṇaṃ. Codayamānenāti codentena. Cuditakassa kāloti cuditakassa puggalassa codetabbakālo. Puggalanti codetabbaṃ puggalaṃ. Upaparikkhitvāti “ayaṃ cuditakalakkhaṇe tiṭṭhati, na tiṭṭhati”ti vīmamsitvā. Ayasaṃ āropeti “ime maṃ abhūtena abbhācikkhantā anayabyasanaṃ āpādentī”ti bhikkhūnaṃ ayasaṃ uppādeti.

Padhāniyaṅgapaṇṇakavaṇṇanā

317. Padahatīti padahano; bhāvanaṃ anuyutto yogī, tassa bhāvo bhāvanānuyogo padahanabhāvo. Padhānaṃ assa atthīti padhāniko, ka-kārassa ya-kāraṃ katvā “padhāniyo”ti vuttaṃ. “Abhinīhārato paṭṭhāya āgatattā”ti vuttattā paccekabodhisattasāvakabodhisattānampi paṇidhānato pabhūti āgatā saddhā āgamanasaddhā eva, ukkaṭṭhaniddesena pana “sabbaññubodhisattāna”nti vuttaṃ. Adhigamato samudāgatattā aggamaggaphalasampayuttāpi adhigamanasaddhā nāma, yā sotāpannassa aṅgabhāvena vuttā. Acalabhāvenāti paṭipakkhena anabhibhavanīyattā niccalabhāvena. Okappananti okkantitvā pakkhanditvā adhimuccanaṃ. Pasāduppatti pasādanīye vatthusmiṃ pasādanameva. Suppaṭividdhanti suṭṭhu paṭividdhaṃ, yathā tena paṭivedhena sabbaññutaññāṇaṃ hatthagataṃ ahosi, tathā paṭividdhaṃ. Yassa buddhasubuddhatāya saddhā acalā asampavedhī, tassa dhammasudhammatāya, saṅhasuppaṭipannatāya ca saddhā na tathāti aṭṭhānametaṃ anavakāso. Tenāha bhagavā “yo, bhikkhave, buddhe pasanno, dhamme so pasanno, saṅhe so pasanno”tiādi. Padhānavīriyaṃ ijjhati “addhā imāya paṭipadāya jarāmaraṇato muccissāmī”ti sakkaccaṃ padahanato.

Appa-saddo abhāvattho “appa-saddassa...pe... kho panā”tiādīsu viyāti āha “arogo”ti. Samavepākinīyāti yathābhuttaṃ āhāraṃ samākāreneva paccanasīlāya. Daḷhaṃ katvā paccantī hi gahaṇī ghorabhāvena pittavikārādivasena rogaṃ janeti, sithilaṃ katvā paccantī mandabhāvena vātavikārādivasena. Tenāha “nātisītāya nāccuṇhāyā”ti. Gahaṇītejassa mandatikkhatāvasena sattānaṃ yathākkamaṃ sītuṇhasahagatāti āha “atisīttagahaṇiko”tiādi. Yāthāvato accayadesanā attano āvikaraṇaṃ nāmāti āha “yathābhūtaṃ attano aguṇaṃ pakāsetā”ti. Udayatthagāminīyāti saṅkhārānaṃ udayaṃ, vayaṇca paṭivijjhantīyāti ayamettha atthoti āha “udayaṇcā”tiādi. Parisuddhāyāti nirupakkilesāya. Nibbijjhitaṃ samatthāyāti tadaṅgavasena avasesaṃ pajahitaṃ samatthāya. Tassa tassa dukkhassa khayagāminīyāti yaṃ dukkhaṃ imasmiṃ ñāṇe anadhigate pavattārahaṃ, adhigate na pavattati, taṃ sandhāya vadati. Tathā hesa yogāvacaro “cūlasotāpanno”ti vuccati.

Suddhāvāsāḍipañcakavaṇṇanā

318. “Suddhā āvasiṃsū”tiādinā addhattayepi tesam suddhāvāsapariyāyo abyabhicārīti dasseti. Kilesamalarahitāti nāmakāyaparisuddhiṃ vadanto eva rūpakāyaparisuddhimpī atthato dasseti. Tenāha “anāgāmikhīṇāsavā”ti.

Āyuno majjhanti avihādīsu yattha yattha uppanno, tattha tattha āyuno majjhaṃ anatikkamitvā. Antarā vāti tassa antarāva orameva. Majjhaṃ upahaccāti āyuno majjhaṃ aticca. Tenāha “atikkamitvā”ti. Appayogenāti anussahanena. Akilamantoti akilanto. Sukhenāti akicchena. Uddhaṃ vāhibhāvena uddhaṃ assa taṇhāsotaṃ, vaṭṭasotañcāti uddhaṃsoto; uddhaṃ vā gantvā paṭilabhitabbato uddhaṃ assa maggasotanti uddhaṃsoto. Akaniṭṭhaṃ gacchatīti akaniṭṭhagāmī. Sodhetvāti tattha tattha uppajjanto te te devaloke sodhento viya hotīti vuttaṃ “cattāro devaloke sodhetvā”ti. Tattha tattha vā uppajjitvā puna anuppajjanārahabhāveneva tatopi gacchanto devūpapattibhavaśāññite attano khandhaloke bhavarāgamalaṃ visodhetvā vikkhambhetvā. Ayañhi avihesu kappasahassaṃ vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā atappaṃ gacchati, tatthāpi dve kappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassaṃ gacchati, tatthāpi cattārikappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā sudassiṃ gacchati, tatthāpi aṭṭhakappasahassāni vasanto arahattaṃ pattuṃ asakkuṇitvā akaniṭṭhaṃ gacchati, tattha vasanto aggamaggaṃ adhigacchati.

Cetokhilapañcakavaṇṇanā

319. Cetokhilā nāma atthato vicikicchā kodho ca, te pana yasmiṃ santāne uppajjanti, tassa kharabhāvo kakkhaḷabhāvo hutvā upatiṭṭhanti, pageva attanā sampayuttacittassāti āha “cittassa thaddhabhāvo”ti. Yathā lakkhaṇapāripūriyā gahitāya sabbā satthurūpakāyasirī gahitāva nāma hoti, evaṃ sabbaññutāya sabbā dhammakāyasirī” gahitā eva nāma hotīti tadubhayavatthukameva kaṅkhaṃ dassento “sarīre kaṅkhamāno”tiādimāha. Ātapati kileseti ātappaṃ, sammāvāyāmoti āha “ātappāyāti vīriyakaraṇatthāyā”ti. Punappunaṃ yogāyāti bhāvanaṃ punappunaṃ yuñjanāya. Satatakiriyyāyāti bhāvanāya nirantarappayogāya. “Paṭivedhadhamme kaṅkhamāno”ti ettha kathaṃ lokuttaradhamme kaṅkhā pavattatīti? Na ārammaṇakaraṇavasena, anussavākāraparivitakkaladdhe parikappitarūpe kaṅkhā pavattatīti dassento āha “vipassanā...pe... vadanti, taṃ atthi nu kho natthīti kaṅkhatī”ti. Sikkhāti cettha pubbabhāgasikkhā veditabbā. “Kāmañcetta visesuppattiyā mahāsāvajjatāya ceva saṃvāsanimittaghaṭṭanāhetu abhiṇhupattikatāya ca ‘sābrahmacārīsū’ti kopassa visayo visesetvā vutto, tato aññatthāpi pana kopo ‘na cetokhilo’ti na sakkā viññātu”nti keci. Yadi evaṃ vicikicchāyapi ayaṃ nayo āpajjati, tasmā yathārutavaseneva gahetabbaṃ.

Cetasovinibandhādipañcakavaṇṇanā

320. Pavattituṃ appadānavasena kusalacittaṃ vinibandhantīti cetasovinibandhā. Taṃ pana vinibandhantā muṭṭhigāhaṃ gaṇhantī viya hontīti āha “cittaṃ bandhitvā”tiādi. Kāmagiddho puggalo vatthukāme viya kilesakāmeṃpi assādeti abhinandatīti vuttaṃ “vatthukāmeṃpi kilesakāmeṃpi”ti. Attano kāyeti attano karajakāye, attabhāve vā. Bahiddhārūpeti paresaṃ kāye, anindriyabaddharūpe ca. Udaraṃ avadihati upacinoti paripūretīti udarāvadehakaṃ. Seyyasukhanti seyyāya sayanavasena uppajjanakasukhaṃ. Saṃparivattakanti saṃparivattetvā. Paṇidhāyāti taṇhāvasena paṇidahitvā. Iti pañcavidhopi lobhaviseso eva cetovinibandho vuttoti

veditabbo.

Lokiyāneva kathitāni rūpindriyānaṃyeva kathitattā. Paṭhamadutiyacatutthāni lokiyāni parittabhūmakattā. Tatiyapañcamāni kāmarūpaggabhūmikattā, kāmarūpārūpaggabhūmikattā ca. Lokiyalokuttarāni kathitānīti ānetvā yojanā.

“Samathavipassanāmaggaphalavasenā”ti vattabbaṃ.

“Samathavipassanāmaggavasenā”ti vuttaṃ.

Nissaraṇiyapañcakavaṇṇanā

321. Nissarantīti nissaraṇīyāti vattabbe rassaṃ katvā niddeso. Kattari hesa anīya-saddo yathā “niyyānikā”ti. Tenāha “nissaṭṭā”ti. Kuto pana nissaṭṭāti? Yathāsakaṃ paṭipakkhato. Nijjīvaṭṭhena dhātuyoti āha “attasuññasabhāvā”ti. Atthato pana dhammadhātumanoviññāṇadhātuvisesā. Tādisassa bhikkhuno kilesavasena kāmesu manasikāro nāma natthīti āha “vīmaṃsanattha”nti. “Nekkhamanissitaṃ idāni me cittaṃ, kiṃ nu kho kāmavitakkopi uppajjati”ti vīmaṃsantassāti attho. Pakkhandanaṃ nāma anuppaveso, so pana tattha natthīti āha “na pavisaṭī”ti. Pasādaṃ nāma abhirucisantiṭṭhānaṃ, vimuccanaṃ adhimuccananti taṃ sabbaṃ pakkhipanto vadati “pasādaṃ nāpajjati”tiādi. Evaṃbhūtaṃ panassa cittaṃ tattha kathaṃ tiṭṭhatīti āha “yathā panā”tiādi. Tanti paṭhamajjhānaṃ. Assāti bhikkhuno. Cittaṃ pakkhandatīti parikammacittena saddhiṃ jhānacittaṃ ekatṭhavasena ekajjhaṃ gahetvā vadati. Gocare gatattāti attano ārammaṇe eva pavattattā. Ahānabhāgiyattāti tṭhitibhāgiyattā, visesabhāgiyattā vā. Suṭṭhu vimuttanti vikkhambhanavimuttiyā sammadeva vimuttaṃ. Cittassa kāyassa ca hananato vighāto, dukkhaṃ. Paridahanato pariāho, kāmadaratho. Na vedayati anuppajjanato. Nissaranti tatoti nissaraṇaṃ. Ke nissaranti? Kāmā. Evañca katvā kāmānanti kattari sāmivacanaṃ suṭṭhu yujjati. Yadaggena kāmā tato “nissaṭṭā”ti vuccanti, tadaggena jhānampi kāmato “nissaṭṭa”nti vattabbaṃ labhatīti vuttaṃ “kāmehi nissaṭṭattā”ti. Evaṃ vikkhambhanavasena kāmānissaraṇaṃ vatvā idāni samucchadavasena accantatova nissaraṇaṃ dassetuṃ “yo panā”tiādi vuttaṃ.

Sesapadesūti sesakoṭṭhāsesu. Ayaṃ pana visesoti visesaṃ vadantena “taṃ jhānaṃ pādakaṃ katvā”tiādiko avisesoti vatvā dutiyatatiyavāresu sabbaso anāmaṭṭho, catutthavāre pana ayampi visesoti dassetuṃ “accantanissaraṇe cettha arahattaphalaṃ yojetabba”nti vuttaṃ.

Yasmā arūpajjhānaṃ pādakaṃ katvā aggamaggaṃ adhigantvā arahatte tṭhitassa cittaṃ sabbaso rūpehi nissaṭṭaṃ nāma hoti. Tassa hi phalasamāpattito vuṭṭhāya vīmaṃsanatthaṃ rūpābhikhaṃ cittaṃ pesentassa idamakkhātanti samathayānikānaṃ vasena heṭṭhā cattāro vārā kathitā, idaṃ pana sukkhavipassakassa vasenāti āha “suddhasaṅkhāre”tiādi. Puna sakkāyo natthīti uppannanti idāni me sakkāyappabandho natthīti vīmaṃsantassa uppannaṃ.

Vimuttāyatanapañcakavaṇṇanā

322. Vimuttiyā vaṭṭadukkhato vimuccanassa āyatanāni kāraṇāni vimuttāyatanānīti āha “vimuccanakāraṇānī”ti. Pāḷiatthaṃ jānantassāti “idha sīlaṃ āgataṃ, idha samādhī, idha paññā”tiādinā taṃ taṃ pāḷiatthaṃ yāthāvato jānantassa. Pāḷiṃ jānantassāti tadatthajotanaṃ pāḷiṃ yāthāvato upadhārentassa. Taruṇapītīti sañjātamattā mudukā pīti jāyati. Kathaṃ jāyati? Yathādesitadhammaṃ upadhārentassa tadanucchavikameva attano kāyavacīmanosamācāraṃ

pariggaṇḥantassa somanassappattassa pamodalakkhaṇaṃ pāmojjaṃ jāyati. Tuṭṭhākārabhūtā balavapītī purimuppannāya pītiyā vasena laddhāsevanattā ativiya tuṭṭhākārabhūtā kāyacittadarathapassambhanasamatthāya passaddhiyā paccayo bhavitum samatthā balappattā pīti jāyati. Yasmā nāmakāye passaddhe rūpakāyopi passaddho eva hoti, tasmā “nāmakāyo paṭipassambhati” icceva vuttaṃ. Sukhaṃ paṭilabhatīti vakkhamānassa cittasamādhānassa paccayo bhavitum samatthaṃ cetasaṃ nirāmisam sukhaṃ paṭilabhati vindati. “Samādhiyati”ti ettha na yo koci samādhī adhippeto, atha kho anuttarasamādhīti dassento “arahatta phalasamādhinā samādhiyati”ti āha. “Ayañhi”tiādi tassā desanāya tādisassa puggalassa yathāvuttasamādhīpaṭilābhassa kāraṇabhāvavibhāvanaṃ. Tassa vimuttāyatanabhāvo. Osakkitunti nayitum. Samādhiyeva samādhinimittanti kammaṭṭhānapāliāruḥho samādhiyeva parato uppajjanakabhāvanāsamādhissa kāraṇabhāvato samādhinimittam. Tenāha “ācariyasantike”tiādi.

Vimutti vuccati arahattaṃ sabbaso kilesehi paṭippassaddhivimuttīti katvā. Paripācentīti sādheti nipphādentī. Aniccānupassanāññe nissayapaccayabhūte uppannasaññā, tena ñāṇena sahaगतāti attho. Sesesupi eseṇa nayo. Yaṃ panettha vattabbaṃ, taṃ visuddhimaggasaṃvaṇṇanāyaṃ vuttanayena veditabbaṃ.

Pañcakavaṇṇanā nīṭṭhitā.

Chakkavaṇṇanā

323. Attānaṃ adhi ajjhataṃ, adhi-saddo samāsavisaye adhikārattham, pavattiatthañca gahetvā pavattatīti attānaṃ adhikicca uddissa pavattā ajjhataṃ; ajjhattesu bhavāni ajjhattikānīti niyakajjhattesupi abbhantarāni cakkhādīni vuccanti, tāni pana yena ajjhattabhāvena “ajjhattikānī”ti vuccanti, tamatthaṃ pākaṭaṃ katvā dassento “ajjhattikānī”ti āha. Saddatthato pana ajjhatajjhattāniyeva ajjhatajjhattikāni yathā “venayiko”ti daṭṭhabbaṃ. Tato ajjhataṭṭo tato ajjhatajjhattato, yāni ajjhattikāni vuttāni. Ajjhattikānañhi paṭiyogīni bāhirāni ajjhataḍḍhammānaṃ viya bahiddhāḍḍhammā. “Ajjhattikānī”ti hi saparasantānikāni cakkhādīni vuccanti, tathā rūpādīni “bāhirānī”ti. Ajjhattāni pana sasantānikā eva cakkhurūpādayo, tato aññeva bahiddhāti. “Viññāṇasamūhā”ti ettha yadipi tesam viññāṇaṃ samodhānaṃ natthi bhinnakālikattā, cittaṇa pana ekajjhaṃ abhisamīyūhanavasena samūhatā vuttā yathā “vedanākkhandho”ti. Cakkhupasādanissitanti cakkhupasādaṃ nissāya paccayaṃ labhitvā uppannaṃ kusālākusalavipākaviññāṇaṃ cakkhuvīññāṇatāsāmaññeṇa ekajjhaṃ katvā vuttaṃ. Cakkhusannissito samphasso, na cakkhudvāriko. Ime dasa samphasseti ime pasādavatthuke dasa vipākasamphassee ṭhapetvā. Eteneva nayanāti etena phasse vutteneva nayeṇa. Taṇhāchakke taṇhaṃ ārabba pavattāpi taṇhā dhammataṇhāti veditabbā.

Appaṭissayoti appaṭissavo, va-kārassa ya-kāraṃ katvā niddeso. Garunā kismiñci vutte gāravavasena paṭissavanaṃ paṭissavo, paṭissavabhūtaṃ, taṃsabhāgañca yaṃ kiñci gāraṃ, natthi etasmim paṭissavoti appaṭissavo, gāravarahito. Tenāha “anīcavuttī”ti. Yathā cetiyaṃ uddissa kataṃ satthu katasadisam, evaṃ cetiyassa purato kataṃ satthu purato katasadisam evāti āha “parinibbute panā”tiādi. Sakkaccaṃ na gacchatīti ādaraṃ gāraṃ uppādetvā na upasaṅkamati. Yathā sikkhāya ekadesa kopite, agāraṇe ca kate sabbā sikkhā kuppāti, sabbattha ca agāraṃ kataṃ nāma hoti samudāyato saṃvarasamādhānaṃ avayavato bhedoti.

Evam ekabhikkhusmiṃpi...pe... agāravo katova hoti. Anādariyamattenapi sikkhāya aparipūriyevāti āha “apūrayamānova sikkhāya agāravo nāmā”ti. Appamādalakkhaṇaṃ sammāpaṭipatti. Duvidhanti dhammāmisavasena duvidhaṃ.

Somanassūpavicārāti somanassasahagatā vicārā adhippetā, upasaddo ca nipātamattanti āha “somanassasampayuttā vicārā”ti. Tathā hissa abhidhamme “cāro vicāro...pe... upavicāro”ti niddeso pavatto. Somanassakāraṇabhūtaṃ sabhāvato, saṅkappatopi somanassassa uppattiyā paccayabhūtaṃ. Kāmaṃ parittabhūmakā vitakkavicārā aññamaññamaviyogino, kiriyābhedaṃ pana paṭhamābhiniṭṭatāya vitakkassa byāpāro sātisayo. Tato paraṃ vicārassāti taṃ sandhāya “vitakketvā”ti pubbakālakiriyāvasena vatvā “vicārena paricchindatī”ti vuttaṃ. Laddhapubbāsevanassa vicārassa byāpāro paññā viya hoti. Tathā hi “vicāro vicikicchāya paṭipakkho”ti peṭake vuttaṃ. “Diṭṭhisāmaññagato”ti ettha yāya diṭṭhiyā puggalo diṭṭhisāmaññaṃ gato vutto, sā paṭhamamaggasammādiṭṭhi kosambakasutte adhippetoti āha “kosambakasutte paṭhamamaggo kathito”ti. Idhāti imasmiṃ sutte. Catūsupi maggesu sammādiṭṭhi diṭṭhiggahaṇena gahitāti āha “cattāropi maggā kathitā”ti.

Vivādamūlachakkavaṇṇanā

325. Kodhanoti kujjhanasīlo. Yasmā so appahīnakodhatāya vigatakodhano nāma na hoti, tasmā “kodhena samannāgato”ti āha. Upanāho etassa atthi, upanayhanasīloti vā upanāhī. Vivādo nāma uppajjamāno yebhuyyena paṭhamam dvinnam vasena uppajjatīti vuttaṃ “dvinnam bhikkhūnam vivādo”ti. So pana yathā bahūnam anathāvaho hoti, taṃ nidassanamukhena dassento “katha”ntiādīmāha. Abbhantaraparisāyāti parisabbhantare.

Paraguṇamakkhanāya pavattopi attano kāraṃ gūthena paharantaṃ gūtho viya paṭhamataraṃ makkhetīti makkho, so etassa atthīti makkhī. Palāsātīti palāso, parassa guṇe ḍaṃsivā viya apanetīti attho, so etassa atthīti palāsī. Palāsī puggalo hi dutiyassa dhuraṃ na deti, samaṃ pasāretvā tiṭṭhati. Tenāha “yugaggāhalakkhaṇena palāsena samannāgato”ti. “Issukī”tiādīnaṃ padānamattho heṭṭhā vuttanayattā suviññeyyova. Kammapathappattāya micchādiṭṭhiyā vasenettha micchādiṭṭhi veditabbāti āha “natthikavādī ahetukavādī akiriyavādī”ti.

Nissaraṇiyachakkavaṇṇanā

326. Hāpetvāti kusalcittaṃ parihāpetvā pavattitumeva appadānavasena. Abhūtaṃ byākaraṇaṃ byākaroti “mettā hi kho me cetovimutti bhāvitā”tiādīnaṃ attani avijjamānaṃ guṇabyāhāraṃ byāharati. Cetovimutti-saddaṃ apekkhitvā “nissatā”ti vuttaṃ. Puna byāpādo natthīti idāni mama byāpādo nāma natthi sabbaso natthīti ñatvā.

“Animittā”ti vatvā yesaṃ nimittānaṃ abhāvena arahattaphalasamāpattiyā animittatā, taṃ dassetuṃ “sā hī”tiādī vuttaṃ. Tattha rāgassa nimittaṃ, rāgo eva vā nimittanti rāganimittaṃ. Ādi-saddena dosanimittādīnaṃ saṅgaho daṭṭhabbo. Rūpavedanādisaṅkhāranimittaṃ rūpanimittādi. Tesaññeva niccādivasena upaṭṭhānaṃ niccanimittādi. Tayidaṃ nimittaṃ yasmā sabbena sabbam arahattaphale natthi, tasmā vuttaṃ “sā hī...pe... animittāti vuttā”ti. Nimittaṃ anusaratīti taṃ nimittaṃ anugacchati ārabha pavattati.

Asmimānoti “asmī”ti pavatto attavisayo māno. Ayaṃ nāma ahaṃ asmīti

rūpalakkhaṇo, vedanādīsu vā aññataralakkhaṇo ayaṃ nāma attā ahaṃ asmi.
“Asmī”ti māno samugghāṭiyati etenāti asmimānasamugghāto, arahattamaggo. Puna
asmimāno natthīti tassa anuppattidhammatāpādanam kintento samugghātattameva
vibhāveti.

Anuttariyādicchakkavaṇṇanā

327. Natthi etesaṃ uttarāni visiṭṭhānīti anuttarāni, anuttarāni eva anuttariyāni yathā
anantameva ānantariyanti āha “anuttariyānīti anuttarānī”ti. Dassanānuttariyaṃ
nāma anuttaraphalavisesāvaḥattā. Esa nayo sesesupi. Sattavidhaariyadhaṇalābhoti
sattavidhasaddhādilokuttaradhaṇalābho. Sikkhattaya pūraṇanti adhisīlasikkhādīnaṃ
tissannaṃ sikkhānaṃ paripūraṇaṃ. Tattha paripūraṇaṃ nipariyāyato asekkhānaṃ
vasena veditabbaṃ. Kalyāṇaputhujjanato paṭṭhāya hi satta sekkhā tisso sikkhā
pūrenti nāma, arahā pana paripuṇṇasikkhoti. Iti imāni anuttariyāni lokiyalokuttarāni
kathitāni.

Anussatiyo eva diṭṭhadhammikasamparāyikādi hitasukhānaṃ kāraṇabhāvato ṭhānānīti
anussatiṭṭhānāni. Evaṃ anussaratoti yathā buddhānussati visesādhigamassa ṭhānaṃ
hoti, evaṃ “itipi so bhagavā”tiādīnaṃ buddhaguṇe anussarantassa.

Upacārakammaṭṭhānanti paccakkhato upacārajjhānāvahaṃ kammaṭṭhānaṃ,
paramparāya pana yāva arahattā lokiyalokuttaravisesāvahaṃ.

Satativihārachakkavaṇṇanā

328. Niccavihārāti sabbadā pavattanakavihārā. Ṭhapetvā hi samāpattivelam,
bhavaṅgavelaṇca khīṇāsavā imināva chaḷaṅgupekkhāvihārena sabbakālaṃ viharanti.
Cakkhunā rūpaṃ disvāti nissayavohārena vuttaṃ. Sasambhārakathā hesā yathā
“dhanunā vijjhatī”ti. Tasmā nissayasīsena nissitassa gahaṇaṃ daṭṭhabbanti āha
“cakkhuviññāṇena disvā”ti. Itṭhe arajjantoti itṭhe ārammaṇe rāgaṃ anuppādentō
maggena samucchinnaṭṭā. Neva sumano hoti gehasitapemavasena. Na dummano
pasādaññathattavasena. Asamapekkhaneti itṭhepi anitṭhepi majjhattepi ārammaṇe
na samaṃ na sammā ayoniso gahaṇe. Yo akhīṇāsavānaṃ moho uppajjati, taṃ
anuppādentō maggeneva tassa samugghāṭitattā. Nāṇupekkhāvaseneva upekkhako
viharati majjhatto. Ayañcassa paṭipattivepullappattiyā, paññāvepullappattiyā vāti āha
“satiyā”tiādī. Chaḷaṅgupekkhāti chasu dvāresu pavattā satisampajaññaṃ vasena
chāvayavā upekkhā. Nāṇasampayuttacittāni labbhanti tehi vinā sampajānatāya
asambhavato. Mahācittānīti aṭṭhapi mahākiriyaṇacittāni labbhanti. Satativihārāti
ñāṇuppattipaccayarahitakālepi pavattibhedanato. Dasa cittānīti aṭṭha
mahākiriyaṇacittāni hasituppādavotṭhabbanacittehi saddhiṃ dasa cittāni labbhanti.
Arajjanādussanavasena pavatti tesampi sādharmaṇāti. “Upekkhako viharatī”ti vacanato
chaḷaṅgupekkhāvasena āgatānaṃ imesaṃ satativihārānaṃ “somanassaṃ kathaṃ
labbhatī”ti codetvā “āsevanato labbhatī”ti sayameva parihaṇatīti. Kiñcāpi khīṇāsavo
itṭhānīti aṭṭhapi ārammaṇe majjhatte viya bahulaṃ upekkhako viharati attano
parisuddhapakatibhāvāvijāhanato, kadāci pana tathā cetobhisāṅkhārābhāve yaṃ taṃ
sabhāvato itṭhaṃ ārammaṇaṃ, tattha yāthāvasabhāvaggahaṇavasena arahato
cittaṃ somanassasahagataṃ hutvā pavattateva, tañca kho pubbāsevanavasena.
Tenāha “āsevanato labbhatī”ti.

Abhijātichakkavaṇṇanā

329. “Abhijātiyo”ti ettha abhi-saddo upasaggamattaṃ, na atthavisesajotakoti āha “jātiyo”ti. Abhijāyatīti etthāpi eseva nayo. Jāyatīti ca antogadhahetuattthapadaṃ, uppādetīti attho. Jātiyā, taṃnibbattakakammānañca kaṇhasukkapariyāyatāya yaṃ vattabbaṃ, taṃ heṭṭhā vuttameva. Paṭippassambhanavasena kilesānaṃ nibbāpanato nibbānaṃ sace kaṇhaṃ bhavēyya yathā taṃ dasavidhaṃ dussīlyakammaṃ. Sace sukkaṃ bhavēyya yathā taṃ dānasīlādikusalakammaṃ. Dvinnampi kaṇhasukkavipākānaṃ. Arahattaṃ adhippettaṃ “abhijāyatī”ti vacanato. Taṃ kilesanibbānante jātattā nibbānaṃ yathā rāgādīnaṃ khayante jātattā rāgakkhayo dosakkhayo mohakkhayoti.

Nibbedhabhāgiyachakkavaṇṇanā

Nibbedho vuccati nibbānaṃ maggaññāṇena nibbijjhitabbaṭṭhena, paṭivijjhitabbaṭṭhenāti attho. Nirodhānupassanāññāṇeti nirodhānupassanāññāṇe nissayapaccayabhūte uppannā saññā, tena sahaḡatāti attho.

Chakkavaṇṇanā niṭṭhitā.

Sattakavaṇṇanā

330. Sampattiṭṭhābhāṭṭhenāti sīlasampattiādīnaṃ sammāsambodhipariyosānānaṃ sampattīnaṃ ṭṭhābhāṭṭhena, sampattīnaṃ vā ṭṭhābhāṭṭhena sampattiṭṭhābhāṭṭhena, tassa kāraṇaṃ sampattiṭṭhābhāṭṭhena, tena sampattiṭṭhābhāṭṭhena. Tenevāha “sampattīnaṃ ṭṭhābhāṭṭhena”ti. Saddhāva ubhayahitatthikehi dhanāyitabbaṭṭhena dhanāṃ saddhādhanāṃ. Etthāti etesu dhanesu. Sabbasetṭhaṃ sabbesaṃ ṭṭhābhāṭṭhena, tesaṃca saṃkilesavisodhanena mahājutikamahāvippahārahāvāpādanato. Tenāha “paññāya hī”tiādi. Tattha paññāya ṭṭhābhāṭṭhena kammassakatāpaññāya ṭṭhābhāṭṭhena sucaritādīni pūretvā saggūpagā honti. Tattha ceva pāramitā paññāya ca ṭṭhābhāṭṭhena sāvakaṃpāramiṇāṇādīni paṭivijjhanti.

Samādhim parikkharonti abhisankharontīti samādhiparikkharā, samādhissa sambhārahūtā sammādiṭṭhiādayo. Idha pana sahaḡārikārahābhūtā adhippetāti āha “samādhiparivārā”ti.

Asattaṃ asādhūnaṃ dhammā tesāṃ asādhubhāvasādhanato. Asantāti asundarā gārayhā. Tenāha “lāmakā”ti. “Vipassakasseva kathitā”ti vatvā tassa vipassanānibbattiṃ dassetuṃ “tesupī”tiādi vuttaṃ. Catunnampi hi saccānaṃ visesena dassanato maggapaññā sātisaṃyaṃ “vipassanā”ti vattabbā, taṃsamaṅgī ca ariyo vipassanakoti.

Sappurisānaṃ dhammāti sappurisānaṃyeva dhammā, na asappurisānaṃ. Dhammānuddhammapaṭṭipattiyā eva hi dhammaññuādibhāvo, na pāliddhammapaṭṭhanādimmattena. Bhāsītassāti suttageyyādibhāsītassa ceva tadaññassa ca attatthaparattabodhakassa padassa. Atthakusalatāvasena atthaṃ jānātīti atthaññū. Attānaṃ jānātīti yāthāvato attano pamāṇajānanavasena attānaṃ jānāti. Paṭiggahaṇaparibhogamattaññūtāhi eva pariyesanavissajjanamattaññūtāpi bodhitā hontīti “paṭiggahaṇaparibhogesu” icceva vuttaṃ. Evañhi tā anavajjā hontīti. Yogassa adhigamāyāti bhāvanāya anuyuñjanassa. Atisambādhanti atikhuddakaṃ atikkhapaññassa tāvatā kālena tīretuṃ asakkuṇeyyattā. Aṭṭhavidhaṃ parisanti khattiyaparisādikaṃ aṭṭhavidhaṃ parisāṃ. Bhikkhuparisādikaṃ catubbidhaṃ khattiyaparisādikaṃ manussaparisāṃyeva puna catubbidhaṃ gahetvā aṭṭhavidhaṃ

vadanti apare. “Imaṃ me sevantassa akusalā dhammā parihāyanti, kusalā dhammā abhivaḍḍhanti, tasmā sevitabbo, vipariyāyato tadañño asevitabbo”ti evaṃ sevitabbāsevitabbaṃ puggalaṃ jānātīti puggalaññū. Evaṃ tesaṃ puggalānampi bodhanaṃ ukkaṭṭhaṃ, nihīnaṃ vā jānāti nāma.

331. “Niddasavattthūnī”ti. “Ādi-saddalopenāyaṃ niddeso”ti āha “niddasādivattthūnī”ti. Natthi dāni imassa dasāti niddaso. Pañhoti ñātum icchito attho. Puna dasavasso na hotīti tesaṃ matimattanti dassetum “so kirā”ti kirasaddaggahaṇaṃ. “Niddaso”ti cetam desanāmattaṃ, tassa nibbīsādibhāvassa viya ninnavādibhāvassa ca icchitattāti dassetum “na kevalañcā”tiādi vuttaṃ. Gāme vicarantoti gāme piṇḍāya vicaranto.

Na idaṃ titthiyānaṃ adhivacanaṃ tesu tannimittassa abhāvā. Sāsanepi sekkhassāpi na idaṃ adhivacanaṃ, kimaṅgaṃ pana puthujjanassa. Yassa panetaṃ adhivacanaṃ, yena ca kāraṇena, taṃ dassetum “khīṇāsavasseta”ntiādi vuttaṃ. Appaṭṭisandhikabhāvo hissa paccakkhato kāraṇaṃ. Paramparāya itarāni, yāni pāḷiyaṃ āgatāni.

Sikkhāya sammadeva ādānaṃ sikkhāsamādānaṃ, taṃ panassā pāripūriyā veditabbanti āha “sikkhattayapūraṇe”ti. Sikkhāya vā sammadeva ādito paṭṭhāya rakkhaṇaṃ sikkhāsamādānaṃ, tañca atthato pūraṇe paricchinnaṃ arakkhaṇe sabbena sabbaṃ abhāvato, rakkhaṇe ca paripūraṇato. Bahalacchandoti daḷhacchando. Āyatinti anantarānāgatadivasādikālo adhippeto, na anāgatabhavoti āha “anāgate punadivasādīsupī”ti. Sikkhaṃ paripūrentassa tattha niviṭṭhaatthitā avigatapematā, tebhūmakadhammānaṃ aniccādivasena sammadeva nijjhānaṃ dhammanisāmaṇāti āha “vipassanāyetaṃ adhivacana”nti. Taṇhāvinayaneti virāgānupassanādivipassanāññānubhāvasiddhe taṇhāvikkhambhane. Ekībhāveti gaṇasaṅgaṇikākilesasaṅgaṇikāvigamasiddhe vivekabhāve. Vīriyārambheti sammappadhānavīriyassa paggaṇhane, taṃ pana sabbaso vīriyassa paribrūhanaṃ hotīti āha “kāyikacetāsikassa vīriyassa pūraṇe”ti. Satiyañceva nepakkabhāve cāti satokāritāya ceva sampajānakāritāya ca. Satisampajaññabaleneva vīriyārambho ijjhāti. Diṭṭhipaṭivedheti sammādiṭṭhiyā paṭivijjhane. Tenāha “maggadassane”ti. Saccasampaṭivedhe hi ijjhamāne maggasammādiṭṭhi siddhā eva hoti.

Asubhānupassanāññāneti dasavidhassa, ekādasavidhassāpi vā asubhassa anupassanāvasena pavattañāṇe. Idañhi dukkhānupassanāya paricayañāṇaṃ. Ādīnavānupassanāññāneti saṅkhārānaṃ aniccadukkhavipariṇāmatāsamsūcitassa ādīnavassa anupassanāvasena pavattañāṇe. Appahīnaṭṭhenāti maggena asamucchinnabhāvena. Anusentīti santāne anu anu sayanti. Kāraṇalābhe hi sati uppannārahā kilesā santāne anu anu sayitā viya honti, tasmā te tadavatthā “anusayā”ti vuccanti. Thāmagatotī thāmappatto. Thāmagamanañca aññehi asādhāraṇo kāmarāgādīnameva āveṇiko sabhāvo daṭṭhabbo. Tathā hi vuttaṃ abhidhamme “thāmagatānusayaṃ pajahatī”ti. Kāmarāgo eva anusayo kāmarāgānusayo. Ye pana “kāmarāgassa anusayo kāmarāgānusayo”ti vadanti, taṃ tesaṃ matimattaṃ. Na hi kāmarāgavinimutto kāmarāgānusayo nāma koci atthi. Yadi “tassa bīja”nti vadeyyum, tampi tabbinimuttaṃ paramatthato na upalabbhatevāti. Eseva nayo sesesupī.

Adhikaraṇasamathasattakavaṇṇanā

Adhikarīyanti etthāti adhikaraṇāni. Ke adhikarīyanti? Samathā. Kathaṃ

adhikarīyantīti? Samanavasena, tasmā te tesam samanavasena pavattantīti āha “adhikaraṇāni samentī”tiādi. Uppannānaṃ uppannānanti utṭhitānaṃ utṭhitānaṃ. Samathatthanti samanatthaṃ.

“Aṭṭhārasahi vatthūhī”ti lakkhaṇavacanametam yathā “yadi me byādhī dāheyyuṃ dātabbamidamosadha”nti, tasmā tesu aññataraññatarena vivadantā “aṭṭhārasahi vatthūhi vivadantī”ti vuccanti. Upavadanāti akkoso. Codanāti anuyogo.

Adhikaraṇassa sammukhāva vinayanato sammukhāvinayo. Sannipatitaparīsāya dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya yebhuyyasikakammassa karaṇaṃ yebhuyyasikā. Ayanti ayaṃ yathāvuttā catubbidhā sammukhatā sammukhāvinayo nāma.

Saṅghasāmaggivasena sammukhībhāvo, na yathā tathā kārapuggalānaṃ sammukhātā. Bhūtatāti tacchatā. Saccapariyāyo hi idha dhamma-saddo “dhammavādī”tiādīsu viya. Vineti etenāti vinayo, tassa tassa adhikaraṇassa vūpasamanāya bhagavatā vuttavidhi, tassa vinayassa sammukhatā vinayasammukhatā. Tenāha “yathā taṃ...pe... sammukhatā”ti. Yenāti yena puggalena. Vivādavatthusaṅkhāte atthe paccatthikā atthapaccatthikā. Saṅghasammukhatā parihāyati sammatapuggaleheva vūpasamanato.

Nanti vivādādhikaraṇaṃ. “Na chandāgatiṃ gacchatī”tiādinā vuttaṃ pañcaṅgasamannāgataṃ. Guḷhakādīsu alajjussannāya parisāya guḷhako salākaggāho kātabbo lajjussannāya vivaṭako, bālussannāya sakaṇṇajappako. Yassā kiriyāya dhammavādīno bahutarā, sā yebhuyyasikāti āha “dhammavādīnaṃ yebhuyyatāya”tiādi.

“Catūhi samathehi sammatī”ti idaṃ sabbasaṅgāhikavasena vuttaṃ. Tattha pana dvīhi dvīhi eva vūpasamanaṃ daṭṭhabbaṃ. Evaṃ vinicchitanti sace āpatti natthi, ubho khamāpetvā, atha atthi, āpattiṃ dassetvā ropanavasena vinicchitaṃ. Paṭikammaṃ pana āpattādhikaraṇasamathe parato āgamissati.

Na samaṇasārappaṃ assāmaṇakaṃ, samaṇehi akattabbaṃ, tasmīṃ. Ajjhācāre vītikkame sati.

Paṭicaratoti paṭicchādentassa. Pāpussannatāya pāpiyo, puggalo, tassa kattabbakammaṃ tassa pāpiyasikaṃ. Sammukhāvinayeneva vūpasamo natthi paṭiññāya tathārūpāya, khantiyā vā vinā avūpasamanato.

Etthāti āpattidesanāya. Paṭiññāte āpannabhāvādi ke karaṇaṃ kiriyā “āyatīṃ saṃvareyyāsī”ti, parivāsadānādivasena ca pavattaṃ vacīkammaṃ paṭiññātakaraṇaṃ.

Yathānurūpanti “dvīhi samathehi catūhi tīhi ekenā”ti evaṃ vuttanayena yathānurūpaṃ. Etthāti imasmiṃ sutte, imasmiṃ vā samathavicāre. Vinicchayanayoti vinicchaye nayamattaṃ. Tenāha “vitthāro panā”tiādi. Samantapāsādikāyaṃ vinayaṭṭhakathāya vutto, tasmā vuttanayeneva veditabboti adhippāyo.

Sattakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca dutiyabhāṇavāraṇṇanā.

Aṭṭhakavaṇṇanā

333. Ayāthāvāti na yāthāvā. Aniyyānikatāya micchāsabhāvā. Viparītavuttikatāya yāthāvā. Niyyānikatāya sammāsabhāvā aviparītavuttikā.

334. Kucchitaṃ sīdatīti kusīto da-kārassa ta-kāraṃ katvā. Yassa dhammassa vasena puggalo “kusīto”ti vuccati, so kusītabhāvo idha kusīta-saddena vutto. Vināpi hi bhāvajotanaṃ saddaṃ bhāvattho viññāyati yathā “paṭassa sukka”nti, tasmā kusītabhāvavattūnīti attho. Tenāha “kosajjakāraṇānīti attho”ti. Kammaṃ nāma samaṇasārappaṃ īdisanti āha “cīvaravicāraṇādī”ti. Vīriyanti padhānavīriyaṃ, taṃ pana caṅkamanavasena karaṇe “kāyika”ntipi vattabbataṃ labhatīti āha “duvidhampī”ti. Pattiyāti pāpuṇanattamaṃ. Osīdananti bhāvanānuyoge saṅkoco. Māsehi ācītaṃ nicītaṃ viyāti māsācītaṃ, taṃ maññe. Yasmā māsā tintāvisesena garukā honti, tasmā “yathā tintamāso”tiādi vuttaṃ. Vuṭṭhito hoti gilānabhāvāti adhippāyo.

335. Tesanti ārambhavatthūnaṃ. Imināva nāyena iminā kusītavattūsu vutteneva nāyena. “Duvidhampi vīriyaṃ ārabhatī”tiādinā, “idaṃ paṭhamanti idaṃ handāhaṃ vīriyaṃ ārabhāmīti evaṃ bhāvanāya abbhussahanaṃ paṭhamam ārambhavatthū”tiādinā ca attho veditabbo. Yathā tathā paṭhamam pavattaṃ abbhussahanañhi upari vīriyārambhassa kāraṇam hoti. Anurūpapaccavekkhaṇāsahitāni hi abbhussahanañi, tammūlakāni vā paccavekkhaṇāni aṭṭha ārambhavatthūni veditabbāni.

336. Āsajjāti yassa deti, tassa āmodanahetu tena samāgamanimittaṃ. Tenāha “ettha āsādanaṃ dānakāraṇam nāmā”ti. Bhayāti bhayaheṭu. Nanu bhayaṃ nāma laddhukāmatā rāgādayo viya cetanāya avisuddhikaraṃ, taṃ kasmā idha gahitanti? Na idaṃ tādīsaṃ corabhayādiṃ sandhāya vuttanti dassetuṃ “tatthā”tiādi vuttaṃ. Adāsi meti yaṃ pubbe kataṃ upakāraṃ cintetvā dīyati, taṃ sandhāya vuttaṃ. Dassati meti paccupakārāsīkāya yaṃ dīyati, taṃ sandhāya vadati. Sāhu dānanti “dānaṃ nāmetaṃ paṇḍitapaññatta”nti sādhusamācāre ṭhatvā deti. Alaṅkāratthanti upasobhanattamaṃ. Parivāratthanti parikkhārattham. Dānañhi datvā taṃ paccavekkhantassa pāmojjapītisomanassādayo uppajjanti, lobhadosaissāmaccherādayo vidūrī bhavanti. Idāni dānaṃ anukūladhammaparibrūhanena, paccanīkadhammavidūrībhāvakaraṇena ca bhāvanācittassa upasobhanāya ca parikkhārāya ca hotīti “alaṅkārattham, parivāratthañca deti”ti vuttaṃ. Tenāha “dānañhi cittaṃ mudukaṃ karotī”tiādi. Muducitto hoti laddhā dāyake “iminā mayhaṃ saṅgaho kato”ti, dātāpi laddhari. Tena vuttaṃ “ubhinnaṃpi cittaṃ mudukaṃ karotī”ti.

Adantadamananti adantā anassavāpissa dānena dantā assavā honti vase vattanti. Adānaṃ dantadūsakanti adānaṃ pana pubbe dantānaṃ assavānaṃpi vighātuppādanena cittaṃ dūseti. Unnamanti dāyaka, piyaṃvadā ca paresaṃ garucittikāratthānatāya. Namanti paṭiggāhakā dānena, piyavācāya laddhasaṅgahā saṅgāhakānaṃ.

Cittālaṅkāradānameva uttamaṃ anupakkiliṭṭhatāya, suparisuddhatāya, guṇavisesapaccayatāya ca.

337. Dānapaccayāti dānakāraṇā, dānamayapuññassa katattā upacitattāti attho. Upapattiyoti manussesu, devesu ca nibbattiyo. Ṭhapetīti ekavārameva anuppajjitvā yathā uparūpari tenevākārena pavattati, evaṃ ṭhapeti. Tadeva casa adhiṭṭhānanti āha “tasseva vevacana”nti. Vadḍhetīti brūheta, na hāpeti. Vimuttanti adhimuttaṃ,

ninnaṃ poṇaṃ pabbhāraṇti attho. Vimuttanti vā viṣiṭṭhaṃ. Nippariyāyato uttari nāma paṇītaṃ majjhēpi hīnamajjhimavibhāgassa labbhanatoti vuttaṃ “uttari abhāvitanti tato upari maggaphalatthāya abhāvita”nti. Saṃvattati tathā paṇihitaṃ dānamayacittaṃ. Yaṃ pana pāḷiyaṃ “tañca kho”tiādi vuttaṃ, taṃ tatrūpapattiyā vibandhakāradussīlyābhāvadassanaparaṃ daṭṭhabbaṃ, na dānamayassa puññaṃ kevalassa taṃsaṃvattanatādassanaparanti daṭṭhabbaṃ.

Samucchinnaṃ rāgassāti samucchinnaṃ kāmarāgassa. Tassa hi siyā brahmaloke upapatti, na samucchinnaṃ bhavarāgassa. Vītarāgaggahaṇena cettha kāmesu vītarāgatā adhippetā, yāya brahmalokūpapatti siyā. Tenāha “dānamattenevā”tiādi. Yadi evaṃ dānaṃ tattha kiṃ atthiyanti āha “dānaṃ panā”tiādi. Dānena muducittoti baddhāghāte veripuggalepi attano dānasampañcchanena mudubhūtacitto.

Parisīdati parito ito cito ca samāgacchatīti parisā, samūho.

Lokassa dhammāti sattalokassa avassambhāvī dhammā. Tenāha “etehi mutto nāma natthī”tiādi. Yasmā te lokadhammā aparāparaṃ kadāci lokaṃ anupatanti, kadāci te loko, tasmā tañcettha atthaṃ dassento “atṭhime”ti suttapadaṃ āhari.

Ghāsaṃchādanādīnaṃ laddhi lābho, tāni eva vā laddhabbato lābho. Tadabhāvo alābho. Lābhaggahaṇena cettha tabbisayo anurodho gahito, alābhaggahaṇena virodho. Yasmā lohite sati tadupaghātavasena pubbo viya anurodhe sati virodho laddhāvasaro eva hoti, tasmā vuttaṃ “lābhe āgate alābho āgato evā”ti. Esa nayo yasādīsūpi.

Aṭṭhakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Navakavaṇṇanā

340. Vasati tattha phalaṃ tannimittakatāya pavattatīti vatthu, kāraṇanti vuttovāyamattho. Tenāha “āghātavatthūnīti āghātakāraṇānī”ti. Kopo nāmāyaṃ yasmīṃ vatthusmīṃ uppajjati, na tattha ekavārameva uppajjati, atha kho punapi uppajjatevāti vuttaṃ “bandhatī”ti. Atha vā yo paccayavisesena uppajjamāno āghāto savisaye baddho viya na vigacchati, punapi uppajjeyyeva, taṃ sandhāyāha “āghātaṃ bandhatī”ti. Taṃ panassa paccayavasena nibbattanaṃ uppādanamevāti vuttaṃ “karoti uppādetī”ti.

Taṃ kutettha labbhāti ettha tanti kiriyāparāmasanaṃ, padajjhāhārena ca attho veditabboti dassento “taṃ anattacaraṇaṃ mā ahoṣī”tiādimāha. Kena kāraṇena laddhabbaṃ niratthakabhāvato. Kammassakā hi sattā, te kassa ruciyā dukkhitā, sukhitā vā bhavanti, tasmā kevalaṃ tasmīṃ mayhaṃ kujjhanamattaṃ evāti adhippāyo. Atha vā taṃ kopakaraṇamettha puggale kuto labbhā paramatthato kujjhitabbassa, kujjhanakassa ca abhāvato. Saṅkhāramattañhetā, yadidaṃ khandhapañcakaṃ. Yaṃ “satto”ti vuccati, te saṅkhārā ittarakālā khaṇikā, kassa ko kujjhatīti attho. Lābhā nāma ke siyuṃ aññatra anuppattito.

341. Sattā āvasanti etesūti sattāvāsā. Nānattakāyā nānattasaññī ādibhedā sattanikāyā. Yasmā te te sattanikāyā tappariyāpannānaṃ sattānaṃ tāya eva tappariyāpannatāya ādhāro viya vattabbataṃ arahanti samudāyādhāratāya avayavassa yathā “rukkhe sākā”ti, tasmā “sattānaṃ āvāsā, vasaṇatṭhānānīti attho”ti vuttaṃ. Suddhāvāsāpi sattāvāsova “na so, bhikkhave, sattāvāso sulabharūpo, yo mayā anāvutthapubbo iminā dīghena addhunā aññatra

suddhāvāsehi devehī”ti vacanato. Yadi evaṃ kasmā idha na gahitāti tattha kāraṇamāha “asabbakālikattā”tiādi. Vehapphalo pana catutthaṃyeva sattāvāsaṃ bhajatīti daṭṭhabbaṃ.

342. Opasamikoti vaṭṭadukkhassa upasamāvaho, taṃ pana vaṭṭadukkhaṃ kilesesu upasantesu upasamati, na aññathā, tasmā “kilesūpasamakaro”ti vuttaṃ. Takkaraṃ sambodhaṃ gametīti sambodhagāmī.

Yasmiṃ devanikāye dhammadesanā na viyujjati savanasseva abhāvato, so pāḷiyaṃ “dīghāyuko devanikāyo”ti adhippetoti āha “asaññabhavaṃ vā arūpabhavaṃ vā”ti.

343. Anupubbato viharitabbāti anupubbavīhārā. Anupaṭipāṭiyāti anukkamena. Samāpajjitabbavīhārāti samāpajjitvā samaṅgino hutvā viharitabbavīhārā.

344. Anupubbanirodhāti anupubbena anukkamena pavattetabbanirodhā. Tenāha “anupaṭipāṭiyā nirodhā”ti.

Navakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Dasakavaṇṇanā

345. Yehi sīlādīhi samannāgato bhikkhu dhammasaraṇatāya dhammeneva nāthati īsati abhibhavatīti nāthoti vuccati, te tassa nāthabhāvakarā dhammā “nāthakaraṇā”ti vuttāti āha “sanāthā...pe... patiṭṭhākarā dhammā”ti. Tattha attano patiṭṭhākarāti yassa nāthabhāvakarā, tassa attano patiṭṭhāvidhāyino. Appatiṭṭho anātho, sappatiṭṭho sanāthoti patiṭṭhattho nāthattho.

Kalyāṇaguṇayogato kalyāṇāti dassento “sīlādiguṇasampannā”ti āha. Mijjanalakkhaṇā mittā etassa atthīti mitto, so vuttanayena kalyāṇo assa atthīti tassa atthitāmatṭaṃ kalyāṇamittapadena vuttaṃ. Assa tena sabbakālaṃ avijahitavāsoti taṃ dassetuṃ “kalyāṇasahāyo”ti vuttanti āha “tevassā”tiādi. Tevassāti te eva kalyāṇamittā assa bhikkhuno. Saha ayanatoti saha vattanato. Asamodhāne cittena, samodhāne pana cittena ceva kāyena ca sampavaṅko.

Sukhaṃ vaco etasmiṃ anukūlagāhimhi ādaragāravavati puggaleti suvaco. Tenāha “sukhena vattabbo”tiādi. Khamoti khantā, tamevassa khamabhāvaṃ dassetuṃ “gāḷhenā”tiādi vuttaṃ. Vāmatoti micchā, ayoniso vā gaṇhāti. Paṭippharatīti paṭāṇikabhāvena tiṭṭhati. Padakkhiṇaṃ gaṇhātīti sammā yoniso vā gaṇhāti.

Uccāvacānīti vipulakhuddakāni. Tatrūpagamanīyāti tatra tatra mahante, khuddake ca kamme sādhanavasena upāyena upagacchantiyā, tassa tassa kammaṣa nipphādanena samatthāyāti attho. Tatrūpāyāyāti vā tatra tatra kamme sādhetabbe upāyabhūtāya.

Dhamme assa kāmoti dhammakāmoti byadhikaraṇānaṃpi bāhīrattho samāso hotīti katvā vuttaṃ. Kāmetabbato vā piyāyitabbato kāmo, dhammo; dhammo kāmo assāti dhammakāmo. Dhammoti pariyattidhammo adhippetoti āha “tepiṭakaṃ buddhavadanaṃ piyāyatīti attho”ti. Samudāharaṇaṃ kathaṇaṃ samudāhāro, piyo samudāhāro etassāti piyasamudāhāro. Sayañcāti ettha ca-saddena “sakkacca”nti padaṃ anukaḍḍhati, tena sayañca sakkaccaṃ desetukāmo hotīti yojanā. Abhidhammo sattappakaraṇāni adhiko abhivisiṭṭho ca pariyattidhammoti katvā. Vinayo ubhatovibhaṅgā vinayanato kāyavācānaṃ. Abhivinayo khandhakaparivārā visesato ābhisamācārikadhammakittanato. Ābhisamācārikadhammapāripūrivaseneva

hi ādibrahmacariyakadhammapāripūrī. Dhammo eva piṭakadvayassāpi pariyattidhammabhāvato. Maggaphalāni abhidhammo nibbānadhammassa abhimukhoti katvā. Kilesavūpasamakāraṇaṃ pubbabhāgiyā tisso sikkhā saṅkhepato vivaṭṭanissito samatho vipassanā ca. Bahulapāmojjoti balavapāmojjo.

Kāraṇattheti nimittatthe. Kusaladhammanimittam hissa vīriyārambho. Tenāha “tesaṃ adhigamatthāyā”ti. Kusalesu dhammesūti vā nipphādetabbe bhummaṃ yathā “cetaso avūpasame ayonisomanasikārapadaṭṭhāna”nti.

346. Sakalaṭṭhenāti nissesatṭhena, anavasesapharaṇavasena cettha sakalaṭṭho veditabbo, asubhanimittādīsu viya ekadese aṭṭhatvā anavasesato gahetabbaṭṭhenāti attho. Tadārammaṇānaṃ dhammānanti taṃ kasiṇaṃ ārabba pavattanakadhammānaṃ. Khettaṭṭhenāti uppattiṭṭhānaṭṭhena. Adhiṭṭhānaṭṭhenāti pavattiṭṭhānabhāvena. Yathā khettaṃ sassānaṃ uppattiṭṭhānaṃ vaḍḍhiṭṭhānañca, evametaṃ jhānaṃ taṃsampayuttānaṃ dhammānanti, yogino vā sukhavisesānaṃ kāraṇabhāvena. “Paricchinditvā” ti idaṃ uddhaṃ adhoti etthāpi yojetabbaṃ. Paricchinditvā eva hi sabbattha kasiṇaṃ vaḍḍhetabbaṃ. Tena tena vā kāraṇenāti tena tena upariādīsu kasiṇavaḍḍhanakāraṇena. Yathā kinti āha “ālokaṃ rūpadassanakāmo”ti. Yathā dibbacakkhunā uddhaṃ ce rūpaṃ daṭṭhukāmo, uddhaṃ ālokaṃ pasāreti, adho ce adho, samantato ce rūpaṃ daṭṭhukāmo samantato ālokaṃ pasāreti; evamayaṃ kasiṇanti attho.

Ekassāti pathavīkasiṇādīsu ekekassa. Aññabhāvānupagamanatthanti aññakasiṇabhāvānupagamanadīpanattham, aññassa vā kasiṇabhāvānupagamanadīpanattham, na hi aññena pasāritakasiṇaṃ tato aññena pasāritakasiṇabhāvaṃ upagacchati, evampi nesaṃ aññakasiṇasambhedābhāvo veditabbo. Na aññaṃ pathaviādi. Na hi udake ṭhitaṭṭhāne sasambhārapathavī atthi. Añño kasiṇasambhedoti āpokasiṇādīnā saṅkaro. Sabbatthāti sabbesu sesakasiṇesu. Ekadese aṭṭhatvā anavasesapharaṇaṃ pamāṇassa aggahaṇato appamāṇaṃ. Teneva hi nesaṃ kasiṇasamaññā. Tathā cāha “tañhi”tiādi. Cetasā pharantoti bhāvanācittena ārammaṇaṃ karonto. Bhāvanācittañhi kasiṇaṃ parittaṃ vā vipulaṃ vā sakalameva manasi karoti, na ekadesaṃ.

Kasiṇugghāṭimākāse pavattaviññānaṃ pharaṇaappamāṇavasena “viññāṇakasiṇa”nti vuttaṃ. Tathā hi taṃ “viññāṇaṃca”nti vuccati. Kasiṇavasenaṃti yathāugghāṭitakasiṇavasena. Kasiṇugghāṭimākāse uddhaṃadhotiriyatā veditabbā. Yattakañhi ṭhānaṃ kasiṇaṃ pasāritaṃ, tattakaṃ ākāsabhāvanāvasena ākāso hotīti; evaṃ yattakaṃ ṭhānaṃ ākāsaṃ hutvā upaṭṭhitaṃ, tattakaṃ sakalameva pharitvā viññāṇassa pavattanato āgamanavasena viññāṇakasiṇepi uddhaṃadhotiriyatā vuttāti āha “kasiṇugghāṭiṃ ākāsavasena tattha pavattaviññāṇe uddhaṃadhotiriyatā veditabbā”ti.

Akusalakammapathadasakavaṇṇanā

347. Pathabhūtatthāti tesaṃ pavattanupāyattā maggabhūtatthā. Methunasamācāresūti sadārasantosaparadāragamanavasena duvidhesu methunasamācāresu. Tepi hi kāmatabbato kāmā nāma. Methunavatthūsūti methunassa vatthūsu tesu sattesu. Micchācāroti gārayhācāro. Gārayhatā cassa ekantanihīnatāya evāti āha “ekantanindito lāmakācāro”ti. Asaddhammādhippāyenāti asaddhammasevanādhippāyena.

Sagottehi rakkhitaṃ gottarakkhitaṃ. Sahadhammikehi rakkhitaṃ dhammarakkhitaṃ. Sassāmikā sārakkhā. Yassā gamane raññaṃ daṇḍo ṭhapito, sā saparidaṇḍā. Bhariyābhavatthaṃ dhanena kīṭā dhanakkīṭā. Chandena vasantī chandavāsiniṃ. Bhogattaṃ vasantī bhogavāsiniṃ. Paṭattaṃ vasantī paṭavāsiniṃ. Udakapattaṃ āmasitvā gahitaṃ odapattakinī. Cumbaṃ apanetvā gahitaṃ obhatacumbaṃ. Karamarānīṭā dhajāhaṭṭā. Taṅkhaṇikā muhuttikā. Abhibhavitvā vītikkame micchācāro mahāsāvajjo, na tathā dvinnāṃ samānacchandatāya. “Abhibhavitvā vītikkamane satipi maggenamaggapaṭipattiadhivāsane purimuppannasevanābhisandhipayogābhāvato micchācāro na hoti abhibhuyyamānassā”ti vadanti. Sevanacitte sati payogābhāvo appamāṇaṃ yebhuyyena itthiyā sevanapayogassa abhāvato. Tasmīṃ asati puretaraṃ sevanacittassa upaṭṭhāpanepi tassā micchācāro na siyā, tathā purisassapi sevanapayogābhāveti. Tasmā attano ruciyā pavattitassa vasena tayo balakkārena pavattitassa vasena tayoti sabbepi aggahitaggahaṇena “cattāro sambhārā”ti vuttaṃ.

Upasaggavasena atthavisesavācino dhātusaddāti “abhijjhāyatī”ti padassa “parabhaṇḍābhimukhī”tiādinā attho vutto. Tattha tanninnatāyāti tasmīṃ parabhaṇḍe lubbhanavasena ninnatāyāti ayamettha adhippāyo veditabbo. Abhipubbo vā jhā-saddo lubbhane niruḷho daṭṭhabbo. Upasaggavasena atthavisesavācino eva dhātusaddā. Adinnādānassa appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavanāṇāyaṃ vuttāti āha “adinnādānaṃ viya appasāvajjā, mahāsāvajjā cā”ti. Tasmā “yassa bhaṇḍaṃ abhijjhāyati, tassa appaṇḍatāya appasāvajjatā, mahāṇḍatāya mahāsāvajjatā”tiādinā appasāvajjamahāsāvajjavibhāgo veditabbo. Attano pariṇāmaṇaṃ cittenevāti veditabbaṃ.

Hitasukhaṃ byāpādayatīti yo naṃ uppādeti, tassa yaṃ pati cittaṃ uppādeti, tassa tassa sati samavāye hitasukhaṃ vināseti. Pharusaṃvācāya appasāvajjamahāsāvajjatā brahmajālavanāṇāyaṃ vibhāvitāti āha “pharusaṃvācā viyā”tiādi. Tasmā “yaṃ pati cittaṃ byāpādeti, tassa appaṇḍatāya appasāvajjo, mahāṇḍatāya mahāsāvajjo”tiādinā tadubhayavibhāgo veditabbo. “Aho vatā”ti iminā parassa accantāya vināsacintanaṃ dīpeti. Evañhi ssa dāruṇappavattiyā kammaopathappavatti.

Yathābhuccagahaṇābhāvenāti yāthāvagahaṇassa abhāvena aniccādisabhāvassa niccādito gahaṇena. Micchā passatīti vitathaṃ passati. “Samphappalāpo viyā”ti iminā āsevanassa mandatāya appasāvajjataṃ, mahantatāya mahāsāvajjataṃ dasseti. Gahitākāraviparītatāti micchādiṭṭhiyā gahitākāraviparītabhāvo. Vatthunoti tassa ayathābhūtasabhāvamāha. Tathābhāvenāti gahitākāreneva viparītakāreneva. Tassa diṭṭhigatikassa, tassa vā vatthuno upaṭṭhānaṃ, “evametaṃ na ito aññathā”ti.

Dhammatoti sabhāvato. Koṭṭhāsototi phassapañcamakādīsu cittaṅgakoṭṭhāsesu ye koṭṭhāsā honti, tatoti attho.

Cetanādharmāti cetanāsabhāvā.

“Paṭipāṭiyā sattā”ti ettha nanu cetanā abhidhamme kammaopathesu na vuttāti paṭipāṭiyā sattannaṃ kammaopathabhāvo na yuttoti? Na, avacanassa aññahetukattā. Na hi tattha cetanāya akammaopathappattattā kammaopatharāsimhi avacanaṃ, kadāci pana kammapatho hoti, na sabbadāti kammaopathabhāvassa aniyatattā avacanaṃ. Yadā pana kammapatho hoti, tadā kammaopatharāsisāṅgaho na nivārito.

Etthāha - yadi cetanāya sabbadā kammaṭṭhabhāvābhāvato aniyato kammaṭṭhabhāvoti kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ, nanu abhijjhādīnaṃpi kammaṭṭhabhāvaṃ appattānaṃ atthitāya aniyato kammaṭṭhabhāvoti tesampi kammaṭṭharāsimhi avacanaṃ āpajjati? Nāpajjati kammaṭṭhatātāṃsabhāgatā hi tesampi tattha vuttattā. Yadi evaṃ cetanāpi tattha vattabbā siyāti? Saccametaṃ, sā pana pāṇātipātādikāvāti pākaṭo tassā kammaṭṭhabhāvoti na vuttaṃ siyā. Cetanāya hi “cetanāhaṃ, bhikkhave, kammaṃ vadāmi, tividhā, bhikkhave, kāyasañcetanā akusalaṃ kāyakamma”nti vacanato kammabhāvo pākaṭo; kammaṃyeva ca sugatiduggatīnaṃ, taduppajjanasukhadukkhānañca pathabhāvena pavattaṃ “kammaṭṭhā”ti vuccatīti pākaṭo tassā kammaṭṭhabhāvo. Abhijjhādīnaṃ pana cetanāsamīhanabhāvena sucaritaduccaritabhāvo, cetanājanitabhāvena sugatiduggatitaduppajjanasukhadukkhānaṃ pathabhāvo cāti na tathā pākaṭo kammaṭṭhabhāvoti te eva tena sabhāvena dassetuṃ abhidhamme cetanā kammaṭṭhabhāve na vuttā, atathājātiyattā vā cetanā tehi saddhiṃ na vuttāti daṭṭhabbaṃ. Mūlaṃ patvāti mūladesanaṃ patvā, mūlasabhāvesu dhammesu desiyamānesūti attho.

“Adinnādānaṃ sattārammaṇa”nti idaṃ “pañcasikkhāpadā parittārammaṇā evā”ti imāya pañhapucchakapāliya virujjhati. Yañhi pāṇātipātādiddussīlyassa ārammaṇaṃ, tadeva taṃveramaṇiya ārammaṇaṃ. Vītikkaṃitabbavatthuto eva hi viratīti. Sattārammaṇanti vā sattasaṅkhātasaṅkhārārammaṇaṃ, tameva upādāya vuttanti na koci virodho. Tathā hi vuttaṃ sammohavinodaniyaṃ “yāni sikkhāpadāni ettha ‘sattārammaṇāni’ti vuttāni, tāni yasmā sattoti saṅkhaṃ gate saṅkhāreya eva ārammaṇaṃ karontī”ti. esa nayo ito paresupī. Visabhāgavatthuno “itthī puriso”ti gahetabbato “sattārammaṇo”ti eke. “Eko diṭṭho, dve sutā”tiādinaṃ samphappalāpena diṭṭhasutamutaviññātavasena. Tathā abhijjhāti ettha tathā-saddo “diṭṭhasutamutaviññātavasena” tidampi upasaṃharati, na sattasaṅkhārārammaṇatameva dassanādivasena abhijjhāyanato. “Natthi sattā opapātikā”ti pavattamānāpi micchādiṭṭhi tebhūmakadhammavisayā evāti adhippāyenassā saṅkhārārammaṇatā vuttā. Kathaṃ pana micchādiṭṭhiyā sabbe tebhūmakadhammā ārammaṇaṃ hotīti? Sādhāraṇato. “Natthi sukatadukkaṭānaṃ kammānaṃ phalaṃ vipāko”ti pavattamānāya atthato rūpārūpāvacaradhammāpi gahitā eva hontīti.

Sukhabahulatāya rājāno hasamānāpi “ghātethā”ti vadanti, hāso pana nesampi attavūpasamādiaññavisayoti āha “sanniṭṭhāpaka...pe... hotī”ti. Majjhattavedano na hoti, sukhavedano ettha sambhavatīti. Musāvādo lobhasamuṭṭhāno sukhavedano vā siyā majjhattavedano vā, dosasamuṭṭhāno dukkhavedano vāti musāvādo tivedano. Iminā nayena sesesupī yathārahaṃ vedanābhedo veditabbo.

Dosamohavasena dvimūlakoti sampayuttamūlameva sandhāya vuttaṃ. Tassa hi mūlaṭṭhena upakāraṇabhāvo. Nidānamūle pana gayhamāne “lobhamohavasenaṃ”ti vattabbampi siyā. Āmisakiñjakkhahetupi pāṇaṃ hananti. Tenevāha - “lobho nidānaṃ kammānaṃ samudayaṃ”tiādi. Sesesupī eseva nayo.

Kusalakammaṭṭhadasakavaṇṇanā

Pāṇātipātā ...pe... veditabbāni lokiyalokuttaramissakavasenettha kusalakammaṭṭhānaṃ desitattā. Verahetutāya verasaññitaṃ pāṇātipātādipāpadhammaṃ maṇati “mayi idha ṭhitāya kathaṃ āgacchasi”ti tājanti

viya nīharatīti veramaṇī, viramati etāyāti vā “viramaṇī”ti vattabbe niruttinayena “veramaṇī”ti vuttaṃ. Samādānavasena uppannā virati samādānavirati. Asamādinnaśiṭṭassa sampattato yathāupaṭṭhitavīṭikkamitabbavattahuto virati sampattavirati. Kilesānaṃ samucchindanavasena pavattā maggasampayuttā virati samucchadavirati. Kāmañcettha pāḷiyaṃ viratiyeva āgatā, sikkhāpadavibhaṅge pana cetanāpi āharitvā dassitāti tadubhayampi gaṇhanto “cetanāpi vattanti viratiyopi”ti āha. Anabhijjhā hi mūlaṃ patvāti kammaṃpathakoṭṭhāse “anabhijjhā”ti vuttadhammo mūlato alobo kusalamūlaṃ hotīti evamettha attho daṭṭhabbo. Sesapadadvayepi eseva nayo.

Dussīlyārammaṇā tadārammaṇajīvitindriyādiārammaṇā kathaṃ dussīlyāni pajahantīti taṃ dassetuṃ “yathā panā”tiādi vuttaṃ. Pajahantīti veditabbā pāṇātipātādīhi viramaṇavaseneva pavattanato. Atha tadārammaṇabhāve, na so tāni pajahati. Na hi tadeva ārabha taṃ pajahituṃ sakkā tato avinissaṭṭabhāvato.

Anabhijjhā...pe... viramantassāti abhijjhaṃ pajahantassāti attho. Na hi manuḍḍaritatato virati atthi anabhijjhādīheva tappahānasiddhito.

Ariyavāsadasakavaṇṇanā

348. Ariyānameva vāsāti ariyavāsā anariyānaṃ tādīsānaṃ asambhavato. Ariyāti cettha ukkaṭṭhaniddesena khīṇāsavā gahitā, te ca yasmā tehi sabbakālaṃ avirahitavāsā eva, tasmā vuttaṃ “ariyā eva vasiṃsu vasanti vasissantī”ti. Tattha vasiṃsūti nissāya vasiṃsu. Pañcaṅgavippahīnattādayo hi ariyānaṃ apassayā. Tesu pañcaṅgavippahānapaccekasaccapanodanaesanaśamavayavissajjanāni “saṅkhāyekaṃ paṭisevati, adhivāseti, parivajjeti, vinodetī”ti vuttesu apassenesu vinodanañca maggakiccāneva, itare maggeneva samijjhanti.

Ñāṇādayoti ñāṇaṇceva taṃsampayuttadhammā ca. Tenāha “ñāṇanti vutte”tiādi. Tattha vattabbaṃ heṭṭhā vuttameva.

Ārakkhakkiccam sādheti sativapullappattattā. “Carato”tiādinā niccasamādānaṃ dasseti, taṃ vikkhepābhāvena daṭṭhabbaṃ.

Pabbajjupagatāti yaṃ kiñci pabbajjaṃ upagatā, na samitapāpā. Bhovādinoti jātimaṭṭabrāhmaṇe vadati. Pāṭekkasaccānīti tehi tehi diṭṭhigatikehi pāṭiyekkaṃ gahitāni “idameva sacca”nti abhinivīṭṭhāni diṭṭhisaccādīni. Diṭṭhigatānīpi hi “idameva sacca”nti gahaṇaṃ upādāya “saccānī”ti voharīyanti. Tenāha “idamevā”tiādi. Nīhaṭṭānīti attano santānato nīharitāni apanītāni. Gahitaḡgahaṇassāti ariyamaggādhigamato pubbe gahitassa diṭṭhigāhassa. Vissaṭṭhabhāvavevacanānīti ariyamaggena sabbaso pariccāgabhāvassa adhivacanāni.

Natthi etāsaṃ vayo vekalyanti avayāti āha “anūnā”ti, anavasesāti attho. Esanāti heṭṭhā vuttakāmesanādayo.

Maggassa kiccanipphatti kathitā rāgādīnaṃ pahīnabhāvadīpanato.

Paccavekkhaṇāya phalaṃ kathitanti paccavekkhaṇamukhena ariyaphalaṃ kathitaṃ. Adhigate hi aggaphale sabbaso rāgādīnaṃ anuppādadhammataṃ pajānāti, tañca pajānaṃ paccavekkhaṇaṇānti.

Asekkhadhammasakavaṇṇanā

Phalañca te sampayuttadhammā cāti phalasampayuttadhammā, ariyaphalasabhāvā sampayuttā dhammāti attho. Phalasampayuttadhammāti phaladhammā ceva taṃsampayuttadhammā cāti evamettha attho veditabbo. Dvīsupi ṭhānesu paññāva kathitā sammā dassanaṭṭhena sammādiṭṭhi, sammā jānanaṭṭhena sammāñāṇanti ca. Atthi hi dassana-jānanānaṃ savisaṃpavattiākāraṃ, svāyaṃ heṭṭhā dassito eva. Phalasamāpattidhammāti phalasamāpattiyaṃ dhammā, phalasamāpattisahagatadhammāti attho. Ariyaphalasampayuttadhammāpi hi sabbaso paṭipakkhato vimuttataṃ upādāya “vimutti”ti vattabbataṃ labhanti. Kenaci pana yathā asekkhā phalapaññā dassanakiccaṃ upādāya “sammādiṭṭhi”ti vuttā, jānanakiccaṃ upādāya “sammāñāṇa”ntipi vuttā eva; evaṃ ariyaphalasamādhī samādānaṭṭhaṃ upādāya “sammāsamādhī”ti vutto, vimuccanaṭṭhaṃ upādāya “sammāvimutti” tipī vutto. Evañca katvā “anāsavaṃ cetovimutti”nti dutiyavimuttiggahaṇaṃ samatthitaṃ hotīti.

Dasakavaṇṇanā niṭṭhitā.

Pañhasamodhānavāṇṇanā

Samodhānetabbāti samāharitabbā.

349. Okappanāti balavasaddhā. Āyatīṃ bhikkhūnaṃ avivādaḥetubhūtaṃ tattha tattha bhagavatā desitānaṃ atthānaṃ saṅgāyanaṃ saṅgīti, tassa ca kāraṇaṃ ayaṃ suttadesanā tathā pavattattāti vuttaṃ “saṅgītipariyāyanti sāmaggīyā kāraṇa”nti. Samanuñño satthā ahosi “paṭibhātu taṃ sārīputta, bhikkhūnaṃ dhammiṃ kathā”ti ussāhetvā ādito paṭṭhāya yāva pariyosānā suṇanto, sā panettha bhagavato samanunñātā “sādhu, sādhu”ti anumodanena pākāṭā jātāti vuttaṃ “anumodanena samanunñā ahoṣī”ti. Jinabhāsito nāma jāto, na sāvakaḥbhāsito. Yathā hi rājayuttehi likhitapaṇṇaṃ yāva rājamuddikāya na laṅgitaṃ hoti, na tāva “rājapaṇṇa”nti saṅkhyāṃ gacchati, laṅgitamattaṃ pana rājapaṇṇaṃ nāma hoti. Evameva “sādhu, sādhu sārīputtā”tiādi anumodanavacanasaṃsūcitāya samanunñāsaṅkhātāya jīnavacanamuddāya laṅgitattā ayaṃ suttanto jinabhāsito nāma jāto āhaccavacano. Yaṃ panettha atthato na vibhattaṃ, taṃ suviññeyyamevāti.

Saṅgītisuttavaṇṇanāya līnatthappakāsanā.

ΠΑΡΟΧΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΕΣ ΓΙΑ ΑΥΤΗ ΤΗ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

Η παρούσα μετάφραση αποτελεί μέρος του PaliVerse Project, της πρώτης πλήρους και ενιαίας αγγλικής μετάφρασης του Κανόνα Πάλι, μαζί με τα Σχόλια (Aṭṭhakathā) και τα Υποσχόλια (Tīkā) και συνοδεύεται από διαδραστικά εργαλεία μελέτης. Το PaliVerse είναι ένα έργο σε εξέλιξη. Οι μεταφράσεις που δημιουργούνται με τεχνητή νοημοσύνη βελτιώνονται συνεχώς μέσω αναθεωρήσεων και σχολίων από ειδικούς. Το παρόν κείμενο αποτελεί την πιο πρόσφατη μετάφραση κατά την ημερομηνία λήψης.

Ημερομηνία δημιουργίας PDF: 14 Σεπτεμβρίου 2026

ΠΩΣ ΝΑ ΠΑΡΑΘΕΣΕΤΕ ΤΗΝ ΠΗΓΗ

PaliVerse (2026). Υποσχόλια. Ο Κανόνας των Ομιλιών - Υποσχόλια. 1. Η συλλογή των μακρών ομιλιών - Υποσχόλια. 3. Υποσχόλια για το κεφάλαιο για τον Πάτχικα. 10. Σχόλια για την ομιλία για την συλλογική απαγγελία έχει ανακτηθεί από το paliverse.org

© 2026 The PaliVerse Project · Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος
Κέντρο Μελέτης και Πρακτικής Βουδισμού Τεραβάδα
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία εγγεγραμμένη στην Ελλάδα
Το παρόν PDF μπορεί να διανέμεται ελεύθερα για σκοπούς μελέτης και πρακτικής.

PaliVerse.org